

REVISTA ARHIVELOR

IULIE • AUGUST • SEPTEMBRIE

3/1990

REVISTA TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

Redacția : București, B-dul Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5
Telefon : 15.41.60.

SUMAR

STUDII ȘI COMUNICARI

- SANDA MARTA — Românii în colecția cartografică a bibliotecii Bruckenthal (secolele XV—XVIII) . . . 241

OPINII

- S. PALIGA — Este boeria o instituție împrumutată ? . . . 250

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

- M. ȘERBU — Diplomați români : G. GAFENCU (III) . . . 261

- N. DASCALU — Fondul „Lisabona” din arhiva secretă a Ministerului de Externe al Italiei (1936—1943) . . 281

DOCUMENTE

- F. IVANIUC : Nicolae Iorga în scrisori cu Marcu Beza . . . 289

- A. ANDONE — „Amintiri despre Vasile Alecsandri din timpul descripțiunei sale în anul 1848 în Bucovina”, de Irache Porumbescu . 304

- I. BURLACU — Documente din fondul „Casa Școalelor” referitoare la lucrarea lui D. G. Kiriac, *Cîntecul popular românesc și muzica bisericască orientală* . . . 313

- M. CINCU — Privilegiul din 1767 de conferire a unui sigiliu propriu comitatului Tîrnava . . . 317

PREȚUITORI AI ARHIVELOR

- T. MATEESCU — N. Bălcescu . 325

- CRONICĂ . . . 342

- RECENZII ȘI PREZENTĂRI . . 344

Redactor șef :

Tudor MATEESCU

Redactor :

Miliana ȘERBU

Secretar de redacție :

Irina HRIȚCU

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Românii în colecția cartografică a bibliotecii Brukental (secolele XV-XVIII)

SANDA MARTA

Consemnări privitoare la geografia spațiului carpato-dunăreano-pontic se găsesc încă de la scriitorii antici greci și latini : Herodot, Ptolemaeus, Seneca, continuate în operele învățaților din evul mediu : Schedel, Cromer, Ortelius, Münster, Piccolomini, Bonfini, Mercator, Reicevich, Blaev, Cantelli, Visconti, Bertius, Ruhedorff, Ianssonius. Asemenea consemnări se alătură dovezilor despre prezența neîntreruptă a străbunilor noștri pe acest teritoriu de baștină, unitatea dintre pământul românesc și poporul român, la : Honterus, Olahus, Reicherstorffer, Cantemir, Fassching, Fichtel, Frölich, Kölesári.

În antichitate au fost întocmite hărți asupra teritoriilor românești de azi. Este perioada dominată de opera cartografică a lui Ptolemaeus. *Geographia*¹ lui, ediția Bilibaldi Pirckeymher, opera fraților tipografi Trechsel, cu aspectul unei adevărate opere de artă, cuprinde harta Valaheiei și Transilvaniei de mai tirziu realizată color. Nu peste mult timp, Ptolemaeus revine asupra reprezentării acestui teritoriu oferind o imagine unitară a Daciei².

Până la sfîrșitul secolului al XVII-lea, Țările Române erau puțin cunoscute în Europa. În literatură se aflau doar cîteva mențiuni începînd cu lucrările lui Schedel, Bonfinius, Münster, mai larg răsîndite.

¹ Cl. Ptolemaeus, *Geographiae narrationes*. Libri octo., Lugduni, 1535, V. III. 1124, pl. 33.

² Cl. Ptolemaeus, *Geographia universalis, ventus et nova, complectus. Enarrationis libros VIII*. Basileae, 1541, V. III. 1117, pl. <11>.

Printre cele aproximativ 2.000 de ilustrații — xilogravuri în negru — din cronica lui Schedel ³ este reprezentată și Valahia. Xilogravurile sînt executate de renumiții gravori Mihail Wohlgemuth și Wilhelm Pleydenwurff, primul fiind profesorul pictorului și gravorului Albrecht Dürer. În textul imaginii, Schedel face mențiunea că „Valahia este o regiune foarte vastă, care începînd de la <hotarele> Transilvaniei se întinde pînă la Marea Neagră... Acest pămînt a fost locuit odinioară de geți, care l-au pus pe fugă rușinoasă pe Darius, fiul lui Histaspes”.

Harta din lucrarea lui Ortelius ⁴, apărută la sfîrșitul secolului al XVI-lea, este o mărturie a prezenței în conștiința europeană a permanenței românilor în străvechea Dacie. Mărturie cu atît mai importantă cu cît a fost tipărită și difuzată în Europa în vremea cînd Mihai Viteazul se pregătea să înfăptuiască unirea celor trei Țări Române într-un singur stat, pe teritoriul Daciei străbune. Gravura a fost executată de Franz Hogenberg, cel care a înlocuit, primul, xilogravura cu gravura în metal.

La fel executată din punct de vedere tehnic este și harta Transilvaniei a austriacului Morando Visconti ⁵, lucrată cu ajutorul gravorului brașovean Ștefan Welzer. Pentru realizare trebuie să fie amintită și *Cosmographia* lui Sebastian Münster ⁶, tipărită în oficina lui Henric Petri. În textul alăturat hărții, autorul vorbește despre orașele capitale Tirgoviste, Suceava, Cibin. Din opera lui Gerard Mercator ⁷ menționez lucrarea *Atlas sive cosmographiae*, în care este reprezentată harta Transilvaniei.

Harta lui Ruhedorff *Mappa specialis Valachiae* ⁸ a fost scrisă de Benedicti și gravată de Kilian Ponheimer, unul din cei mai de seamă specialiști din Viena. Harta cuprinde multe amănunte: așezările omenesti izolate, carantine, cărările și drumurile, trecătorile peste munți și Dunăre.

Dintre lucrările cartografice ale autorilor români sau originari din Țările Române, Johannes Honterus publică *Rudimentarum cosmographiarum* ⁹, lucrare în care apar informații despre pămîntul românesc și a fost răspîndită ca manual de geografie și astronomie în sud-estul Europei. În versuri hexametrice, el arată că „ținutul moesilor și al dacilor îl stăpînesc moldovenii, valahii transalpini și transilvănenii cu cele șapte cetăți înconjurare de Carpați”. Harta *Chorographia Transylvaniae* ¹⁰ este realizată pe baza cercetărilor făcute personal în Transilvania. Este pentru prima dată cînd apar unități administrative, cînd formele de relief, apele și așezările omenesti își găsesc o reprezentare apropiată de realitate.

Elementele de geografie apar și în lucrarea istorică *Hungaria* ¹¹ a umanistului român Nicolaus Olahus.

Din opera cartografică a stolnicului Constantin Cantacuzino trebuie menționată *Harta Țării Românești* ¹², apărută în 1700. Originalul hărții

³ H. Schedel, *Liber chronicarum*, Nürnberg, 1493, I. 300. a, f. CCLXX verso.

⁴ A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Anvers, 1570, V.v. 147, p. 43—44.

⁵ M. Visconti, *Mappa della Transilvania*, Hermannstadt, 1699, H. 5704.

⁶ S. Münster, *Cosmographiae*, Basel, 1550, V. III. 1115, p. 918.

⁷ G. Mercator, *Atlas sive cosmographiae*, Amsterdam, 1619, H. 435, p. 101—102.

⁸ F.J. Ruhedorff, *Mappa specialis Valachiae*, f.1, 1788, F. 25.

⁹ J. Honterus, *Rudimentorum cosmographicorum*, Corona, 1542, Tr. XVI. 9, pl. <6>.

¹⁰ J. Honterus, *Chorographia Transylvaniae*, Basel, 1532, H. 2565.

¹¹ N. Olahus, *Hungaria et Atila sive de originibus gentis*, Vindobonae, 1763, V.I. 14062 — 64. a, p. 60.

¹² C. Cantacuzino, *Valahia*, Veneția, 1718, in: Anton Maria del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, București, 1914, II. 9696.

a fost descoperit, după primul război mondial, la British Museum. Harta reprezintă Muntenia și Oltenia din punct de vedere fizico-geografic, economic și politico-administrativ. Aceasta este prima lucrare a unui român și cuprinde împărțirea pe județe, orașe, sate și cetăți din Țara Românească. Multe din cele șaptesprezece județe care figurează pe această hartă își păstrează numele : Argeș, Buzău, Dimbovița, Ialomița, Mehedinți, Prahova etc.

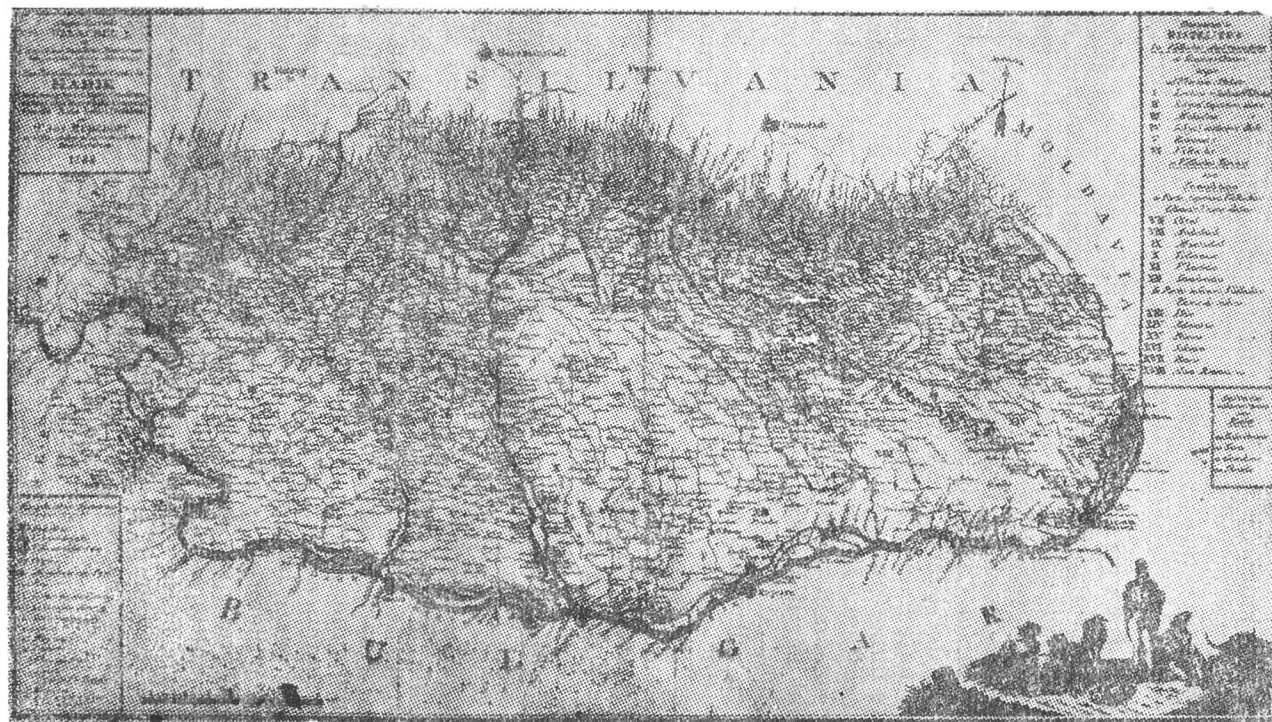
În secolul al XVIII-lea, cele mai semnificative lucrări de geografie aparțin lui Dimitrie Cantemir, precursor al geografiei științifice moderne. *Descriptio Moldaviae*¹³ poate fi considerată o monografie geografică, istorică, economică, etnografică și sociologică, rămasă cu cea mai bogată informare despre Moldova până la începutul secolului al XIX-lea. La *Descriptio Moldaviae* Cantemir a anexat harta Moldovei, tipărită la Haga în 1737. Originalul hărții Moldovei a fost descoperit de George Vâlsan la Biblioteca națională din Paris, într-un singur exemplar. Harta lui Cantemir este importantă pentru localizarea elementelor naturale, umane și numărul acestora. Harta din ediția Büsching¹⁴ prezintă în lucrarea lui Cantemir sus-amintită reprezintă un progres, datorită folosirii parțiale a conținutului hărții lui Cantemir, față de lucrările cartografice de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Harta cu „drumurile sării” din Valahia spre Ungaria și Polonia a lui Fichtel¹⁵ este considerată ca prima hartă geologică a Transilvaniei. Fichtel este primul mineralog al ținuturilor carpatice care face mențiunea că „vinele” de sare sînt în legătură cu cele din Muntenia spre sud și cu cele din Carpații păduroși spre nord.

În cercetarea materialului cartografic referitor la teritoriul nostru, realizarea lui trebuie considerată în legătură cu posibilitățile tehnico-instrumentale ale dezvoltării științelor specifice. Lucrările cartografice din secolul al XV-lea poartă amprenta posibilităților tehnice reduse. Ele au caracter informativ sau bibliografic, fiind izvoare generale de informare geografică și de reproducere. De la începutul secolului al XV-lea harta a devenit element tehnic și operă de artă. Sub aspect cartografic, ea relua, înregistra și exprima imaginea Pămîntului, urmărind mișcările demografice pe care le consemna istoria. Hărțile din secolele XVII și XVIII, reproducînd erorile de longitudine din hărțile lui Ptolemaeus și concepțiile teoretice greșite ale antichității, reprezintă deformat elementele spațiale și toate localizările greșite. Așa se explică și nivelul scăzut și erorile din hărțile privitoare la țara noastră. În ele nu este bine reprezentată forma hotarelor sau a lanțului carpat, iar Dunărea, fluviu important în viața multor state, n-a fost în întregime cunoscută și corect înfățișată pînă către finele secolului al XVIII-lea. Abia în acest secol se pun temelile unei cartografii moderne, cu o bază matematică, științifică. Se trasează mai corect cadrul geografic și rețelele de meridiane și paralele,

¹³ D. Cantemir, *Principatus Moldaviae*, în : „Memoriile Secțiunii istorice”. Seria III, Tom. VI, București, 1927, P. II. 2585.

¹⁴ D. Cantemir, *Beschreibung der Moldau*, Frankfurt und Leipzig, 1771, CVR. II. 169.

1 — F.J. Ruhendorff, *Mappa specialis Walachiae*, f.1., 1788.

2 — F.J. Fichtel, *Bersteinerungen des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Nürnberg, 1780.

3 – G. Cantelli da Vignola, *La Transilvania*, Roma, 1686.

4 — J. Honterus, *Chorographia Transylvaniac*, Basel, 1532.

distanțele sînt mai exacte, se folosesc judicios proiecțiile. Cadrul geografic la majoritatea hărților are desenat pe el scări grafice simple, cite una pînă la patru, pentru diferite unități de lungime folosite în acel timp (mila italiană, germană, ungară, ceasul moldovenesc etc.), indicațiile punctelor cardinale (Oriens, Occidens, Septentrio, Meridies) sau roza vinturilor. Legat de orientarea hărților vechi, se constată o anomalie în desfășurarea spațială a unor elemente de planimetrie. Astfel, apele sînt de cele mai multe ori eronat amplasate. Mureșul, Tirnavele au cursurile superioare mult împinse spre nord. La fel se întîmplă și cu elemente ale reliefului : ramura orientală a Carpaților este reprezentată ca desfășurîndu-se în partea de nord a hărților de la vest la est. Hotarele sînt adesea mult deformate. Provinciile vecine sînt notate eronat : Moldova este în partea de nord și Valahia mult spre răsărit, raportate la Transilvania. Orașele par greșit amplasate privindu-le în raporturile dintre ele. Se constată, pe multe hărți din secolele XVI—XVIII, o deviere est a direcției nord a meridianelor. Această situație se menține de la primele hărți ale Transilvaniei, ale lui Honterus, Sambucus, Mercator. Aceste inexactități sînt datorate nivelului scăzut al tehnicii de întocmire a hărților și lipsei unui sistem informațional științific.

Conținutul acestor hărți nu este prea bogat în elemente. Sînt reprezentate toate elementele cadrului natural, dar cele social-economice sînt foarte sărac reprezentate. Acestea din urmă, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, erau redată prin semne perspective care nu permiteau nici localizarea lor exactă, nici măsurarea cu precizie a distanțelor. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, așezările omenești se reprezintă prin semne plane. Tot din cadrul elementelor social-economice, se acordă atenție limitelor politice, administrative și rareori drumurilor. Un exemplu în acest sens — al drumurilor — este lucrarea lui Bawr, *Carte de la Moldavie*¹⁸. Sînt redată pentru prima dată morile de apă, pivele de băut sumane și drumurile. Harta este importantă pentru precizia destul de mare și pentru identificarea vechilor așezări omenești. Gravorul este Jean van der Schley. Harta este lizibil scrisă și bogat ornamentată.

Pe hărțile studiate relieful este redat prin metode care au doar proprietatea de plasticitate, și nu de comensurabilitate. Elementele hidrografice sînt reprezentate uneori foarte amănunțit, alteori au lățime exagerată. Elementele de vegetație sînt reprezentate prin semne perspective.

Hărțile din aceste secole sînt o probă a prezenței poporului român în viața politică, socială și culturală a Europei. Acestea sînt redată prin poziția centrală pe care o ocupă Țările Române în economia generală a cadrului geografic. Bogăția toponimelor din aria românească subliniază interesul geografilor pentru cunoașterea acestei zone geografice. Prin conținutul și semnificația lor, aceste hărți au valoarea unor adevărate monumente românești, sînt probe ale autorității politice a poporului român.

¹⁸ Fr. W. Bawr, *Carte de la Moldavie*, Amsterdam, 1781, H. 2756.

R É S U M É E

Les cartes des territoires roumains dès le XV-ème jusqu'au XVIII-ème siècle, qui forment la collection de la Bibliothèque Brukenthal de Sibiu, sont le sujet de l'étude ci-dessus.

L'article renferme trois sections : les écrivains antiques sur nos ancêtres, habitants de l'espace carpatique-danubien-pontique ; les écrivains du Moyen Age sur les Roumains et les anciennes oeuvres cartographiques des Roumains.

Il s'agit d'une recherche critique des cartes mentionnées, qui met en valeur non seulement leurs éléments composants mais de plus l'analyse des relations entre ceux-ci, opération nécessaire pour l'étude scientifique.

P R É C I S

The maps of the Romanian area from the XV—XVIII-th centuries which are to be found in the map-drawing collection of the Brukenthal Library are the subject of this paper.

The article is set out in three sections : ancient writers on Romanians, medieval writers on Romanians and the Romanians' map-drawing works.

The paper dwells on the critical examination of the maps, not only by observing their elements, but by asserting the relations among them, being useful means in the research work.

Este boieria o instituție împrumutată?

SORIN PALIGA

Într-un discurs parlamentar din aprilie 1918, N. Iorga încerca să definească ceea ce era la începuturi boierul din Țările Române: „Iată cum se purta boierul de odinioară: își creștea copiii lui, în țara lui, în casa lui, pe moșia lui, lângă biserica lui—era o transmisiune continuă de suflet din generație în generație”¹.

Avem în față, fără îndoială, o definiție oarecum idealizată a boierului; este totuși o definiție exactă, în esență, chiar dacă în epoca modernă instituția boieriei devenise anacronică, ea trebuind să dispară odată cu reforma agrară².

Pornind de la aceste date, este necesar a merge înapoi în timp pentru a căuta geneza, rolul și funcțiile boieriei, dat fiind că această instituție a avut un rol deosebit de important în tot evul mediu românesc și sud-est european, încercînd să clarificăm totodată cîteva aspecte esențiale ale structurii sociale românești medievale.

Ca în orice abordare a unui subiect, mai ales a unui atît de complex, cum este acela legat de originea clasei boierești, este util, în primul rînd să definim termenul. Așadar, ce este boierul și, apoi, ce este boieria?

Una din cuceririle cele mai importante ale istoriografiei românești este aceea de a fi clarificat, cît se poate de convingător, faptul că — spre deosebire de situația din Europa occidentală și centrală — clasa boierilor (deci, într-o primă aproximație, a stăpînilor, deși — cum vom vedea mai jos — *boier* și *stăpîn* nu sînt sinonime perfecte) nu era legată de titluri nobiliare, care nu au existat la români. Așa cum a arătat exemplar C. Giurescu, boierii erau, în totalitate, *proprietari de pămînt*, fără excepție, inclusiv răzeșii. „Pentru acei boieri care nu aveau slujbe, *moșia*—oricare ar fi fost întinderea ei — constituia semnul nobleței”³.

Întîlnim în această definiție cîteva puncte-cheie: (1) Boierul este cel care are moșie (deci proprietate), boier poate fi și răzeșul, boierul este *stricto sensu* un răzeș „mai avut”, eventual (dar nu obligatoriu), și cu funcții dregătorești. (2) Boieria nu era un titlu nobiliar (ca în Occident),

¹ N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, București, 1981, p. 455—356.

² Trebuie semnalat că, la polul opus al definiției lui Iorga, mișcarea socialistă considera boieria (și, evident, pe boieri) o instituție anacronică, așa cum reiese și dintr-un raport al Intelligence Bureau din 24 mai 1917 referitor la starea de spirit din România, aflată în plină înclătare cu inamicul și cînd guvernul român anunța proiectul reformei agrare ce urma să fie aplicată după încheierea ostilităților (Arhivele Statului București, colecția Microfilme Anglia, rola 256, c. 483 (Public Records Office, London; Foreign Office, 371/2884).

³ Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, ediție revizuită și adăugită de C.C. Giurescu, București, 1943, p. 228—229 și 278—279: „Clasa boierească cuprîndea, prin urmare, pe toți proprietarii agrari, indiferent dacă erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorie ori fără. ...] Cine are sau cu mpără moșie este boier”.

ea se câștiga (și, firește, se pierdea) în funcție de posedarea (respectiv pierderea) moșiei. Este cât se poate de clar că, inițial, boieria nu avea nuanță militară (de obligații față de domn), ci un înțeles eminent rural : moșia ⁴.

O primă definiție, succintă, a boierului ar fi așadar : — boierii erau proprietari de moșii ; — calitatea de boier nu era legată de titluri nobiliare, inexistente la români ; — semnul distinctiv era moșia.

Cu timpul, boierii capătă o nuanță etnică de „oameni ai țării” (în sensul de *homines terrae*, „oameni ai pământului”), avind și obligații militare față de domn, consecință firească și logică a faptului că aveau mijloacele necesare pentru o atare îndatorire ⁵.

Din ceea ce ne lasă să înțelegem documentele, instituția boieriei apare ca o realitate puternică a evului mediu românesc din Țara Românească și Moldova, unde termenii sînt atestați în anii 1389 și respectiv, 1392 ⁶. În Transilvania, termenul este bine atestat în Țara Făgărașului, fapt deloc surprinzător, dat fiind legăturile strînse avute de această regiune cu Muntenia ⁷. Intrind în sfera de atracție a instituțiilor apusene, în Transilvia termenul nu a avut o mare circulație în documente (redactate în cancelarii unde românii nu au avut acces), dar el trebuie să fi fost uzual în graiul poporului, așa cum ne dovedesc toponimele *Boierinești* (atestare în anul 1597 : *Boierinest*), localitate din Banat, azi dispărută, și *Rîul Boierului* (atestare din anul 1584 : *Boierpataka*), localitate din Maramureș, azi dispărută ⁸. Detaliul, se pare neobservat pînă acum (mai exact, neinterpretat în mod corespunzător), este prețios, căci ne arată faptul că trebuie să fi existat boieri și în Ardeal, pînă departe în Maramureș, chiar dacă termenul nu și-a găsit locul în a desemna și o instituție corespunzătoare ⁹. Așadar, o altă observație prețioasă : Transilvania a cunoscut și ea boieri nu numai în Țara Făgărașului, ci, nu ne putem îndoi, pretutindeni. Aceasta trebuie să fi fost o realitate anterioară cu mult datei atestării localităților respective, căci drumul de la nume la toponim este îndelungat, de cîteva generații. Vom reveni mai jos asupra perioadei cînd va fi apărut termenul.

Boier este deci un termen „popular”, general românesc, pentru a desemna o realitate vie a evului mediu. Se pune întrebarea firească : cît de românesc este termenul și cît de românească instituția ? Este oare

⁴ Este semnificativ faptul că spre o atare definiție a boierilor converg, cu mici deosebiri de detaliu, toți istoricii români care au analizat funcțiile boierilor. În afară lucrărilor citate, se mai pot aminti : Dinu C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voevodate românești*, București, 1940, p. 11—12 ; I.C. Filiiți, *Cleșele sociale în trecutul românesc*, București 1925, p. 3—4, 13 ; idem, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, București, 1935, p. 66 ; Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu (coord.), *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 52.

⁵ Rezumăm aici definiția din *Dicționarul Academiei*, vol. I, p. 600, literele A—L, București 1913—1948 (editat de Sextil Pușcariu) ; în continuare abreviat DA.

⁶ O. Sachelarie și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 52.

⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I (ed. a II-a), Cluj, 1972, p. 37—39, 56—58, 399 (și n. 68) ; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 133.

⁸ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1967, p. 300.

⁹ Atragem atenția, cu această ocazie, asupra rolului neprețuit pe care îl pot avea toponimele, mărturii uneori unice pentru reconstituirea unor realități trecute, dar esențiale în înțelegerea unor procese istorice. Din păcate, există încă numeroase toponime românești neexplicate, multe probabil autohtone, ele constituind un izvor de inestimabilă valoare în problema continuității noastre.

vorba de un termen împrumutat de la slavi, cum încearcă să acrediteze, implicit sau explicit, mai mulți autori? ¹⁰ Am amintit, în treacăt, că înainte de *Regulamentul Organic*, a existat și *investitura cu caftan* a boierilor mari ¹¹, altfel spus *acoperirea capului ca semn al distincției*, respectiv al averii. Este vorba, fără îndoială, de un obicei străvechi despre care se poate discuta, în plan comparativ, dintr-o altă perspectivă.

Termenul *boier* are o răspindire cu adevărat impresionantă, pe un areal vast, est și sud-est european, el fiind folosit ca termen specific pentru a desemna o realitate specifică în sîrbocroată (*bôljarin*, pl. *boljári*), albaneză (*bujar*) rusă (*bujarin*), ba chiar și în lituaniană (*bajoras*). În alte limbi, el se referă la instituția existentă în zone vecine: maghiar *bo(j)ér*, turc *boyar*, polon *bojár*, latin medieval *boierones*, *boiarones*, instituția fiind nmită *bo(i)eronatus*. Așadar ne aflăm în fața unui adevărat termen „internațional”, a cărui importanță în a desemna o realitate medievală specifică nu mai este nevoie să fie subliniată. Se pune întrebarea esențială: care este originea termenului?

Un studiu „clasic” privind instituția boieriei la slavii de sud (în special la sîrbi) subliniază că termenul este atestat timpuriu la Constantin Porfirogenetul, care a trăit între 905—959 (*De ceremoniis aulae byzantinae*, I), unde se precizează că „primii șase boieri *βολιάδες* erau cei mari (*μεγάλοι βολιάδες*)” termenul a fost considerat turcic ¹². Deci, deja în secolul al X-lea termenul pare a se fi consolidat așa de bine, încît el este atestat chiar în Bizanț. Problema însă de abia acum capătă valențe noi și deloc ușor de rezolvat. Ideea că *boier* (respectiv *boljar*, *boljarin*, *bojarin* etc.) ar fi un cuvînt turcic o susținuse încă din secolul trecut un erudit ca Franz Miklosich ¹³, care făcea legătura cu radicalul turcic *bojlu*, „înalț”, de aici „persoană de vază, boier”.

Ipoieza originii turcice (bănuită probabil, pecenegă și/sau cumană, dat fiind că termenul apare consolidat înaintea sosirii turcilor otomani în Europa) era, într-adevăr, tentantă și ea nu a fost aproape niciodată contestată, cunoscînd diverse variante de explicare. Spre exemplu, într-o altă versiune, rădăcina turcică ar fi *baj*, *boj*, *bat*, „înalț, bogat”, de aici cazac *bajon*, „persoană bogată”. De la cazaci cuvîntul ar fi fost împrumutat de ruși și apoi răspîndit în toată Europa ¹⁴. Nu ni se explică cum forma cazacă *bajon* ar fi fost împrumutată de ruși ca *bojarin*: incoerența unor corespundențe fonetice plauzibile face ipoteza greu admisibilă.

¹⁰ Unii autori, prudenți, nu discută originea termenului. Alteori se ia o marjă de siguranță afirmînd că — „numele nu dovedește întotdeauna originea instituției” (Sachelarie și Stoicescu, loc. cit.) Se pot cita: N. Stoicescu, *Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire”, IX (1970), nr. 2, p. 307; Victor Spinei, *Terminologia politică a spațiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător*, în *Stat, societate, națiune* (ed. de N. Edroiu, A. Răduțiu și P. Teodor), Cluj, 1982, p. 66—79. Asupra altor aspecte vom reveni mai jos.

¹¹ Ion, I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice”, seria III, tomul XXVI, mem. 17, București, 1944, p. 29.

¹² Stojan Novaković, „Baština” i „boljar” u jugoslovenskoj terminologiji srednjega veka, în „Glas Kraljevske Akademije” (Belgrad), 92 (1913), p. 210—255.

¹³ Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886, p. 17.

¹⁴ Armin (Hermann) Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878, p. 193 (§ 205).

Tot spre ipoteza unei origini turceice se îndreaptă, mai recent, Petar Skok, care presupune un proto-bulgar (turcic) *boila* cu un formans — *lar*, deci *boila-lar* > *boljar*¹⁵; ipoteza este la fel de neconvingătoare ca și celelalte.

După părerea noastră, ipoteza unei origini turceice (în oricare din versiunile arătate ori altele posibile) nu poate fi susținută cu argumente plauzibile, dintr-un motiv cit se poate de simplu: *boieria* (și termenul *boier*) nu există la popoarele turceice ca instituție, deci nu etniile turceice puteau impune sud-estului european un termen care lor nu le era specific. Nu este de mirare că în turca osmană *boyar* are un sens cit se poate de neechivoc: „nobil proprietar de pământ în Valahia”¹⁶.

În ceea ce privește formele în câteva limbi central-europene, situația este cit se poate de limpede, totuși insuficientă pentru a clarifica problema în ansamblul ei. Astfel, maghiara a împrumutat termenul din română, iar în germană *Bojar(e)* se referă la un „nobil rus, nobil proprietar de teren”. În polonă, *bojar* se referă tot la boierii ruși. Forma latină medievală *boierones*, *boiarones* reflectă, firește, aceste realități, dar poate fi influențată (prin etimologie populară) de termenul *barones*¹⁷.

Într-o primă aproximație, așadar, situația s-ar putea rezuma astfel: (a) Instituția boieriei este specifică sud-estului european, în special românilor, sîrbilor și albanezilor, fiind de asemenea răspîndită la ruși și chiar la lituanieni¹⁸.

(b) În celelalte limbi (turcă, maghiară, polonă, latina medievală) termenul nu denotă realități instituționale specifice locului de atestare al termenului, ci se referă la instituții străine, românești, rusești sau sîrbești.

(c) Termenul *boier* (*bujar*, *bojarin*, *boljarin*) nu poate fi turcic, din simplul motiv că boieria nu este atestată ca o instituție specifică vreunui grup etnic turcic. (Atestările din secolele IX—X din Bizanț și Banat, la care revenim mai jos, reflectă — nu ne putem îndoi — un termen împrumutat). Asemănarea dintre *boier* și turcic *bojlu* (j — i) nu poate fi decît o consonanță fortuită.

(d) Nu rușii puteau răspîndi termenul, deoarece influența limbii ruse asupra altor limbi europene este tîrzie.

¹⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971—1974 (4 vol.), vol. I, p. 186.

¹⁶ *New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Istanbul, 1968, p. 193 (cu indicații privind originea cuvintelor); nu se face nici o referință la radicalul turcic *baj-*, *boj-*, „înalț”, și pe bună dreptate.

¹⁷ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Dicționar istoric-etimologic al limbii maghiare), Budapesta, 1967—1976, vol. I, p. 324; Linda Sadnik și R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p. 217; St. Mladenov, *Etimologijski i pravopisni rečnik na bălgarski ezik*, Sofia, 1941, p. 40; Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953—1958, vol. I, p. 114. Pentru situația specifică a termenului *boier* în Ardeal, vezi St. Pascu, *op. cit.*, vol. III, București, 1986, p. 58—59.

¹⁸ În lituaniană cuvîntul este considerat de origine rusă și bielorusă: Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955—1965 (apărut în fascicule), p. 30. Nu avem cunoștință de atestări timpurii pentru albaneză, referindu-se doar la înregistrarea cuvîntului în dicționar, de exemplu: Oda Buchholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch albanisch-deutsch*, Leipzig, 1977; în orice caz, clarificarea situației lui *boier* nu poate veni din limba albaneză.

În sfârșit, trebuie amintită o ipoteză care sugerează foarte bine înțelesul termenului *boier*; cuvântul ar fi, potrivit unei ipoteze izolate, compus din celtic *bô*, „vacă”, și *aire*, „nobil”, deci sensul general ar fi „proprietar de vite”¹⁹. Este evident că boieria nu poate fi de origine celtică din același motiv din care nu poate fi de origine turcică: această instituție nu este atestată la nici un grup celtic, condiție minimă și esențială pentru a bănuî că ea s-ar fi putut eventual împrumuta și altor popoare cu care celtii ar fi intrat în contact. Altfel spus, în această perspectivă, boieria ar fi trebuit să devină o instituție specifică Europei occidentale, unde cultura celtică a constituit un substrat de civilizație și lingvistic puternic; or, realitatea este exact opusă: boieria a fost o instituție specifică sud-estului european. Dar, deși incorectă, ipoteza aceasta sesizează (sau, pur și simplu, ghicește) sensul prim al termenului: proprietar de vite. Ea mută, în plus, locul de geneză al cuvântului în Europa, deși „vatra” de geneză nu este Europa occidentală, ci sud-estul european.

Ipoteza noastră. Situația termenului cheie *boier*, realitate puternic înrădăcinată în istoria noastră, reiese, cu claritate din alăturarea formelor următoare: *boier*^a, cu sensul discutat de noi mai sus; *boier*^b, formă dialectală, echivalentă cu *bouar*, *boar* „păzitor de vite”, dar uneori și „proprietar de vite”²⁰.

Deși forma (b) este atestată târziu, în secolul al XIX-lea, ea ne dă cheia întregului proces care a dus la cristalizarea termenului *boier* cu sensul analizat de noi aici, astfel: *bou*, pl. *boi*, derivat *boier*, care poate însemna, așadar, „păzitor de vite” (echivalent cu *boar/bouar*, care continuă forma latină *boarius*), dar și „proprietar de vite”. Același proces de derivare se observă și în cazul *oaie*, pl. *î*, derivat *oier*, „proprietar de oi, cioban”²¹.

În această perspectivă, *boier* este deci un derivat românesc (mai exact, proto-românesc) apărut, cu siguranță, la o dată timpurie, înainte de secolul al X-lea. În acest sens, trebuie precizate câteva detalii.

În primul rînd, sfera semantică a cuvântului, mai precis relația dintre „vite, boi” și „avere, bogăție”. Cel mai bun exemplu, în acest sens, ni-l oferă limba latină, prin familia de cuvinte care are la bază sensul „turmă”:

pecus, „turmă”, uneori „oaie”

pecunia „avere, bani”, de aici *pecuniosus* „bogat în turme”, „bogat în general”²².

Relația dintre „vite” și „bogăție” reflectă un mod de gândire al unei societăți tradiționale. Nu este de mirare că într-o regiune îndepărtată de sud-estul european, în India, întâlnim o derivare asemănătoare: *Gaek-*

¹⁹ Citat de Vasmer, *loc. cit.*, cu referire la Șachmatov, în „Archiv” XXXIII, p. 86, inaccesibil nouă.

²⁰ *DA*, lit. B, s.v.

²¹ Dr. Ion Gheție ne atrage atenția că această atestare tîrzie pentru *boier*^a nu poate fi folosită ca argument în susținerea ipotezei noastre. Firește că numai acest argument ar fi insuficient în a susține această ipoteză. Cu toate acestea, forma tîrzie *boier*^b ne „decriptează” procesul de derivare a cuvîntului. Natural, explicația pe care o propunem aici își păstrează valabilitatea și fără a face referire la această formă ori la altele.

²² Formele sînt citate după G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, p. 871–872.

war, „conducător”, inițial „paznic de vite”²³. Sensurile acestea, apărute în arii depărtate geografic, ne dau garanția caracterului lor tradițional, dezvăluind totodată procesul de apariție al termenului: paznic de vite — proprietar de vite — om bogat.

În lumina acestor date este clar, încă o dată, că boieria a avut inițial o conotație rurală, a omului înstărit de la țară. Boieria nu a fost, precum ne arată originea termenului, o instituție impusă, ci s-a creat din realitatea specifică a satului tradițional al romanității răsăritene.

Legătura dintre acest termen și onomastică este un alt aspect interesant. Trebuie subliniat faptul că există o evidentă legătură între noțiunea de „proprietar de vite, de boi” și câteva antroponime. Astfel, o veche familie boierească din Muntenia se cheama *Buicescu* (de aici toponimul *Buicești*, Olt) și un alt toponim *Buicești* (în Mehedinți)²⁴. Un alt exemplu, care ne arată că la origini boierii erau, pur și simplu, „văcari” este antroponimul *Văcărescu*, atestat la 28 februarie 1688²⁵. Sînt de asemenea atestate nume de boieri ca *Boul* (1628—1630)²⁶.

De o importanță aparte sînt toponimele derivate de la antroponime, la rîndul lor derivate de la *bou*, unele de la *boier*. Deosebit de importantă este existența acestora în Ardeal, unde boieria este atestată ca instituție în Făgăraș, dar unde ea trebuie să fi existat pînă la apariția instituțiilor impuse de expansiunea ungurească, la aceștia fiind de origine central-europeană.

Astfel, așa cum arătam mai sus, toponimul *Boierinești* este atestat în Banat, iar în Maramureș întîlnim *Rîul Boierului*. Tot în Ardeal sînt frecvente toponime de tipul *Boia*, *Boița*, *Boiu*, *Bouțarul* (grafiati și *Băuțarul*, prin apropiere de forma *băut/a bea*), *Văcărești*, *Vaca*²⁷.

Toate aceste forme, deși nu todeauna legate în mod explicit de termenul *boier* în înțelesul de „proprietar”, ne arată cît de puternică a fost derivarea antroponimelor de la radicalul *bou/boi*, în contextul unei societăți de tip tradițional axată pe creșterea vitelor.

Un alt detaliu care trebuie clarificat este grafia cu *lj* din sirbo-croată; reflectă ea o realitate etimologică? Aparent, această grafie s-ar opune ideii că la bază am avea o formă cu *i*. Și totuși, grafia cu *lj* nu este altceva decît o pronunțare emfatică a lui *i* așa cum apare și în alte cazuri.²⁸

²³ *Chambers Twentieth Century Dictionary*, ed. de A.M. Macdonald, Edinburgh, 1972, p. 530.

²⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, București, 1971, p. 129—130.

²⁵ *Ibidem*, p. 252. *Nota redacției*: Neamul boierilor Văcărești este atestat încă din secolul al XVI-lea (Constantin Manolescu, *Nota asupra genealogiei poezilor Văcărești*, în „Acta Valachica”, Tirgoviște, 1972, p. 303—304).

²⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 352—353

²⁷ Vezi la Coriolan Suciu, *op. cit.*, s.v. Alte antroponime românești de aceeași rădăcină și același înțeles sînt înregistrate și de I. Jordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983. Un antroponim *Boer* în Țara Oltului (*Boer alias Barbat*) îl găsim analizat și de Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 181, care face apropieri cu nume bulgărești pe care le derivă de la *boj* „luptă”, ceea ce este discutabil pentru bulgară și sigur imposibil pentru română. În sfîrșit, datele expuse aici nu contrazic ipoteza că originea boierimii moldovene este ardeleană, cum crede Gh. Ivănescu, *Istoria Limbii române*, Iași, 1980, p. 502.

²⁸ *Vătra* (derivat, evident, din *vatră*) apare în bulgară sub forma *vătral* iar în sirbo-croată *vătral*. Faptul că grafia cu *lj* nu este originară și etimologică a fost bine observat de V. Machek, *Etymologický slovník jazyka yeského*, Praga, 1972, p. 59.

În sfârșit, o problemă extrem de importantă este legată de atestarea termenului. Din ceea ce știm la ora actuală, cea mai timpurie atestare pare a fi, într-adevăr, cea de la Constantin Porfirogenetul amintită mai sus ²⁹, și ea influențată de pronunțarea emfatică cu *l* (*lj*), fapt ce denotă pronunția unei populații slave. Dacă ar fi însă să ne referim la derivarea unor nume de la sensul prim „proprietar de boi, de vite, în general”, atunci cea mai timpurie atestare poate fi invocată inscripția de pe un vas datînd din secolele IX—X, descoperit la Sinnicolau Mare. S-au purtat numeroase discuții privind proveniența acestui artefact. El a fost descoperit în contextul unor obiecte ce au aparținut unei populații turcice ³⁰. Nu cade în competența noastră să ne pronunțăm asupra provenienței vasului. Observăm doar că el sprijină (ori, cel puțin, pare a sprijini) ipoteza noastră. Inscripția este următoarea :

BOYAA. ZOAPHAN. TAICH. AYFETOITN.

BOYTAOYA. ZOAPHAN. TAPOFN. HTZITN. TAICH

Buila zoapan tăsi dŭgătugi

Butaul zoapan tasruși itzigi tăsi

Traducerea literală ar fi următoarea (după J. Németh) :

Buila jupîn a făcut cupa

Butaul jupîn a pus <să fie> adaptată pentru agățat.

Recent am făcut o analiză *en passant* a acestei inscripții dintr-o altă perspectivă, anume a atestării formei *giupîn* (jupîn).³¹ Din perspectiva expusă aici, inscripția este interesantă dintr-un alt punct de vedere : forma *Buila*. J. Németh transcrie pe β prin *b*, pe cînd Șt. Olteanu optează pentru transcrierea prin *v* (vezi nota 30). Datele comparative înclină, într-adevăr, pentru transcrierea prin *b*. Dacă admitem că *Buila* notează un antroponim *Builă* sau *Boilă*, derivat — evident — de la *bou*, atunci textul devine : Jupînul Boilă a făcut cupa etc. Deși nu este o atestare directă a lui *boier*, inscripția este prețioasă, căci indică existența unui antroponim, fără îndoială românesc (deloc turcic cum credea Németh) derivat de la *bou*. Mai mult, este vorba de numele unui conducător local al românilor din secolele IX—X. Pe de altă parte, trebuie observat că atari antroponime s-au păstrat pînă azi în română, argument clar al caracterului românesc al numelor : *Boilă*, *Boicescu* / *Buicescu* etc.³²

Cît privește antroponimul *Butaul*, se poate presupune că acesta ar fi turcic. Cu toate acestea, și în contextul respectiv, terminația *-ul* trădează, mai degrabă, articolul definit românesc. În ansamblu, grafia este,

²⁹ La aceasta se referă, probabil și O. Sachelarie și N. Stoicescu, *loc. cit.* cînd discută termenul *boier*. Grafia *boliades* trebuie înțeleasă ca o adaptare la pronunția greacă a pronunției în uz la slavii de sud (vezi nota precedentă).

³⁰ János Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, Leipzig, 1932 ; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii, sec. VIII—XI*, București, 1983, p. 166; transcrie antroponimele *Voilă* și *Vataul* ; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 65—66 și pl. 22—24.

³¹ Sorin Paliga, *The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages, a linguistic view*, în „Linguistica”, 27 (1987), p. 121.

³² Atestarea numelui *Boila* în secolele IX—X reflectă numele frecvent întîlnit la români *Boilă* ; cf. și *Boia*, *Boiarul*, *Boiceanu*/*Buiceanu*, *Boierescu*, *Boieru* etc. (Vezi Iordan, *op. cit.*)

cum s-a observat, aproximativă, forma reală reconstruibilă fiind, foarte probabil, derivată de la o bază antroponimică *Bot-*: *Bot*, *Botea*, *Botu(l)*, nume bine atestate la români.

Dacă se acceptă ipoteza noastră (lăsând discuția deschisă pentru turcologi, care trebuie să aibă ultimul cuvânt), atunci traducerea textului în ansamblu este:

Jupinul Boilă a făcut cupa

Jupinul Botul a <dis>pus <să fie> adaptată pentru agățat.

Cu aceste precizări, putem face încă un pas mai departe, propunându-se să răspundem la câteva întrebări esențiale: (1) când s-a constituit termenul *boier*?, (2) în ce areal? și (3) cum se explică răspindirea sa pe o arie atât de vastă?

Vatra de formare a termenului și aspecte cronologice. Am arătat mai sus că asociația „vite (mari)” ori „turmă”, în general „bogăție” este tipică unei societăți tradiționale: la romani, apoi la români și în romanitatea răsăriteană, în general, în India etc. Altfel spus, vitele erau moneda acelor timpuri, precum indică și neologismul *pecuniar* derivat de la sensul de „turmă, vite”. În acest context, apariția unui termen ce denotă, în același timp, proprietatea asupra vitelor, dar și un statut social aparte (moșia și, implicit, funcții cu atribuțiuni politice) este, am putea spune, în firea lucrurilor, firește, în contextul social-istoric respectiv.

Tot din cele expuse pînă acum rezultă cu suficientă claritate că termenul *boier* a intrat în uz în cadrul romanității răsăritene, așadar la proto-români. Cu alte cuvinte, *boier* trebuie să se fi răspîndit înainte de secolul al X-lea. Dat fiind că ne aflăm într-o perioadă fără texte scrise, se pare că o delimitare cronologică precisă nu este posibilă. Și totuși, răspîndirea formelor la slavi (și prin aceștia, ajungînd pînă la popoarele baltice) este de un ajutor prețios pentru o cronologie cît se poate de precisă. Pentru a răspunde la întrebarea când s-a impus termenul *boier* pentru a deveni o realitate istorică-socială specifică, vom proceda, mai întîi, prin eliminare.

Așadar, o primă posibilitate ar fi între secolele VI–VIII după expansiunea slavilor. Acest interval satisface însă ecuația doar parțial, explicînd plauzibil existența termenului la slavii de sud, nu însă și răspîndirea lui la ruși care nu au avut intense contacte cu romanitatea răsăriteană decît mai tîrziu. Să fie oare posibilă atunci răspîndirea cuvîntului înainte de secolul al VI-lea, deci încă în faza cînd slavii formau un nucleu relativ compact la nord de teritoriul fostei Dacii?

În secolul trecut și pînă în anii '60 ai secolului nostru, problema probabilelor influențe ale romanității orientale asupra slavilor de dinainte de expansiunea acestora din urmă nu putea fi abordată, deoarece încă nu se stabilise vatra etniei slave. După al doilea război mondial, cercetările au arătat că Urheimat-ul slav este la est de germanici și celți, la nord de traco-daci, la vest de iranici și la sud de baltici (aceștia din urmă avînd pe atunci o răspîndire mult mai mare, după cum rezultă din analiza hidronimiei). Mai exact, patria primitivă a slavilor era la nord de Carpați, ei fiind așadar în contact cu ramurile nordice ale traco-dacilor ³³, probabil

³³ Problemele generale ale preistoriei slavilor au fost discutate în sensul celor spuse de noi aici în câteva lucrări, între care cităm: M. Gimbutas, *The Slavs*, Londra (Thames & Hudson), 1971; Zd. Váňa, *Svět dávných Slovanů*, Praga, 1983.

cu costobocii ³⁴. Dat fiind că în secolele II—III, traco-dacii au suferit un proces intens de romanizare, rezultă că tot în acest interval trebuie să fi avut loc și primele împrumuturi din latina vorbită în Dacia în slava comună ³⁵.

Problema raporturilor dintre romanitatea răsăriteană și proto-slavi este, credem, mult mai complexă decît ar lăsa să se înțeleagă datele curente. Din ceea ce știm astăzi, rezultă cu suficientă claritate că traco-dacii nordici au exercitat o influență considerabilă (economică, în primul rînd) asupra slavilor. Cercetările recente au arătat că o serie de hidronime ucrainene sînt fie traco-dace, fie românești ³⁶ ori, în general, că romanitatea orientală a avut o influență apreciabilă asupra etniilor din zona central-răsăriteană a Europei. Acest lucru este absolut evident, căci numai așa se și explică de ce românii s-au impus aici ca perpetuînd tradiția romană. Un studiu care a arătat cit se poate de convingător că romanitatea răsăriteană a exercitat o puternică influență asupra proto-slavilor (și, în acest sens, acest studiu este deocamdată singular) se datorează lingvistului italian Giuliano Bonfante ³⁷. Deși unele detalii ale acestui studiu remarcabil sînt pasibile de discuții și, poate, de revizuiți și completări (unele chiar în sensul celor afirmate de autor), avem în față expusă, pentru prima și (din cîte știm) singura oară, o problemă capitală pentru înțelegerea devenirii istorice în această parte a Europei.

Problema relațiilor dintre ramura nordică a traco-dacilor și, apoi, dintre romanitatea orientală și slavi (proto-slavi) se află încă timid analizată, datele discutate fiind, deocamdată, puține și, mai ales, puțin și rar analizate. Am reluat recent problema acestor posibile influențe, ajungînd la concluzia că slavii au folosit instituția jupanatului fie de la traco-daci, fie din romanitatea răsăriteană (unde este, cu siguranță, reflexul unei instituții autohtone, adaptată noilor realități istorice) ³⁸. Tot de la traco-daci (foarte probabil, de la costoboci) au folosit slavii și numeralul „100” ³⁹. Așadar, sînt din ce în ce mai multe date care ne permit să analizăm mai bine realitățile istorico-sociale dintr-o perioadă lipsită de atestări scrise.

Am făcut această paranteză pentru a arăta că, în lumina datelor de care dispunem la ora actuală, termenul *boier* — apărut așadar ca desemnînd o realitate specifică a romanității răsăritene — s-a impus la slavi încă înainte de secolul al V-lea, foarte probabil în secolele III—IV, deci în perioada precedînd expansiunea slavă, perioadă în care s-au mai integrat limbii slave și alți termeni romani. Aceste contacte dintre daco-romani

³⁴ Gh. Bichir, *Ramura nordică a dacilor — costobocii*, în „Thraco-dacica”, IV (1983), nr. 1—2, p. 59—68.

³⁵ Problema cuvintelor romanice din slavă a fost recent analizată de N.D. Raevskij, *Contactele romaniceilor răsăriteni cu slavii*, Chișinău, 1988, p. 171—175. Lucrarea rezumă însă concepții mai vechi care vor trebui corectate și revizuite prin cercetări viitoare.

³⁶ Gimbutas, *op. cit.* p. 22—24.

³⁷ G. Bonfante, *Influence du proto-roumain sur le protoslave?*, în „Societas Academica Dacoromana” (Roma), Acta philologica, tomus V (1966), p. 53—69. Vezi alte discuții la Mircea Rusu, *Aspecte ale relațiilor dintre romanitatea orientală și slavi*, în „Acta Musei Napocensis”, XVI (1979), p. 189—200.

³⁸ S. Paliga, *op. cit.*

³⁹ Idem, *Slovansko *sto — izzipalen problem?* (cu un rezumat în engleză: *Slavic *sto — a challenging problem?*), în „Slavistična Revija”, 36, 4 (1988), p. 349—358.

și slavi fuseseră precedate de contactele dintre traco-daci și proto-slavi, căci — evident — a existat o continuitate de habitat și de relații socio-economice. Este probabil că boieria a existat inițial ca instituție încă în perioada slavă comună și a fost dusă cu sine de toți slavii. Cu toate acestea, la slavii occidentali boieria a dispărut sub presiunea organizării medievale de tip apusean a societății, tot așa cum s-a întâmplat și în Ardeal, unde existența originară a boieriei mai este direct atestată doar în Făgăraș, în rest avînd la dispoziție doar dovada toponimelor.

Este însă interesant că termenul și instituția boieriei s-au putut impune departe de locul de geneză, la popoarele baltice. Pentru a înțelege cum a fost posibil acest lucru, trebuie invocat, în primul rînd, caracterul profund tradițional și conservator al acestor popoare. În sfîrșit, nu trebuie uitat că răspîndirea mai mare a balticilor în evul mediu, atîngînd cursul superior al Nistrului, putea crea premisele ca balticii să fi luat instituția direct de la proto-români și nu neapărat prin intermediar slav. Acesta este, desigur, un aspect secundar care va putea fi analizat suplimentar prin cercetări viitoare.

În sfîrșit, trebuie subliniat faptul că datele arheologice sprijină în mod decisiv observațiile de mai sus. În secolele V—VII, animalul domestic cel mai bine atestat este *bos taurus* (50% din oasele de animale), urmat de *sus domesticus* (22,5%), *ovis capra* (6,5%) *equus caballus* (6,5%). Această preponderență coplesitoare a boului, deloc surprinzătoare, este confirmată și de observația că economia dacilor din secolul II e.n. era bazată pe agricultură și pe creșterea vitelor mari, în primul rînd pe *bos taurus*⁴⁰.

Originea boieriei românești — a crescătorilor și proprietarilor de boi, de vite mari, în general — se află, fără îndoială, în această perioadă de profunde mutații socio-politice și etnice în care factorul discontinuitate este altoit pe un factor, încă mai solid, de continuitate etnică, lingvistică și de civilizație. În cazul de față este vorba, fără îndoială, de continuitatea instituțională. Nu poate fi îndoială că boieria, puternică realitate a romanității răsăritene, se înscrie pe linia continuității sistemului economic și social traco-dac, apoi daco-roman și, în sfîrșit, românesc. Indiferent de eventualele puncte neclare care mai pot persista în discuțiile privind originea boieriei, este clar că aceasta nu este nicidecum o instituție împrumutată, ci o instituție născută și dezvoltată din realitățile romanității răsăritene. Instituția boieriei și, implicit, termenul corespunzător, s-a impus pe un vast areal sud-est și est european deoarece corespundea realităților economice ale timpului și, nu în ultimul rînd, datorită prestigiului civilizației daco-romane, mai mult sau mai puțin „provinciale”, înțelegînd prin „provincie” reflexele locale ale emanației civilizatoare de la Roma care se manifestau în condițiile specifice ale spațiului carpato-danubian.

Datele prezentate aici ne permit să răspundem la întrebarea din titlu : nu, boieria nu este o instituție preluată de români, ci — din contra — este preluată de la români, mai exact din romanitatea răsăriteană, proces care a început în secolele III—IV e.n.

⁴⁰ Suzana Dolinescu-Ferche, *La culture „Ipotești-Ciurel-Cindești”* (V^e—VIIe siècles). *La situation en Valachie*, în „Dacia” (N.S.), XXVIII (1984), nr. 1—2, p. 117—147, în special p. 139 și 142.

Geneza termenului în spațiul carpatic este dincolo de îndoială așa cum se arată ansamblul datelor discutate aici. Este clar că originea boieriei nu trebuie căutată la popoarele turcice, unde nu există nici instituția, nici termenul corespunzător. Putem afirma cu toată certitudinea că radicalul turcic *baj-*, *boj-*, „înalt”, invocat cîndva în explicarea termenului, nu poate avea nimic de-a face cu termenul *boier*, fiind vorba de o asemănare fortuită, în cel mai bun caz de o asociație ca rezultat al acestei consonanțe.

Geneza boieriei, ca realitate puternică, bine consolidată în Europa răsăriteană și balcanică, corespunde unei mentalități tradiționale : asocierea dintre turmele (*pecora*) de vite și avere sau bani (*pecunia*). Paralela din latină (*pecus-pecunia*) este semnificativă și ne arată cît se poate de clar care a fost mecanismul apariției termenului *boier*.

Indiferent de datele și detaliile noi care vor putea fi revelate prin cercetări viitoare, putem conchide că boieria — atît ca realitate specifică a romanității orientale, de unde s-a răspîndit pe un areal vast, cît și ca termen apărut în latina vorbită în Dacia — arată continuitatea noastră instituțională, precum și rolul civilizator — în contextul timpului respectiv — al romanității răsăritene.

Notă finală

Deși nu afectează ipoteza noastră (și, implicit, nici demonstrația pe care am încercat-o aici), sugerăm cercetătorilor din domeniul heraldicii să privească stema Moldovei în lumina celor spuse de noi aici, ocazie cu care se arată — încă o dată — caracterul original al civilizației medievale românești.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Diplomați români: Grigore Gafencu (II)

MILIANA ȘE RBU

La 4, cu V.V.T.¹ la Parlament unde sîntem primiți de Winston Churchill în apartamentul Șefului Opoziției. Churchill pare îmbătrînit, — și e mai îngrijat ca în primăvara trecută. Ține să păstreze înfățișarea lui obișnuită cu țigara în gură și paharul de whisky în mînă (la ora ceaiului !), sfidează legile bătrîneții. Vorba sa e ageră uneori aprinsă, și spre surprinderea noastră, pentru a da viață argumentării sale, declamă cu însuflețire strofe întregi din „la Jacquerie” — care din pricina accentului său atît de britanic, ne par fragmente din Shakespeare. Numai pe urmă aflăm că bătrînul ne recita versuri franceze.

În ciuda acestor semne de nezdruncinată vitalitate, Churchill îmi pare obosit. Și s-ar părea că e înconjurat de o atmosferă de oboseală. Cei din jurul său, chiar cei mai apropiați de el, sînt obosiți de el, de tenacitatea lui, de avînturile sale veșnic reînnoite, de ideile sale îndrăznețe care îl opun neconținut conformismului politic și fac din el pentru politicienii „abili”, prudenți și dornici de putere, o personalitate jenantă.

E drama bătrîneții și a geniului nepotolit care după o lungă încordare războinică nu-și mai poate croi locul, într-o epocă de fenomene tranzitorii, de jalnic și tulbure provizorat politic.

Îndeosebi ideea de care s-a legat acum, și de care ne vorbește cu însuflețire — ideea unirii europene — pricinuieste jenă și confuziune în propriul său partid, fiindcă nu e destul „de practică”, nici de ușor de implinit, cum ar dori cei care caută să dea partidului conservator un program pe placul alegătorilor.

În realitate, planul referitor la Confederația Europeană, nu e încă bine deslușit în capul bătrînului (care pare să fi învățat o lecție a lui Coudenhove Kalergi !) — ideea nu e definitivă, nici îngrădită — și conținutul ei e încă destul de vag. Ceea ce bătrînul a învățat însă, cu uimitoria lui intuiție (și ceea ce nu au înțeles încă cei mai mulți dintre tovarășii săi de partid) — e întinderea și grozăvia primejdiei care amenință civilizația europeană. Prevederea lui în această privință e profetică — cum era înainte de război și în timpul războiului —, și simțămîntul său că jumătățile de măsură nu sînt îndestulătoare și că mijloacele de luptă trebuie să fie îndrăznețe, acest simțămînt e profund adevărat și just.

* Din viața și activitatea diplomatului român Grigore Gafencu, prezentăm în continuare jurnalul călătoriei în Anglia și Elveția din perioada octombrie 1946 — mai 1947, în care apar aprecieri privind politica europeană și implicit și situația din România.

¹ Tilea, Viorel Virgil — ministru al României la Londra din ianuarie 1939.

Din partea mea, îmi îngădui să-l felicit, cu toată cuvenita emoție, pentru că a știut să dea atât îngrijorării sale, cât și soluției pe care o propune, numele ce i se cuvine: „Europa”, — singurul nume care poate răsună ca o lozincă de luptă și de organizare temeinică și creatoare de ordine și de pace.

Churchill pretinde (o fi numai din amabilitate) că a citit cărțile mele și mă îndeamnă să vorbesc pentru acea Europă pentru care se luptă el. „Spune-le că nu sunt singurul care cred în ea! Spune-le că e bine să luptăm cu toții pentru ea”.

(Apoi unele întrebări despre alegerile noastre, despre „vîrsta” lui Maniu, de care vorbește cu admirație (How they killed him?) și despre politica Rusiei în România).

Luni, 2 Decembrie 1946

Dejun la Ilescu cu Hayter, Ronald Ibow (B.B.C.) și un deputat conservator care mă poartă să vorbesc în fața grupului parlamentar conservator (la Comune).

Seara, masă oferită de Harold Nicholson la Traveller Club, — printre musafiri Amery, Massigli, Harold Mac Millan (unul din cei mai însemnați frunți conservatori), V.V.T. Discuție prelungită și foarte animată. Problema capitală: presiunea rusească asupra Europei. Dezvolt vederile mele, atac ideea celor două zone, sprijin ideea unei Europe unite, cer un plan bine definit, cuprinzînd o organizare politică și economică a continentului, arăt sprijinul pe care cuvîntul Europa și un plan european, sprijinit de Europeni, îl pot da bărbaților care luptă la Răsărit pentru libertățile și valorile europene. Sînt sprijinit cu căldură de Amery care de mult urmărește același ideal european. Mac Millan ascultă cu interes și pare impresionat de unele argumente (cunoaște problema Greciei și se teme că „Grecia va fi și ea pierdută”). Singurele rezerve le ridică Massigli, care nu ar dori ca Europa să se refacă sub oblăduirea Germaniei. Cuvintele lui Churchill au stîrnit nedumerire și îngrijorare în Franța. Francezii se tem că unirea Europei astfel cum o privesc Englezii înseamnă în primul rînd întărirea Germaniei (la această temere au contribuit cuvintele și declarațiile lui Schumacher, șeful socialist poftit la Londra chiar în aceste zile, și care a vorbit aici ca un al doilea Streseman pentru o grabnică și necondiționată refacere a Germaniei).

Am avut un schimb de explicații prietenești cu Massigli (avînd impresia că Amery și Mac Millan mă susțin) — în care am arătat că sîntem cu toții de acord că unirea Europei nu se poate face sub egida Reich-ului german și în paguba Franței; dar că primejdia azi cea mai imediată e presiunea sovietică, și că această amenințare, chiar și în ce privește Franța, e mult mai directă și mai imediată, ca primejdia unei refaceri a imperialismului german. Nu se poate face însă față acestei primejdii prin jumătăți de măsură. Europa nu poate fi împărțită; în întregirea Europei trebuie să se țină seama de elementul german; — care dacă e lăsat la o parte, sau împins spre Ruși, va zădărnici orice putință de refacere europeană. Massigli a recunoscut că Franța e împotriva blocurilor și urmărește o politică de refacere europeană.

Masa aceasta, care a fost servită „francezește”, adică a fost stropită cu cele mai bune vinuri de șampanie, a fost foarte animată și mi-a lăsat

cea mai bună impresie. Mi-a fost îngăduit să dezvolt principalele idei cuprinse în conferința mea de la Ch. H. în fața unor ascultători mult mai competenți și mai însemnați.

Marți, 3 Decembrie 1946

La dejun, întâlnesc la Radu și Betty Tilea, pe Butler, care a fost în timpul vizitei mele oficiale la Londra, subsecretarul de stat al lui Halifax și care își aduce aminte cu plăcere de masa pe care am luat-o împreună la Buckingham Palace. Azi Butler e unul dintre fruntașii cei mai bine „plasați” din partidul conservator; se vorbește de el ca de un viitor șef (cum se vorbește de altminteri și de Mac Millan); el însuși împinge pe Eden, ca și cum ambițiile sale s-ar îndrepta mai precis spre Foreign Office (Eden prim ministru și el F.O.). Spre deosebire de Eden, Butler păstrează însă un contact foarte strins cu Churchill și nu critică ideile lui despre Europa. Am impresia că aprobă vederile mele și că e serios preocupat de planul care trebuie opus Rușilor în Europa. E de asemenea impresionat de cele spuse de Nușeta, cu multă vervă, despre paralelismul celor două arme ale Moscovei (cei doi cai în cursă): comunismul și imperialismul rus.

După dejun, când potrivit obiceiului britanic, rămânem singuri între bărbați, vorbim pe îndelete de toate planurile cu puțință.

Miercuri 4 Decembrie 1946

Dejun la Hoare Belisha cu Eden (în „trei”). Eden și-a păstrat aerul de tinerețe și deosebita lui grație în cuvinte și în gesturi, grație de copil răsfățat al soartei în ciuda timpului care a trecut, a timpurilor care au cărunțit și a suferințelor care s-au abătut și asupra lui (a pierdut un fiu de douăzeci de ani în războiul din Indii). Își amintește de mine — de vizita mea la Londra — și-mi pune întrebări despre șederea mea la Moscova. (Spune că e păcat că lucrarea mea despre Rusia pe care pretinde că a cetit-o cu mult interes, m-a împiedicat să joc un rol de împăciuitoare între Rusia, și crede că trebuie consolidate deocamdată numai acele poziții care pot fi realmente consolidate și care nu stîrnesc invidia Rusiei, nici reacțiunea guvernului sovietic. Planul lui Churchill nu-i convine: mai întâi e neprecis — unde începe și unde isprăvește „Eurooa”? (formula lui Churchill, împrumutată din Coudenhove Kalergi, spune: vechiul continent fără Anglia și fără Rusia: asta înseamnă Europa sub stăpînirea Germaniei!), apoi e imposibil de realizat fiindcă Rusia nu va libera Răsăritul și nu va consimți să accepte unirea europeană; în sfîrșit e nedrept fiindcă nu ține seama de temerile Franței, jignește Rusia și slujește prea bine interesele Germaniei. Eden vrea să opună acestui plan o consolidare a Europei occidentale. Formula aceasta îi pare fericită, fiindcă mai precis, planul cuprinde Anglia, Franța, Belgia, Olanda, Danemarca, Norvegia, — nu însă Germania, nici Elveția nici sudul mediteranean —, fiindcă e realizabilă, toate statele prevăzute fiind libere și dispuse să adere la plan (chiar comuniștii din Belgia și Olanda, așa au spus-o lui Eden!) — și fiindcă e drept, adică ține seama de susceptibilitățile Franței și nu supără pe Ruși. Cum ar putea să-i supere? Planul e prevăzut pentru a ține în șah Germania de mîine a cărei forță poate fi foarte primejdioasă. E o

politică pe care Rușii au aprobat-o de mai înainte — la Yalta și la Potsdam — nu ar putea găsi cuvinte ca s-o condamne, Occidentul se consolidează împotriva Germaniei, nu împotriva lor.

Eden stăruie asupra îngrădirii pe care înțelege s-o dea planului său : e un **cap de pod** pe continent, (nu e „blocul” occidentului care s-ar opune blocului oriental); el stăruie de asemeni asupra înțelesului pe care ține să-l dea acestei politici : nu e o politică îndreptată împotriva Rusiei ci împotriva Germaniei și a primejdiei germane. (Deoarece observ că e poate abil de a vorbi de o primejdie germană dar nu trebuie crezut în ea, Eden replică numaidecît că, dimpotrivă, el crede în primejdia germană și se teme de ea, foarte sincer).

Se încinge numaidecît o discuție foarte vie. Caut să arăt marea primejdie care apasă asupra Europei, dacă Occidentul acceptă politica de împărțire, sacrifică o parte din continent și se mărginește să întărească altă parte. Un asemenea „plan” poate descuraja toate popoarele răsăritene, ucigînd spiritul de rezistență în Est. El legitimează politica Rusiei în Balcani și la Dunăre. Formula pusă înainte nu liniștește Rusia (ale cărei țeluri sînt universale, și care vrea tot), dar poate sluji Rusiei; ea poate datorită acestei formule atrage poporul german de partea ei. Iar după ce va fi pus Germania de partea ei, după ce își va fi consolidat stăpînirea la Răsărit, ea va zădărnici prin comuniștii francezi împlinirea planului în Apus. Comuniștii francezi nu vor îngădui Franței să fie „cap de pod”. Și nici ceilalți Francezi nu vor fi foarte ademeniți să facă parte dintr-o asociație unde rolul lor va fi egal cu cel al Belgiei, al Olandei și al Danezilor. Franța va face poate o sfortare împotriva comunismului, de dragul unei Europe libere și pentru a fi în fruntea acestei Europe, nu însă pentru a fi a cincea roată la o căruță „occidentală”.

Eden stăruie în vederile sale. E un „plan” care s-a gîndit, care îi pare foarte abil, care e folositor fiindcă „ceva trebuie făcut” și pe care e hotărît să-l sprijine din toate puterile. Înțeleg, e o hotărîre irevocabilă, mai mult chiar, o acțiune care a și început. Eden stăruie însă asupra faptului că această acțiune nu va păgubi Răsăritul, că nu înțelege să renunțe la Răsărit și acceptă sugestia mea că planul lui nu e decît un început de organizare a Europei dar că scopul e și trebuie să fie : Europa. La despărțire, ține din nou să mă asigure că politica lui nu e îndreptată împotriva țărilor răsăritene dar că el, Eden, e convins că tot ce se poate face azi pentru Europeni (și deci și în interesul țărilor răsăritene) e o consolidare a Occidentului. „Dacă am fi din nou miniștri de Externe și d-ta, și eu, ne-am înțelege numaidecît ... ”

Seara, întilnesc din nou pe Eden (cu doamna) la Ambasada Franței, unde Massigli dă o masă în cinstea noastră. (Mai asistă Ronald Campbell ambasador în Egipt și Dna de Castellane). La cafea, cînd doamnele se retrag, avem din nou o foarte lungă convorbire la care iau parte și Massigli și Campbell.

Eden e vădit doritor să liniștească pe Massigli (care se face ecoul temerilor — exagerate ! — pe care le-a provocat în Franța trecerea lui Schumacher prin Anglia). Anglia nu trebuie să încerce, nici să înceapă nimic care ar putea da Germaniei o situație de întîietate pe Continent. Trebuie deci consolidat înainte de toate Occidentul adică faimosul Cap

de Pod. (Rămine de văzut dacă „Occidentul”, adică Franța se va lăsa „consolidată” la fel cu Belgia și cu Olanda ! Și dacă comuniștii francezi vor îngădui o consolidare a legăturilor cu Apusul ! Adevărul e că „întietate” pe Continent depinde de curajul și de tăria cu care o putere se așează, în numele Europei, de-a curmezișul primejdiei celei mai mari și celei mai reale. Această primejdie nu e azi Germania — care poate va fi primejdioasă mâine — ci Rusia — care e primejdioasă **numaidecît**. Dacă Franța, de teama Germaniei de mâine, nu se va împotrivi Rusiei de azi, — ba dimpotrivă va înlesni jocul acesteia, căutînd un sprijin la Răsărit —, atunci degeaba va fi „consolidată” de către Anglia : rolul ei de întietate pe continent va dispărea. Iar dacă Germania, cu toate păcatele ei reale, va da impresia că e hotărîtă să reziste Rusiei și să înlesnească soluții europene, atunci singură, fără voia nimănui prin atitudinea ei de rezistență își va asigura un loc de frunte și un rol hotărîtor în desfășurarea evenimentelor).

Caut să formulez aceste idei fără a supăra pe nimeni, arătînd că toată lumea dorește ca în fruntea Europei mintuite și unite să se afle „Occidentul” și nu Germania. E bine deci ca Occidentul să fie întărit, cu o singură condiție : ca aceasta să însemne o primă etapă în organizarea Europei, — și nu cristalizarea unor poziții de așteptare resemnată, poziții care nu pot fi statornicite prin măsuri luate numai la Vest : planul care singur poate duce la pace trebuie de la început să se întindă pînă la Răsărit. (Am impresia, cu toate cuvintele sale foarte binevoitoare, cu toate asigurările sale și cu toate stringerile sale mină că Eden nu m-a priceput. Hotărît lucru vrea să menajeze pe Ruși. Pare convins că se poate ajunge la o învoire cu Rușii. A păstrat amintiri bune de la Moscova. Vorbește cu plăcere de convorbirile lui cu Stalin. Idealul său : Anglia — Capul de Pod — Moscova. „Estul” nu-l interesează. Polonia îl „enervează”. Vrea o înțelegere care să provoace cît mai puține zdruncinări).

Massigli e încîntat de această atitudine. Vede în ea singura posibilitate de a păstra legăturile între Anglia și Franța. (Franța pînă cînd o fi înghițită de Rusia, se teme, sau vrea să se teamă, numai de nemți. Această atitudine o îndepărtează azi de interesele noastre. Sint convins că această atitudine nu corespunde adevăratelor interese ale Franței. Pentru Franța, mai mult decît pentru oricare altă țară, „Europa” înseamnă mintuirea, mintuirea internă, mintuire și înălțare pe plan internațional. În condițiile de azi, cînd Franța se teme de un guvern comunist — pe care nu-l va avea, căci la alegere Thorez a căzut chiar acum în noul Parlament — îmi dau seama însă cît de grea e poziția lui Massigli).

Între dejun și masă, am vorbit la Camera Comunelor în fața grupului parlamentar conservator, prezidat de Butler, despre pace, Europa și Răsărit. O scurtă sinteză a celor două din urmă conferințe ale mele. Introducerea și concluziile lui Butler foarte elogioase pentru mine. Atmosfera foarte binevoitoare. Deși am vorbit pe franțuzește am fost ascultat cu atenție, ba chiar cu încordare. Am impresia că această manifestație neobișnuită (conferința unui cetățean dintr-o țară învinsă, încă în stare de războiu, la Comune !) e de mare preț și poate fi de mare folos.

Sîmbătă 7 Decembrie 1946

Seara, masă la Sir Stafford Cripps (în trei : Nușeta, Cripps și eu) în micul apartament locuit de șeful lui „Board of Trade”.

E cea dintîi întîlnire cu Cripps după despărțirea noastră la Miciurinsk — în Iulie 1941 ! Prilej ca să lămurim cu apăsare și de altminteri cu deplin succes — neînțelegerea care a dăinuit de atunci între noi. (Dau toate amănuntele despre hotărîrea mea de a trece **întîi** prin țară — la întoarcerea mea de la Moscova — înainte de a fi plecat în străinătate).

Cripps pare convins — în sfîrșit — și discuția urmează foarte prietenește, cu privire la problemele europene — pe care Cripps le privește fără ură împotriva Rusiei (cu care a păstrat legături) dar cu credința neîntinată că „dreptatea” se află de partea Occidentului laburist. (Sovieticii au o mistică, nu însă spiritualitate și fără valori spirituale, o luptă atît de mare ca aceea încinsă acum în lume nu poate fi cîștigată). Rușii vor da îndărăt, Europa va fi liberă, îi trebuie însă un plan **economic și social**. Cripps a vorbit mult cu Schmmacher, socialistul german, care i-a plăcut și care l-a asigurat că numai social-democrația germană poate mîntui Germania și Europa . . . ! (Sînt uimit de simplitatea în care trăiesc miniștrii britanici, Cripps locuiește un mic „flaor” într-o casă uriașă la etajul de jos într-o sufragerie comună cu toți ceilalți chiriași, e un început de viață în comunitate, în „falanster”).

Miercuri 11 Decembrie 1946

Seara, conferința la Clubul Internațional Londra (Belgraw Square). Chairman : Storth, la dreapta și la stînga mea, ca două buchete de flori vestejite : Ducesa de Atholl și Vicontesa Snowden (văduva fostului ministru de finanțe laburist). Public numeros, cîțiva deputați laburiști, mulți străini, membrii din diferite „comitete” și „guverne” perimate — polonezi, sirbi, unguri, bulgari — mult tineret de ambele sexe. La „întrebări”, — un deputat laburist se scoală pentru a declara că nu e de acord cu mine : lucrurile sînt mai grave încă decît le arăt și dacă Occidentul nu face nimic, primejdia se va întinde pînă în Occident. Răspund că dacă onoratul deputat nu e de acord cu mine, eu, în schimb, sînt de acord cu el și că mă bucur că un englez a spus drept încheiere a conferinței mele, ceea ce, ca străin, nu mi-am îngăduit se spun. Cele două muze, ducesa și vicontesa au luat apoi, rînd pe rînd, cuvîntul și în cuvinte însuflețite — și foarte generoase — au lăudat pe orator și au pus în lumină suferințele țării sale.

Această conferință a fost ultimul act al șederii noastre la Londra.

Joi 12 Decembrie 1946

Am trecut — pe o mare liniștită — canalul Minecii și ne-am întors cu „Flèche d'or” la Paris.

Paris, 13—19 Decembrie 1946

Primesc la Paris o scrisoare de la Alecu Cretzeanu, din Washington, care după ce se vestește că Mr. Hamilton Fisk Armstrong („President of the Council of Foreign Relations and Editor of Foreign Affairs”) a

declarat în „New York Herald” din 1 Decembrie că cele trei cărți care i-au plăcut mai mult (printre cărțile politice contemporane) sînt *Congresul din Viena* de Harold Nicolson; *A l'échelle humaine* a lui Léon Blum și *Preliminariile mele* — , îmi dă o dare de seamă despre atitudinea Statelor Unite față de România care corespunde cu cele ce am constatat eu la Londra. Îi răspund în același sens.

Geneva, 21 Decembrie 1946

Primește o scurtă vizită pe care mi-o face la Rue des Granges, Carl Burkhardt, (întors pentru cîteva zile din Paris unde e ministru). Vorbim de Germania, de Rusia și de însemnătatea „Răsaritului European”, „Occidentul” care înseamnă mult, n-ar mai însemna nimic dacă nu s-ar afla la ... occidentul Europei. Fără restul Europei, „Occidentul” și împreună cu el întreaga civilizație europeană rămîn în aer.

C.B., după obiceiul său îmi istorisește două „întîmplări” :

Un german, specialist în construcția de V 1 și V 2 și „rechiziționat de Francezi” a venit să-l vadă la Paris și i-a mărturisit că era unul dintre prietenii bietului Schulenburg. Înainte de moarte, Schulenburg i-ar fi spus că una din părerile sale de rău, acum la moarte, era de a nu fi putut sta de vorbă cu prietenul său Gafencu cu care se potrivea atît de bine în judecățile sale politice.

A doua întîmplare : Bogomolov, ambasadorul sovietic la Paris, l-a întrebât dacă e adevărat că cunoaște, din copilărie, pe Gafencu și ce fel de om e acest G. „E inteligent, dar ce vrea ?” ar fi spus Rusul. „Citește-i cărțile” ar fi răspuns Carl.

Și o anecdotă, gen Carl.

Ducele de la Force, ignorant ca atîți francezi de ieri de geografie și geopolitică i-ar fi spus, acum de curînd : „je me suis laissé dire que dans certains coins de la Suisse, on persistait encore a parler un dialecte allémanique ...”, dovedind astfel credința lui că tot restul Elveției e franceză. La plecare, Carl mă sfătuiește să fiu cu băgare de seamă și foarte prudent, fiindcă rolul util și însemnat pe care îl joc, mă expune la primejdii reale. Mi s-a vorbit de mai multe ori de aceste primejdii. Cum m-aș putea apăra ? Cum mi-o fi scris, așa se va întîmpla. Singura mea „prudență” e de a-mi face fără fățărnicie, datoria.

Duminică 22 Decembrie 1946

În „New York Herald Tribune” au apărut o serie de reportaje despre România, nepărtinitoare și curajoase, arătînd stările și oamenii așa cum sînt. Critici severe împotriva lui Grozea, lui Tătărescu și a Comuniștilor. La sfîrșit însă (întocmai ca la sfîrșitul seriei de articole din „Times” ale lui Seton Watson junior) a apărut un reportaj foarte puțin măgulitor pentru opoziție ; liderii ar fi prea bătrîni și ar fi lipsiți cu desăvîrșire de spirit constructiv și de „program social”, partizanii ar fi tot mai „naționaliști” și mai „antiminoritari” — drept concluzie : nu trebuie făcut nimic pentru o țară coruptă unde alegerile au fost totdeauna falsificate și unde triumful ideii naționale poate duce la excese naționaliste.

Acest fel de a neutraliza la sfîrșit destăinuirile îngrijorătoare făcute în tot șirul unor bune articole de reportaj, nu poate fi atribuit decît unor

„informatori” foarte stăruitori și foarte persuasivi de „ultimă oră”. Și deoarece nu cred că poate fi vorba de propagandă oficială, deoarece gazetarii străini au denunțat de mai înainte cusururile acestei propagande, îmi închipui că aceste impresii de ultimă oră sînt datorită „sugestiilor” unor cercuri minoritare, îngrijite de curente „naționaliste” care întovărășesc marea luptă națională pe care o duce poporul român Iată propaganda primejdioasă împotriva căreia trebuie luptat. Cu atît mai mult cu cît are un simbur de adevăr : e de crezut că tineretul, care e în rîndurile rezistenței, agitat din nou, cu imprudență, lozinci antisemite, și că șefii, incontestabil foarte bătrîni (ceea ce nu e vina lor și mărește încă meritul lor) sînt lipsiți de ceea ce se numește în Apus un program „social” (De la moartea bietului Madgearu, „programul” lui Maniu e cam lipsit de precizie și de actualitate). De altfel cine se mai gîndește azi, cînd în joc e însăși ființa neamului, la programe „sociale”, ca în țările liniștite și bine adăpostite. Cel mult guvernul de azi, care nu se sinchisește de problema națională, mai are vreme să croiască planuri — probabil „cincinale” ! — pe care le aplică așa cum le aplică/. / . . . /

(Am vrut să lămuresc această chestiune numaidecît la Paris, printr-un interviu dar m-am răzgîndit. Trebuie un răspuns bine întemeiat și „construit”).

Mă gîndesc la un articol (poate în „Carrefour”) în care să arăt cu prilejul alegerilor din Răsărit (Bulgaria, România, Polonia) :

1. Alegerile au căpătat o însemnătate **internațională**; fiecare țară reprezintă un **vot** și poate înrîuri astfel marea luptă care se duce în lume, între blocuri opuse. De aci presiuni fatale („votul”, dacă țara mea nu e „garantată”, e o pricină de opresiune). De aci nevoia unui **control internațional**, care să îngăduie libera exprimare a **voinței adevărate a unui popor**.

2. Țările din Est duc o luptă pentru existența lor națională, împotriva unor tendințe care sub acoperirea de „reforme sociale” tind la supunerea și prefacerea ființei naționale a fiecărui popor. **De aceea** tot ce e național trece înaintea preocupărilor sociale și economice. Primum vivere, deinde filosofare. Tot ce e național cuprinde însă toate **păturile sociale**, fără excepție. Și cuprinde mai ales păturile sociale nevoiașе — țărănimea — elementul cel mai național din țările răsăritene. „Stînga” e cu rezistența, oportunistii cu puterea.

3. Partidele de opoziție nu lipsesc, în vremurile normale, de idei sociale : liberalii au făcut exproprierea din 1919—1920, țărăniștii luptă pe toate tărîmurile pentru o cinstită și reală democrație rurală agrară și pentru alegerile libere.

4. Ceea ce lipsește cu **adevărat** opoziției rezistente din toate țările răsăritene, e un program de reorganizare generală a lumii, respectiv a Europei (program cu cuprins politic, economic și social) care să poată fi opus „programului comunist” care se sprijină pe ideologie și pe doctrina universală a comunismului internațional ca și pe forța atît de activă a Moscovei. Atîta vreme cît opozițiile din țările răsăritene nu vor putea opune decît un ideal național insufletit dar mărginit, aspirațiilor internaționale ale comunismului, ele vor fi covîrșite de un ideal mai întins, mai cuprinzător — și în vremurile de azi, incontestabil, mai actual, mai potrivit cu tendințele omenirii de azi.

Pentru a putea însă opune aspirațiilor comuniste un program mai întins, acest program trebuie să vină de aici unde se poate forma: **în țările libere și puternice din Apus**. Singurele reforme „sociale” temeinice, singurele alcătuirii economice statornice, singurele realizări politice de viitor trebuie să fie concepute și îndeplinite într-un cadru larg, internațional.

Lipsurile care se constată la Răsărit cer deci o grabnică **intervenție** pentru ca rezistența la Răsărit, care are o valoare europeană și un interes european, să poată avea și **un sprijin ideologic și programatic european**.

5. Trăsătura de unire între lupta pentru apărarea valorilor naționale și lupta pentru alcătuirea unei democrații europene, în sens occidental (două idei care nu se exclud, nici nu se contrazic) o constituie principiul federativ — unire în libertate (opus principiului totalitar: uniformizarea sub presiunea unei singure discipline) principiul federativ = „aboutissement logique de la pensée politique européenne”.

Luni 23 Decembrie 1946

Bevin a ținut un lung discurs la Radio, împărțușind publicului britanic impresiile culese la New York. Discurs cenușiu, fără accente, nici culoare, fără putere de convingere. Bunăvoință și neobișnuită blîndete față de Soviete, un optimism de Crăciun care nu pare decît pe jumătate sincer. Vajnicul luptător pare obosit. Boala? Menajamente față de opoziția din partid? Sau dorința de a încerca în adevăr o împăcare cu Rusia?

Discursul se potrivește cu „atmosfera de destindere” de care se vorbește de cîteva zile.

Din păcate, cele din urmă știri din Moscova nu confirmă această destindere.

Agenciile de presă vestesc că au reînceput de ieri atacuri vijelioase în ziarele sovietice îndreptate împotriva cîrmuitorilor occidentali și îndeosebi împotriva lui Bevin. „Pravda” îl denunță drept „inamicul No.1” (!!) al „democrațiilor progresiste”. Și „Izvestia” vestește politica lui Bevin în Orientul apropiat și în Germania.

Perioadele de destindere nu țin vreme îndelungată. Iar mișcările strategice și tactice ale Moscovei vor pricinui în curînd noi dezamăgiri.

Cîtesc chiar acum cartea simplistă dar foarte adevărată a lui Bullit (*The Great Globe Itself*) care spune pe șleau tot ce știe despre U.R.S.S.: „Telul suprem al comunismului cere ca politica externă a Uniunii Sovietice și a tuturor guvernelor controlate de comuniști să urmărească dictatura comunistă întinsă pe tot globul. Această țintă e neschimbată și de neschimbat. Strategia și tactica Sovietelor atîrnă de împrejurări. Scopul urmărit e totdeauna același. E și rămîne: „cucerirea lumii pentru Comunism”. E un adevăr simplu pe care toți bărbații de Stat occidentali l-au priceput, l-au exprimat în diferite formule și pe care cu toții, chiar și neînduplecatul Bevin îl uită de îndată ce „atmosfera” pare să se limpezească.

Crăciunul 1946

Îl petrecem în Rue des Granges, în jurul unui mic pom de Crăciun împodobit de Nușeta.

Crăciun liniștit și melancolic. Ne gândim cu reculegere la morții noștri — tot mai numeroși — și la toți cei ce ne sînt departe, tot mai departe.

(La dejun : De Beaumont, de Pontalis, Scoler, Bădărău, Zaharia Pogoneanu).

De Crăciun, mai pretutindeni, cuvinte de împăcăciuire.

(Tilea îmi telefonează din Davos că știe precis că schimbarea de atitudine a lui Molotov, la Moscova, se datorește unui ultimatum precis și foarte puțin discret dat de Byrnes-Bevin. V.V.T. e optimist : la anul la țară ! Payot e informat că Rușii **sînt foarte stinjenți** din pricina **lipsei de petrol** (producția lor de petrol nu e suficientă pentru uriașele lor nevoi industriale și agricole.

Hotel Gstaad, 27 Decembrie 1946 — 10 Ianuarie 1947

(Anul Nou la „Olden” cu soții N. și C. Caranfil, familia Bossy, Magda și G. Assan).

.....

La 10 Ianuarie, vizitez la Wengen, pe Hollman, ministrul britanic la București, care a avut un accident de ski în timpul vacanței și și-a rupt un picior.

Aflu vești interesante din țară. Hollman pare foarte dornic să nu ia pe Ruși în răspăr și să caute „acomodamente” cu reginul și cu guvernul. Pretinde că a stabilit legături bune cu unii dintre membrii guvernului care, spre deosebire de „alții”, sînt după părerea lui „buni români”, astfel Gheorghiu-Dej („un viitor prim ministru”), Pătrășcanu și socialiștii din guvern. (Are cuvinte deosebit de bune pentru „cumințenia” lui Șerban Voinea, actualmente ministru la Berna și pe care îl socotește drept un viitor ministru de Externe). Grozea și Tătărescu îi par „abili” dar fără nici o greutate. Sînt simpli „gambler”. Guță, inteligent, e „peste măsură de mincinos”. H. nu are o părere prea mare de „opoziție”. Maniu și Brătianu sînt „prea bătrîni”. Partidele de opoziție trebuie să se „întinerească” și să se „înnoiască”. Ionel Pop îi pare cel mai destoinic dintre șefii posibili ai partidului național țărănesc (sint de acord !). Viitorul e al socialiștilor și al țărăniștilor ! Cei dintii trebuie cultivați ca să nu alunece în cîmpul sovietic și să poată fi un instrument de cîrmuire independentă. Tărăniștii trebuie, sub o nouă șefie, să capete un program social mai dinamic și mai mlădios. (H. se apără de învinuirile ce i se aduc : el nu lucrează „pentru” Soviete, în situația în care se află România însă, Anglia nu poate acționa decît cu multă prudență, căutînd să desprindă din blocul guvernamental forțele politice vii și să le sprijine pentru a înlesni o normalizare a vieții de stat. Cînd armatele roșii vor pleca (!), adică după încheierea tratatului cu Austria, situația se va limpezi : trebuie lucrat deci de pe acum pentru a înlesni această limpezire. De aceea trebuie pregătiți țărăniștii și socialiștii. Liberalii par lui H. „isprăviți”. Dinu B. e un „gentleman” foarte drăguț, partidul nu mai are vlagă. Titel Petrescu e un „boem” foarte simpatic, dar nu are autoritatea unui adevărat șef. În ce privește problema „economică”, H. e de părere că România trebuie negreșit ajutată cu capital anglo-saxon. Fără, trebuie fiecare caz în parte (adică seriozitatea fiecărei afaceri ...).

Toate aceste păreri au oarecare însemnătate fiindcă vor fi raportate de H. și expuse la Londra. Bevin a convocat pe toți miniștrii săi balcanici

chiar la începutul săptămînii viitoare. De aceea caut să sugerez, cu cît mai multă chibzuială, unele păreri (pe care H. le ascultă cu un vădit interes).

Din punct de vedere politic, marea problemă a independenței vieții politice românești nu atîrnă atît de ce se petrece la București ci de ce se petrece la Washington și Londra. Vor izbuti Anglo-Saxonii să mintuiască Răsăritul European, statornicind o ordine de drept unitară? Dacă da, România, va trăi, de nu, România se va prăpădi, Răsăritul european se va prăpădi și Europa întreaga nu va putea să reziste nici ea. Problema e europeană.

Eu sînt optimist fiindcă am convingerea că Anglo-Saxonii au început. Trebuie însă, pînă în ziua mintuirii ca România să reziste. De aceea străduințele depuse pentru „consolidarea” forțelor vii, adică ale socialismului și ale Țărănismului, sînt utile. Tensiunea între U.R.S.S. și România nu trebuie mărită. Dacă socialiștii pot fi cîștigați de partea „laburismului” și a ideii europene, cu atît mai bine. Dacă se pot pregăti forțe tinere la țărăniști, și mai bine. Liberalii nu trebuie disprețuiți. Greutatea pentru ei de a se „adapta” împrejurărilor nu provine din lipsa totală de simț social (mulți liberali au fost pe vremi „roșii” și au chiar o tradiție „roșie”, iar marea expropriere e opera lor !), ci provine din faptul că ceea ce precumpănește la ei e elementul național și tradiția națională. Liberalii au cîrmuit într-o țară liberă, ferită de influențe străine ... Nu e exclus însă că dacă situația va fi prielnică unei liberări a României, partidul liberal să se apropie de elemente politice mai înaintate, ca de partidul socialist de pildă (așa cum după expropriere în 1920, vechii conservatori s-au apropiat și s-au legat de țărănism !).

Deocamdată însă și în timp ce „viitorul” se pregătește, e nevoie de o afirmare și de o rezistență națională. Aceasta e nevoie în interesul permanenței statului și a neamului românesc; e nevoie și în interesul economie. De aceea personalitatea lui Maniu (cu toate cusururile bătrînului !) e de așa mare preț. Nimic nu trebuie făcut pentru a micșora prestigiul său. E o forță reală, cu atît mai trebuincioasă cu cît în haosul de azi forțele și valorile active sînt foarte rare !

Căutați să desprindeți elementele bune pentru o soluție de viitor, respectați însă acele valori naționale care reprezintă o permanență și o continuitate absolut necesară, între timp, românii din străinătate vor căuta să lămurească locul care revine țării lor într-o Europă liberă, deslușind în același timp, caracterul european al problemelor Răsăritului.

În ce privește partea economică, sînt firește partizanul unui sprijin financiar din partea Apusului, cu o condiție însă, condiție de principiu, nu de circumstanță, trebuie ca sprijinul pe care regimul îl cere (și pe care Rușii îl doresc fiindcă le convine) să slujească la liberarea economică și politică a României. Capitalul e o armă pașnică; el trebuie întrebuințat și folosit cu chibzuială !

.....

Geneva, 11 Ianuarie 1947

Caut să redactez memoriul pentru F(oreign) O(ffice).

22 Ianuarie 1947

Ziarele publică textul tratatului de pace cu România. Din țară primesc vești tot mai îngrijorătoare cu privire la nenorocirile pricinuite de secetă. Public următorul articol în „Journal de Genève” din 22 Ianuarie 1947. Am trimis acest articol ² tuturor prietenilor din străinătate, rugându-i să informeze presa din țările în care locuiesc despre foamete și despre atitudinea adevărată a țării față de tratate ...

23 Ianuarie — 15 Februarie 1947

Am redactat memoriul pentru Warner, l-am isprăvit pe la 10 Februarie și l-am expediat la 13 Februarie, prin legația britanică din Berna. Nu-l consider însă desăvârșit, trebuie să-l prelucrez (am citit între timp cartea lui Reves : *Anatomia Păcii*, care m-a impresionat cu atât mai mult cu cât deslușește unele idei pe care le-am exprimat și eu, acum un an în conferința mea „Pacea cea grea”. Trebuie acum : 1. redactată această din urmă conferință, pe care am repetat-o de mai multe ori dar nu i-am dat niciodată o formă definitivă; 2. desăvârșit memoriul Warner cu idei despre „universalism”.

.....

La 10 Februarie, au fost iscălite la Paris tratatele de Pace. Italienii au făcut rezerve zgomotoase (se vorbește de pe acum de revizuirea tratatului cu Italia !) Tătărescu a făcut și el unele rezerve.

.....

M-am hotărât să redactez un scurt protest (reamintind existența celor două memorii) și am avut plăcerea să văd că ziarul „Le Monde” a așezat acest protest la loc foarte potrivit în numărul închinat „Semnării Tratatelor de pace”. Acest protest ³ rămâne deci legat de semnarea tra-

² Articolul, apărut sub titlul *La Famine en Roumanie*, a fost reprodus în întregime în presa portugheză, în „Osservatore Romano”, în „Daily Mail” și a fost citat de mai multe ziare elvețiene. Prin el, G.G. cere tuturor instituțiilor umanitare din Apus un ajutor grabnic pentru România, scriind mai ales :

„Ces lignes s'adressent avant tout aux institutions qui se sont fait un devoir de secourir les peuples en détresse : leur aide est indispensable à la Roumanie. Elles s'adressent également aux Puissances qui gouvernent aujourd'hui le monde : il ne suffit pas de fixer à un peuple des conditions de paix ; il faut encore lui assurer des possibilités d'existence. La famine qui ravage les pays de l'Est est d'autant plus grave qu'elle sert dans une région de l'Europe d'où l'Europe s'est retirée. Il régit dans cette région des situations anormales et un désordre profond auxquels les nouveaux traités n'apportent aucun remède. Pour mettre fin à ce désordre, il faut aider tous les peuples qui en ont le droit, et la volonté, à faire partie à nouveau de la Communauté des États Libres. Cette Communauté repose en Europe sur les données d'une civilisation qui n'est l'ennemie de personne ; elle tend à abolir les divisions arbitraires, les situations anormales et à laisser s'établir des rapports libres entre nations, afin de protéger les échanges, le travail, — la vie”

(Notă aflată în manuscris).

³ Protestul publicat în „Le Monde” din 11 Februarie 1947 conține următoarele : „L'attitude de l'opinion publique roumaine est consignée dans les deux mémoires qui furent remis, lors la dernière conférence de Paris aux délégations des Nations Unies.

„Je ne crois pas qu'il y ait quelque chose à changer à ces conclusions. Seule une révision complète et entière des traités de paix pourrait garantir à la Roumanie non seulement ses libertés et l'exercice de sa souveraineté, mais encore son appartenance à l'Europe, son existence nationale libre, — sa vie”.

(Notă aflată în manuscris).

tatului nostru și dă atitudinii noastre de rezistență față de politica pe care o urmăresc Națiunile Unite (în deplină contrazicere cu principiile lor) un temei românesc și un temei european.

Până acum nu cunosc altă luare de poziție din partea opoziției românești. Nici o știre asupra sau de la Maniu. În schimb multe zvonuri despre o criză iminentă de guvern, din pricina situației disperate a economiei naționale.

31 Martie 1947

.....

Jean Galtier Boissière publică al treilea volum de memorii (*Mon journal dans la drôle de paix*) — memorii care au un mare succes de librărie și care scriu la pg. 119 comentarii din cele mai elogioase cu privire la *Preliminariile mele*, sub titlul: *Un grand livre d'histoire contemporaine* (... „Ouvrage d'une portée considérable dont la critique n'a presque pas parlé et qui disparaît mystérieusement des librairies chaque fois qu'il est mis en vente). Tăcerea criticii și dispariția din librării se referă la Franța, fiindcă în restul lumii, slavă Domnului!

3—4 Aprilie 1947

(Un) Articol⁴ cu care am ținut să fixez poziția țărilor răsăritene față de atit de însemnatul discurs al lui Truman și prin care am răspuns la unele critici absurde stîrnite în presa elvețiană (unele chiar în „Journal de Genève” sub semnătura lui Stellan Michaud).

Luni 7 Aprilie 1947

Fabre Luce îmi trimite o nouă broșură a sa despre „proiectul Churchill”. Scriitorul buclucaș, închis rînd pe rînd de nemți și de francezi, — după ce s-a îndepărtat prin scrieri îndrăznețe (și prin faimosul său *Journal* din timpul războiului) atit de cauza Franței cit și de aceea a ocupanților germani, se leagă cu bucurie de ideea lui Churchill: confederație europeană pe temei de strînsă prietenie, franco-germană, — pentru a da o nouă expresie vechilor sale idei de colaborare continentală. Cartea nu intră în miezul problemei, dar e interesantă și cuprinde unele formule fericite. După părerea mea, trece prea ușor peste rolul pe care Anglia e silită să-l împlinească azi în politica europeană. După distrugerile materia-

⁴ Articolul a apărut în „Journal de Genève” (3—4 Aprilie 1947). La discursul lui Truman anunțînd că Statele Unite sînt gata să dea un ajutor politic și economic popoarelor ce doresc să-și mențină libertatea, G.G. răspundea îndeosebi:

„Acceptons l'aide qui s'offre au nom de la liberté; personne n'a rien à y perdre. Et lorsqu'il s'agit de régler les affaires de l'Europe, souhaitons que les Américains trouvent dans l'Ancien monde des partenaires et des guides qui ne soient pas accablés par la grande peur, ni séduits par des calculs mesquins: des Européens capables de concevoir le relèvement de l'Europe dans son ensemble, et de défendre les quelque vérités essentielles, en dehors desquelles il n'y a jamais eu, et il ne pourra jamais y avoir une civilisation européenne”. (Notă aflată în manuscris).

le și morale din vremea din urmă, nu aş pune accentul „învierii” și a reclădirii europene pe colaborarea încă atât de greu de închipuit (deși negreșit **trebuieioasă**) între Franța și Germania, ci pe o colaborare politică și economică anglo-franceză : pe **închegarea Occidentului** sub oblăduirea Americii. În al doilea rînd accentul învierii nu trebuie oprit (cum se resemnează s-o facă Fabre Luce) pe actuala linie care **taie Europa în două**, ci trebuie să libereze și să unească întreaga Europă. Răsăritul e trebuincios unei organizații europene temeinic statornicite. Sînt două puncte unde lucrarea lui Fabre Luce se îndepărtează de memoriul pe care l-am întocmit pentru F.O. și de conferințele mele.

Interesant e că literatura „federalistă” se dezvoltă tot mai mult (cărți, reviste etc ...) — și că ideea înaintează pe două căi : pe calea **universalismului** — potrivit formulelor precise și deosebit de inteligente din cartea lui Reves : *Anatomie de la Paix*, și pe cale europeană, potrivit planului Coudenhove și a îndemnurilor lui Churchill. (În ce mă privește, am formulat ideea „universalismului” în conferința mea despre „la Paix difficile” ținută pentru întâia oară la Geneva în Martie 1946 — , și în Franța, în Mai 1946 — adică vreo nouă luni înainte de apariția cărții lui Reves, — iar ideea unității europene pe care am atins-o în *Preliminarii* (1943—1944), am reluat-o în conferințele mele din Londra și în memoriul către F.O. Cu toate că am fost depășit de evenimente și de publicații, se cuvine totuși să dau acestor idei o formulare mai desăvîșită în cuprinsul unei cărți).

Vineri, 18 Aprilie 1947

Egloff, editorul meu, îmi trimite mai multe exemplare din lucrarea mea *Derniers jours de l'Europe*, ediție nouă, tipărită la Paris, în condiții mai modeste decît ediția elvețiană, dar totuși mulțumitoare.

Totodată, primesc exemplare dintr-o ediție spaniolă — *Ultimos Dias de Europa* — care a apărut la începutul lunii la Barcelona. Cele din urmă zile urmează cariera *Preliminariilor*, și apar rînd pe rînd în toate limbile : ediția germană e în vînzare de mai bine de șapte luni, ediția spaniolă e pe piață — ca și noua ediție pariziană, ediția engleză e gata și cea portugheză în pregătire.

Pentru fudulie : cele dintîi critici din Spania spun : „Iată o carte nouă, minunată, ca toate cele pe care le cunoaștem, datorite acestui autor”. „Destino Barcelona”, și : „O nouă carte a lui Gafencu. E destul de a pomeni acest nume pentru ca elogiul cărții să fie și făcut, G., ilustru scriitor român care și-a făcut un așa mare renume cu cartea sa *Preliminariile* și care confirmă acest renume prin cartea de față, etc. etc. „La Vanguardia”, Barcelona.

Foarte mulțumesc.

Strasbourg, Duminică 20 Aprilie — Miercuri 23 Aprilie 1947.

Duminică dimineața plec spre Strasbourg pentru a ține două conferințe. Sînt primit de Jules-Albert Jaeger, directorul Institutului de Studii Europene. Seara, masă oferită de Robert Guy, cu generalul de Langlade, guvernatorul militar al orașului Strasbourg și Doamna de L., și cu profesorul Weiss, decanul faimoasei facultăți de medicină din Strasborug și Doamna W.

Luni, 21 Aprilie, dimineața, vorbesc la Institut, în fața unui public simpatice și numeros de tineri și tinere. La 12, vorbesc la Radio Strsbourg despre generalul Berthelot, fostul guvernator militar în acest oraș și mai înainte „... un messenger de victoire et de liberté envoyé par la France dans un pays indissolublement lié à la civilisation française” ...

La unu, mare dejun oferit de Iaeger : mari industriași, profesorul Paultrier (ilustrul dermatolog și vechi prieten al meu din Lausanne) și câțiva foști parlamentari. La trei, mi se pune o șalupă la dispoziție ca să vizitez marele port pe Rhin, la cinci, recepție la palatul guvernatorului militar (fac cunoștință generalului Revers, cu care am o convorbire mai lungă, și a multor alți ofițeri superiori. Revers, azi șef de stat Major al Armatei și una din personalitățile cele mai însemnate din lumea militară, e „în inspecție” la Strasbourg) Seara o nouă masă oferită de Iaeger, cu decanul facultății de drept, primul redactor al ziarului „Dernières Nouvelles d'Alsace” — Jean Unittel — , prietenul Paultrier, directorul portului, Graal, un senator, etc., primire caldă, discuții — firește politice — lungi și animate. Dezvolt, în amănunte, părerile mele.

Măști 22 Aprilie, dimineața, vizita palatului de Rohan, inconjurat de mormane de ruine, el însuși crunt lovit de câteva bombe — răstăcite — aruncate de Americani. Alături catedrala neatinsă, se înalță în toată vechia și uimitoarea ei măreție. Directorul muzeelor îmi face cinstea de a-mi arăta operele de artă, mintuite de bombardament. La prinz sînt oaspetele Prefectului — un tînăr rezistent, Cornut Gentile, împreună cu generalul de Langlade și cu profesorul Paultrier; după masă, la ceai Doamna Hirrenschmidt, președintele Crucii Roșii, dă un mare ceai în cinstea mea; seara, la ora opt și jumătate, țin o conferință la universitate „introdus” de Decanul Facultății de Drept și în fața unui public foarte numeros, cu soții de Langlade în frunte; — după conferință, supeu la guvernatorul militar.

Păstrez în urma acestei scurte șederi în frumosul oraș de pe Rhin, amintirile cele mai plăcute. Primirea făcută „răzvrătitului” român, nu numai de marele public dar chiar de oficialități — și în rindul dinții de capii armatei — dovedește cit de ușor izbucnesc din nou în Franța simțămintele de simpatie pentru România. Și cit de dornică e lumea franceză, — tulburată de teoriile anti-franceze ale comunismului sovietic — de a asculta din nou cuvinte închinete năsiunei europene a Franței. Conferințele mele — în care am dezvoltat din nou părerile mele despre pace, despre universalismul sovietic căruia trebuie opus un universalism occidental, despre cuprinsul pozitiv — ordinea în sens occidental — pe care ar trebui să-l aibe politica de rezistență a puterilor apăsene și în sfîrșit despre principiul federalist care poate înfrunta totalitarismul sovietic — au avut un viu și adînc succes. Niciodată încă nu am simțit un auditoriu mai apropiat de gîndirea mea, — niciodată, însuflețit de simpatia acestui auditoriu, nu am găsit cuvinte mai potrivite pentru a trezi cu folos gîndiri și simțăminte prielnice cauzei pe care o apărăm.

Laudele ascultătorilor și ale publicului nu au conținut : „G.G. unul din bărbații Europei — scrie — „Les Dernières Nouvelles d'Alsace” în articolul său editorial — care a priceput cel mai bine și care a analizat cel mai adînc vremile noastre...” etc. etc. Iar directorul Institutului de Studii Europene, Iaeger — într-o scrisoare de mulțumire, îmi spune :

„Nous espérons vivement que vous conserverez la mémoire de la ferveur et de l'enthousiasme de votre public strasbourgeois que vous avez porté, par votre parole, au-dessus de lui — même” !

Geneva, Vineri 25 Aprilie 1947

Conferința din Moscova a luat sfârșit. „L'échec a été complet” anunță agențiile și presa. Se pare în adevăr că de data aceasta, nu s-a atins nici măcar umbra unui rezultat : nimic în chestia germană, nimic în chestia austriacă.

Rușii au fost încăpăținați și au respins cu o înverșunată rea voință toate propunerile apusene : alianța propusă de englezi, pactul în patru propus de Americani, ca și toate cererile Franței.

Apusenii au fost intransigenți în chestia reparațiilor, cerute de Ruși. Neînțelegerea în chestia germană a înrăurit discuțiile în chestia austriacă. Cele două pricini de ceartă : bunurile zise germane în Austria, cerute de Ruși (și care ar asigura Rușilor stăpînirea de fapt a vieții economice austriece !) și revendicările lui Tito în Carintia.

Și ce se va alege acum din „pacea” europeană ? Mai întâi cum rămînem noi ? Aminarea păcii cu Austria înseamnă prelungirea ocupației militare în România și în Ungaria. Cu tot tratatul iscălit — și pe care Apusenii sînt pe cale să-l ratifice — rămînem cu desăvîrșire tăiați de lume — „prizonieri de pace” — în mîinile armatei roșii !

În al doilea rînd, și mai ales, (fiindcă de această întrebare atîrnă totul, atîrnă și soarta noastră !) cum vor ieși cei Mari din această situație atît de serioasă cînd discuțiile, negocierile și toate lămuririle trebuincioase au ajuns la un punct mort ? De acum înainte, cele două tabere își stau față în față și nu mai pot da îndărăt ; tranzacțiile pe socoteala altora nu mai sînt cu putință, orice pas înapoi slăbește pozițiile fie a uneia, fie a celeilalte dintre Marile Puteri și poate avea drept urmare însemnate prăbușiri. Nu mai e o tirguială, e o ceartă de interese, e o măsurătoare hotărîtoare de forțe. Acel ce va fi silit să se retragă de pe poziție, cine știe unde se va mai putea opri.

Ziarele amintesc că răposata conferință a ținut patruzeci și cinci de zile și că nesuccesul ei e atît de desăvîrșit încît miniștrii au hotărît să se întrunească din nou abia în Noiembrie viitor ! Niciodată înțelestarea în care sînt prinși acești miniștri nu s-a desfășurat într-atît și pe așa lungă vreme : această despărțire va fi o grea încercare pentru liniștea lumii ! (În ce privește Austria, o întrunire de experți va încerca numaiidecit — chiar cu începere de la 1 Mai — să înlătore greutățile dintre aliați. Ce vor putea însă face experții acolo unde au dat greș conducătorii !).

În ce mă privește, consider situația de azi cu atît mai interesantă cu cît pune la încercare tezele și părerile pe care le-am apărât în timpul din urmă, verbal și în scris.

Ce se poate întîmpla acum ? Și Apusenii și Rușii sînt hotărîți să reziste pe poziții. S-ar putea închipui o statornicire implicită a stărilor de fapt, o ruptură tot mai adîncă, poate definitivă a Europei. Nu cred însă o asemenea primejdie cu putință ; acum doi ani, mulți teoreticieni și chiar unii politicieni o preconizau ; azi, aproape toată lumea își dă seama că împărțirea Europei înseamnă, în cel mai scurt timp, război(... fiindcă

nici Rușii, nici Apusenii nu sînt adevărat hotărîți și nu se vor putea resimți să se oprească pe actuala linie de demarcațiune între cele două zone de ocupație !). Atunci ? Ori va izbucni numaidecît un război pe care nimeni nu-l vrea, ori politica de unificare a celor două zone deosebite, politica așezării unei ordini în Europa — și în lume — va încerca să treacă peste barierele actuale și să se dezvolte fie în folosul unora, fie în folosul celorlalți. În acest gînd, și unii și alții vor începe de pe acum să slăbească pozițiile adversarilor și să-și întărească propriile lor poziții. (E în firea lucrurilor și în spiritul vremii ca orice politică cu adevărat potrivnică războiului, e silită, vrînd nevrînd, să urmărească împlinirea unei ordini unitare, singura ordine în măsură să asigure pacea în zilele de azi !).

De pe acum însă, e vădit că procedeele celor doi adversari nu sînt asemănătoare.

Anglo-Saxonii sînt puși pe rezistență — numai pe rezistență. Marshall și Bévin — spun agențiile telegrafice — se vor întruni numaidecît la Berlin pentru a contopi și mai mult, întărindu-le economicește și politicește, zonele lor de ocupație în Germania.

Rușii în schimb sînt puși pe așteptare. Toate comentariile din Moscova vestesc că înverșunarea — desori brutală — a lui Molotov, se datora credinței specifice rusești și sovietice, că timpul e de partea Răsăritului și că deci trebuie cîștigat timp. De ce ? Nu pentru a întări propriile poziții, pe care nimeni pînă acum nu le amenință direct ci pentru a da „timpului” prilej să slăbească pozițiile potrivnice... În această privință, acțiunea timpului” e puternic sprijinită de propagandă comunistă și de străduințele „generoase” ale unor nătărăi ca Wallace și Crossman, care din ambiție, din fudulie și din prostie (Crossman are prostia agresivă a tinerilor „care promit”) încearcă lucrurile.

E vădit că Rușii joacă mai bine — ei dovedesc din nou, cum așa de bine spune Montaigne că sînt *poporul cel mai modern*, căutînd să pătrundă în tabăra adversarilor cu ideile și cu sistemul lor, ei sparg rezistența și urmăresc în spiritul vremii ! — întinderea și așezarea în lume a ordinei unitare sovietice. Atîta vreme cît ciocnirea se va produce între naționalismul american și cel englez de o parte și internaționalismul sovietic, de altă parte, victoria va fi a Sovieticilor. Naționalismul, oricît de puternic ar fi sprijinit nu mai poate ține piept internaționalismului.

Salvarea Occidentului ? Și a Europei ? Trebuie ca Occidentul să se hotărască să fie atît de modern ca Răsăritul, adică tot atît pe universal. Pînă mai ieri, comuniștii erau atacați cu porecla să sînt internaționaliști. Azi, ei se ascund sub fel de fel de lozinci naționale și internaționale. În realitate, ei rămîn internaționali : această e puterea lor — o putere hotărîtoare în felul în care se dă azi lupta politică, atît de plan internațional cît și în cuprinsul fiecărui Stat.

Dacă tabăra occidentală vrea să ție piept și să învingă, trebuie să schimbe porecla în renume ! Adică trebuie să aibă curajul de a da și ea lupta pe tărîm internațional, depășind cu ideile, planurile și cu intențiile ei hotarul dintre Est și Vest

Lupta între State a ajuns la un punct mort. Trebuie puse în mișcare mulțimile, trebuie formate pretutindeni „majorități” pentru suprema încercare de forțe și de voinți politice... E primejdios și absurd ca Apusul să încremenească într-o poziție de rezistență, determinată de voința

unor state naționale, în timp ce mișcarea masselor să se producă de la Est spre Vest, împingând înainte și întărind pretutindeni datoria unui prestigiu internațional, idei și principii care în nici o țară nu au aprobarea majorității populațiunei.

Un plan pentru Europa, — un plan pentru organizarea unitară a lumii, — și metode de luptă internațională, pentru împlinirea acestor teluri mintuitoare !

Marți 13 Mai 1947

Am avut în zilele din urmă mai multe întrevederi interesante cu capii diferitelor delegații care se află în aceste zile de foarte vie activitate diplomatică la Geneva. Am stat de vorbă mai lung cu A. Nathan, șeful delegației franceze la Conferința economică (A.N. împreună cu soția, cu Payot și ⁵ au luat masa la noi) apoi cu dl. Etherige, șeful delegației americane în comitetul de anchetă pentru Grecia, și cu mai mulți colaboratori ai săi, profesori.

Americanii sînt curajoși, plini de avînt, dornici să descurce greu încercatele treburi europene ; Francezii timizi, înfricoșați, lipsiți de îndrumări precise, se mărginesc doar să exprime nădejdea că „lucrurile se vor potoli de la sine”, fiindcă valul comunist nu va putea stinge viața europeană și se va izbi pretutindeni de rezistența unor „celule individuale” care nu se supun totalitarismului asiatic. Francezii nu văd însă folosul unor „planuri de ansamblu” — nici putința de a împlini asemenea planuri . .

Totuși de asemenea planuri m-am dus să vorbesc la Zürich, unde am dezvoltat la ⁶ o conferință despre „Statele Răsăritene și Ordinea Europeană”, ca oaspete al puternicei organizații femeiești „Lyceum” (Doamnele din Zürich, dornice să patroneze o manifestație cît mai mare, în folosul sinistraților din România mi-au rezervat sala cea mare din Roletichricum — unde mai vorbisem acum doi ani . . . A intervenit însă d. de Steiger, consilier federal, pentru a ruga să nu vorbesc într-o instituție federală despre o problemă . . . politică. Semn al vremii : consiliu federal care nu a putut îngădi invazia celor aproape o sută de „diplomați” sovietici, care roiesc acum prin întreaga Elveție, în calitate de membri ai misiunii sovietice la Berna, se teme de Ochiul și Urechea Moscovei . . . E o „prudență” care nu slujește la nimic : cuvinte ca ale mele pot fi folosite, fiindcă ele tind să provoace o reacțiune europeană de ordin intelectual, neapărat trebuincioasă în fața ofensivei îndrăznețe a „ideilor” asiatice ; „prudență” însă, adică tăcerea și „neutralitatea intelectuală”, nu pot nici îndulci nici ademeni pe Ruși, care știu ce vor și sînt hotărîți să treacă peste neutralitatea Elveției ca peste toate celelalte așezări și prejudecăți apusene).

Am vorbit deci într-un cerc mai restrîns, cu un minimum de publicitate. Cred însă că cuvintele mele vor avea răsunset, prin presă și prin ecoul de simpatie și de prețuire pe care l-au stîrnit.

Am revenit din nou asupra unor idei care-mi sînt scumpe, punîndu-le în legătură cu evenimentele din vremile din urmă, începînd cu Conferința din Moscova : în secolul trecut, Apusul împinge ordinea europeană spre Răsărit și o întinde în continent (Viena 1815 — Paris 1856 —

⁵ Loc liber în manuscris.

⁶ Idem.

Berlin 1878); Răsăritul european devine astfel parte integrantă din Europa, potrivit unor principii generale și unui plan politic de „ansamblu”; — „libertatea” Răsăritului — cheazăse de siguranță pentru Apus. Versailles desăvârșește această unificare; Societatea Națiunilor și rolul Statelor mai mici. Declinul Societății, ordinea europeană ruptă în bucăți prin acordurile de la München (Oct. 1938) și Moscova (Aug. 1939); al doilea război mondial. Cele două zone „de fapt”. Tratatul de pace cu Răsăritul (Paris, toamna 1946) se îndepărtează de principiile și de planul „european”, ele se așează în afară efortării urmată în secolul trecut. Rezultatul: „Europa” a dat îndărăt, ideea europeană a pierdut din puteri.

Până cînd va da Europa îndărăt? Se pare că acum de curînd, la Conferința din Moscova (Aprilie 1947!) această retragere a fost oprită. Partenerii au încremenit unii în fața altora; — nu vor, nici unii nici alții să dea îndărăt; nu pot, nici unii nici alții, înainta. Problema ce se pune pare de nedezlegat pe calea politicii de Stat: Statele nu mai pot face nici o mișcare. Ce va urma? Războiul, nimeni nu-l dorește. Statu quo? Nimeni nu mai crede că situația de azi cu lumea împărțită în două, poate dăinui. Împărțire = război. Atunci? „Ideile” vor încerca să salte peste „linia de demarcație” pentru a grăbi înfăptuirea unei ordini unitare... Ideile răsăritene saltă de mult, căutînd să slăbească pozițiile apusenilor și să ciștige pretutindeni partizani pentru ordinea unitară, așa cum o concepe Răsăritul. Vor avea și Apusenii bărbăția de a da aripi ideilor lor? Vor face ei cuvenita efortare intelectuală pentru a porni peste „bariere” spre Răsărit? Ei au ce apăra; valorile civilizației europene. Și au cui vorbi: la Răsărit sînt „majorități”, ba chiar „unanimități” gata să asculte și să urmeze glasul Apusului. Planul care să cuprindă doctrina și credințele politice, economice, sociale ale Apusului, o organizație federalistă: Europa, lumea. (Nu e de ajuns de a vorbi de „federalism”, trebuie un conținut, federalismul fiind numai cadrul exterior al unei așezări potrivit ideilor apusene!). Cuvîntul care poate lega „majoritățile” răsăritene și apusene între ele: Europa.

(În urma acestei conferințe, unde ideile expuse și-au găsit un cadru arhitectonic mă gîndesc la o lucrare mai întinsă, care să urmărească de aproape evoluția concepției politice despre „Europa”, urmărind-o în epocile ei de glorie ca și în vremile de criză cumplită. Capitolele ar putea fi: 1. Congresul de la Viena; 2. Tratatul de la Paris; 3. Tratatul de la Berlin; 4. Versailles și Societatea Națiunilor; 5. München, Moscova și războiul; 6. Noile idei despre pace, de la Teheran și Yalta, pînă la cea din urmă conferință de la Moscova; în această lumină tratatele de Pace cu Răsăritul; 7. Spre o ordine unitară...)

Duminică 18 Mai 1947

.....

Ratificarea!

În cursul săptămîinii trecute, tratatul nostru de pace (împreună cu celelalte încheiate între Națiunile Unite și țările răsăritene zise, vai, satelite) a fost ratificat de Statele Unite (la Senat și la Camera Reprezentanților). Anglia o luase înainte: parlamentul autorizase guvernului, de acum două săptămîni „ca să spui M.S.” ratificarea acestor acte diplomatice.

Se încheie astfel al treilea act al tragediei tratatelor de pace. Protocolul nostru, adică memoriul redactat de Buzzești și de mine — nu a putut fi remis la timp de către Cretzeanu și Tilea celor două guverne respective. Am sosit prea târziu. (Totuși la cererea lui B. memoriul va fi adus la cunoștința Englezilor și Americanilor, pentru a figura în „dosarul” nostru). Această întârziere e datorită, în parte, lungilor și anevoioaselor discuții de la Geneva. Până acum am știut să lucrăm mai repede : la Paris cele două, atât de bune, memorii au fost depuse din vreme pe masa Conferinței : cel dintîi înainte ca negocierile să fie începute, al doilea înainte ca ele să fie încheiate. Iar la 10 Februarie, cînd tratatele au fost iscălite la Paris, am putut strecura în ziarul „Le Monde” o notă personală, amintind poziția României față de tratat. Cu cît ne stringem mai mulți, cu atît lucrurile merg mai încet.

Trebuie să recunosc că argumentele lui B. cuprinse în memoriul întârziat, erau bune.

Alianții au dat o nouă dovadă de inconsecvență politică, ratificînd tratatele cu țările răsăritene, după „eșecul” conferinței din Moscova. Între aceste tratate și tratatul de pace cu Austria — care trebuia să fie încheiat la Moscova și care a fost amînat — era o vădită și firească legătură : evacuarea militară a României și a Ungariei trebuie să se facă numai după încheierea tratatului cu Austria. Apusenii se învoiseră cu toate sarcinile grele și nedrepte împotriva României, sub cuvînt că România va fi evacuată și că odată cu trupele sovietice plecate din țară, situația României se va putea îndrepta. Iată însă că tratatul de care atîrnă evacuarea e amînat, în timp ce sarcinile nedrepte apasă tot mai greu și condițiile de viață se înăspresc în România. Iar Apusenii, în loc de a amîna și ei „ratificarea” tratatelor pînă la încheierea tratatului cu Austria, se grăbesc să conștiințiască în mod definitiv toate nedreptățile și să sfarme astfel în nenorocita noastră țară și cele din urmă speranțe ...

Scopul urmărit de Apuseni e înșelător : ei cred că înlocuind comisiile de armistițiu (unde Sovieticii sînt atotputernici) prin acțiunea diplomatică a celor trei ambasadori (care, după tratat, sînt chemați să supravegheze executarea lui) înrîurirea lor va putea să fie mai mare. Atîta vreme însă cît vor sta trupele muscălești în țară, va dăinui și guvernul Groza, sau un guvern tot atît de slugarnic : iar toate afacerile de stat vor scăpa de sub controlul Apusenilor, fiindcă vor fi „lichidate” între guvern și autoritățile sovietice.

Adevărul e că Apusenii, deși au recunoscut greșeala lor de a fi negociat separat și cu anticipație tratatele cu Statele Răsăritene, nu au știut să se folosească de prilejul pe care l-au avut de a da acum operei lor de pace un caracter unitar, prin aminarea ratificării tratatelor noastre pînă la desăvîrșirea tratatelor cu țările din Europa centrală. Aveau puțința de a înmoda din nou firul atît de nesocotitelor negocieri de pace ; era nevoie nu atît de un act de curaj (echipa Marshall nu se teme de a da dovadă de bărbăție) ci de o sfortare intelectuală : un raționament logic dus pînă la capăt. Acest „act” nu a fost împlinit ; firul s-a rupt din nou, și cu toate asigurările amicilor turci (care „știu” că Americanii sînt hotărîți să scoată pe Ruși din Balcani și din Valea Dunării !) am rămas în brațele vînjoase ale „Ocupanților” care ne cuprind într-o mai cruntă încețare.

"Fondul Lisabona" din arhiva secretă a Ministerului de Externe al Italiei (1936-1943)

NICOLAE DASCĂLU

În vara anului 1943, după arestarea lui Mussolini, în guvernul Badoglio portofoliul Externelor a fost încredințat lui Rafaele Guariglia, diplomat de carieră, până atunci ministru plenipotențiar la Ankara. Schimbarea regimului a dus, desigur, și la înlocuirea reprezentanților diplomați. În acest context, Guariglia a obținut numirea la Lisabona, în calitate de consilier de legăție, a lui Blasco Lanzo d'Ajeto, fostul șef de cabinet al lui Ciano. Plecând la noul post, d'Ajeto a luat cu el, din ordinul ministrului, și o parte din arhiva secretă a cabinetului Externelor. Decizia lui Guariglia a fost determinată de dorința de a pune la adăpost cele mai importante documente diplomatice, în contextul pericolului prezentat de trupele germane staționate în Italia¹.

Scopul a fost atins integral până la terminarea războiului. În 1945, ambasada S.U.A. de la Lisabona află de existența fondului și, în condițiile date, cere a-i fi predat. După oarecare insistențe, în februarie 1946, americanii obțin documentele care, ambalate în trei lădițe, sint trimise la Washington. Aici ele sint cercetate, microfilmate și, în iunie 1946 chiar, restituite guvernului italian. Copia se află conservată la Arhivele Naționale din Washinton și permite cunoașterea unor aspecte majore ale politicii externe italiene din anii 1936-1943. Un foarte succint rezultat relevă că „fondul Lisabona” este constituit din: șase dosare ce însumează discuțiile purtate de Ciano cu reprezentanți diplomați acreditați la Roma; patru volume cu corespondența Hitler — Mussolini realizată pe canale diplomatice; cinci dosare speciale privind: Criza cehoslovacă; Conferința de la Viena, din 1938; ocuparea Albaniei și Al doilea arbitraj de la Viena (august 1940); cinci mici dosare privind relațiile cu Turcia, Germania, România și Ungaria în 1943; în fine, trei dosare privind originile celui de-al doilea război mondial, în lumina corespondenței diplomatice italo-engleze din 1938—1939, mai ales. Așadar 22 dosare, aranjate tematic și cronologic, însumînd circa cinci mii file². Unele dintre acestea privesc direct România și vom insista, evident, și asupra lor.

Sintezele întrevederilor lui Ciano cu reprezentanții diplomați sau cu miniștri din diverse țări, completate uneori cu mesaje schimbate, constituie o sursă interesantă pentru cunoașterea relațiilor bilaterale din anii 1936—1942 la care se referă. Așa de pildă, primul dosar din această

¹ Howard McGaw Smyth, *Secrets of the Fascist Era. How Uncle Sam Obtained some of the Top-Level Documents of Mussolini's Period*, London, 1975, p. 16—19.

² National Archives, Washington, D.C., microcopy T — 816, 3 role.

grupă reunește sinteze ale discuțiilor cu reprezentanți din 15 state și cu 11 membri în diverse cabinete. Fără îndoială că numărul întrevederilor cu diplomații unui stat era determinat de importanța acestuia pentru politica italiană. Astfel, în a doua jumătate a anului 1936, la care se referă dosarul, Ciano a avut 13 întrevederi cu ambasadorul Franței, 12 cu cel al Angliei, 5 cu cel german și 4 cu trimisul României³. Cu acesta din urmă, de exemplu, la 4 iulie 1936 Ciano a discutat chestiunea atacurilor presei italiene împotriva lui Titulescu⁴, iar la 11 iulie efectele aplicării sancțiunilor economice de către România⁵. În fine, la 17 februarie 1937, ministrul Lugoșianu a protestat contra participării trimisului Italiei la București la funeraliile celor doi legionari români căzuți în Spania⁶.

În a doua jumătate a anului 1937 și la începutul lui 1938, Ciano are întrevederi cu reprezentanții a zece state, în special cu cei ai Angliei (18 discuții), Germaniei (6) și Japoniei (5). Trimisul României nu figurează pe această listă⁷. De o deosebită importanță sînt sintezele discuțiilor purtate de Mussolini, în prezența lui Ciano, cu Ribbentrop (la 22 octombrie și 6 noiembrie la Roma), cu Stojadinovič (la 11 decembrie 1937) și cu contele Bethlen (la 5 ianuarie 1938)⁸. Se cere a fi menționat și raportul lui Ciano adresat lui Mussolini, datat 2 mai 1938, realizat în urma vizitei în Albania. Documentul analizează extrem de realist situația politică și economică, interesele italiene și expune în termeni clari concluzia: oportunitatea pregătirii ocupării Albaniei⁹.

Intervalul mai 1938 — mai 1939 este marcat de cîteva întrevederi cu diplomați din Bulgaria, Franța, Germania, Iugoslavia, Marea Britanie, România, Turcia și Ungaria¹⁰. Cu ocazia discuției din 23 septembrie 1938, ministrul român, A.D. Zamfirescu, i-a comunicat lui Ciano că Bucureștiul a fost ținta unor presiuni puternice pentru a accepta trecerea trupelor sovietice spre Cehoslovacia în cazul unui atac german, dar nu a cedat. România a mai realizat că Ungaria se pregătea să recupereze o parte din teritoriile preluate de Cehoslovacia în 1918 și ruga guvernul italian să sfătuiască Budapesta să nu recurgă la gesturi impulsive care ar agrava poziția internațională a Bucureștiului ce spera, de asemenea, că pretențiile maghiare se vor limita la teritoriile cu majoritate etnică ungurească¹¹.

³ Ibidem, roll 1, file I, 251 f.

⁴ Ibidem, f. 141—42.

⁵ Ibidem, f. 49—50.

⁶ Ibidem, f. 204—205.

⁷ Ibidem, file II, 199 f.

⁸ Ibidem, f. 148—174.

⁹ Ibidem, f. 179—199.

¹⁰ Ibidem, file III, f. 1—80.

¹¹ Ibidem, f. 71—73.

O pondere importantă în acest dosar revine întrevederilor lui Ciano cu miniștri, de externe mai ales, din diferite țări. În această privință pe primul loc se situează Germania. Astfel, în octombrie 1938, deci în plină criză sudetă, Ciano a avut două convorbiri telefonice și două întrevederi cu Ribbentrop, o altă discuție în mai 1939, precum și schimburi de mesaje — trei la număr — în ianuarie și martie 1939. De asemenea, Ciano a participat, la 18 iulie 1938, la convorbirile Mussolini — Imredy, premierul Ungariei, de la Roma, cu Stojadinović, la 18 iunie 1938, și cu Chamberlain, la 11 ianuarie 1939¹².

La sfârșitul anului 1939 și în prima jumătate a lui 1940 Ciano a avut doar o întrevedere cu ambasadorul Franței (la 16 septembrie 1939) și două cu cel al Statelor Unite¹³. În schimb, a avut opt întâlniri cu Ribbentrop sau Hitler, două cu subsecretarul de stat american, Sumner Welles (la 26 februarie, respectiv 16 martie 1940) cu generalul Franco, (la 19 iulie 1939), cu Victor Antonescu și cu ministrul de externe al Ungariei, la 6—7 ianuarie 1940¹⁴. Este de reținut că, în cursul discuției cu Antonescu, Ciano a declarat că, în cazul unui atac sovietic și al rezistenței românești, Italia va acorda Bucureștiului întreaga asistență posibilă¹⁵.

Perioada iunie 1940 — iunie 1941 a confirmat ponderea relațiilor cu Germania în politica externă a Italiei. În acest răstimp, Ciano a avut nu mai puțin de 16 întrevederi directe cu Ribbentrop sau Hitler. Dintre acestea, din punctul de vedere al României, cele mai importante au fost cele din 7 iulie și 29 august 1940. Au fost discutate chestiunile teritoriale ale României și Hitler, afirmând în special aversiunea personală față de regele Carol și pentru politica externă românească interbelică, a decis necesitatea modificării frontierelor țării noastre cu Ungaria și Bulgaria¹⁶. Aceeași chestiune a fost abordată în timpul discuțiilor Mussolini — Ciano cu Gigurtu — Manoilescu, ce au avut loc la Roma, la 27 iulie 1940. Conform tendințelor anterioare, Ducele a insistat asupra necesității satisfacerii pretențiilor teritoriale maghiare, pe care le-a calificat a fi moderate¹⁷.

Rămânind la acest subiect, trebuie să precizăm că fondul Lisabona include și dosarul „Arbitrajul italo-german de la Viena (30 august 1940) privind revendicările teritoriale maghiare la adresa României”. Este vorba de 12 documente, însoțite de harta noii frontiere, din perioada iulie — august 1940: scrisoarea lui Hitler către regele Carol (15 iulie 1940); sinteza discuțiilor germano-române de la Salzburg (26 iulie);

¹² Ibidem, f. 81—172.

¹³ Ibidem, file IV, f. 1—12.

¹⁴ Ibidem, f. 13—161.

¹⁵ Ibidem, f. 131.

¹⁶ Ibidem, file V, f. 8—23.

¹⁷ Ibidem, f. 100—104.

rezumatul convorbirilor italo-germane de la Roma (27 iulie) și a celor bulgaro-germane (tot din 27 iulie) de la Salzburg; telegrama lui Ciano, din 29 august de la Viena, adresată lui Mussolini, precum și documentele semnate de la Viena la 30 august 1940 (protocolul, arbitrajul, schimbul de scrisori privind Acordul bulgaro-român)¹⁸.

În fine, ultimul dosar din categoria celor privind întreprinderile lui Ciano, acoperă anii 1941—1942. Evident, pe primul loc se află tot Germania, prin discuțiile cu Ribbentrop, din 15 iunie 1941, și cu Hitler, din 25 august și 25 octombrie 1941. Din seria schimburilor de mesaje putem cita și scrisoarea lui Ciano, din 11 ianuarie 1942, prin care solicita omologului său român, Mihai Antonescu, acordarea unor avantaje Italiei în industria petrolieră¹⁹.

Schimbul de scrisori Hitler — Mussolini, realizat pe canale diplomatice între anii 1938—1943, este foarte consistent și acoperă întreaga problematică a relațiilor bilaterale. În acest context, nu sînt absente nici referirile la România. Cîteva exemple în acest sens vor releva optica celor doi dictatori asupra țării noastre. Astfel, la 25 august 1939 Hitler îl informa pe Mussolini despre conținutul acordului germano-sovietic semnat cu două zile în urmă și pe care-l definește a fi „... cel mai vast pact de neagresiune existent azi și al cărui text este destinat a fi cunoscut public”. Nu se făcea însă nici o referire la anexa secretă. În context, Hitler sublinia că „... nu mai există posibilitatea nici unui fel de atac din partea României în cazul unui conflict”. Iar după cîteva rînduri se preciza iarăși: „Mai repet încă o dată că România nu este în situația de a lua partea vreun conflict împotriva Axei. Duce, eu pot afirma că prin tratativele cu Rusia s-a creat o situație politică mondială complet nouă și care trebuie considerată și un mare câștig pentru Axă”²⁰. În scrisoarea de răspuns, Mussolini aproba deplin pactul germano-sovietic și, între altele, era de acord că prin acesta „România era blocată”²¹.

La începutul lunii martie 1940 Hitler îl informa pe larg pe Duce despre situația politico-strategică din Europa. În acest context, Führerul își exprima satisfacția că Ciano a reușit să tempereze Ungaria în revendicările sale revizioniste, „juste sau nu”. El considera că Rusia putea constitui un pericol pentru România, în eventualitatea asocierii la un proiect de reducere a unor foarte importante surse de materii prime pentru statele autoritare²². În mesajul telefonic din 11 aprilie 1940 Mussolini îl felicita pe Hitler pentru rapiditatea operațiunii declanșate în Scandinavia și

¹⁸ Ibidem, roll 2, file VI, f. 1—43.

¹⁹ Ibidem, roll 1, file VI, f. 1—94.

²⁰ Ibidem, Lettere del Führer al Duce e del Duce al Führer, I, f. 15—16.

²¹ Ibidem, f. 19.

²² Ibidem, f. 77—78, Lettera del Führer al Duce in data 6 Marzo 1940.

atrăgea atenția asupra situației balcanice, în special asupra ambiguității poziției României, care a acceptat garanțiile franco-engleze, deși s-a decis, se pare, a stopa acțiunea desfășurată de Intelligence Service. Ducele considera că este în interesul Axei să mențină „această parte a Europei în afara războiului, cât și departe de sfera de influență anglo-franceză”²³. În răspunsul din 18 aprilie, Hitler se declara de acord cu opinia destinatarului în ce privea pericolul neutralității românești. „Punctul meu de vedere, sublinia Führerul, coincide în esență cu al dvs. Și eu sint foarte convins că pentru noi este cu totul de dorit de a ține departe de război — cât mai mult posibil — regiunea balcanică”. Pornind de la această poziție, Hitler aprecia că erau, totuși, necesare măsuri pentru a interzice criticile făcute în presa micilor state neutre la adresa marilor puteri, fiind știut faptul că, și în cadrul regimurilor democratice, autoritățile au mijloace de a influența sau chiar de a interzice exprimarea unor atitudini²⁴.

Informat, pe cale diplomatică, asupra conținutului răspunsului lui Hitler, din 17 iulie 1940, la scrisoarea lui Carol II, Mussolini îi aprobă conținutul și apreciază: „Dacă este inteligent (regele—n.a.) nu va pierde ocazia de a ajunge la un compromis, atât de dorit de Teleki”²⁵. La 17 septembrie Hitler îl informa pe Duce asupra deciziei de a întări forțele dislocate la frontierele estice, mai ales cu trupe blindate. „Toate aceste măsuri, Duce, mi s-au părut necesare, ținând seama de evoluția incertă a situației din România”²⁶. Analizând problemele aflate în fața Axei în toamna anului 1940, Mussolini seria la 19 octombrie că Turcia, deși făcea jocul englezilor, nu va merge mai departe mai ales dacă „... veți mări—ceea ce cu siguranță gândiți—trupele dvs. de ocupație din România”²⁷. La 20 noiembrie Hitler adresează o lungă scrisoare lui Mussolini pe care-l critică pentru decizia necugetată de a ataca Grecia fără o bună pregătire. Atacul italian a avut grave consecințe psihologice și militare. Între acestea din urmă Hitler includea și nașterea posibilităților pentru Anglia de a crea în Grecia baze aeriene de unde putea atinge zona petrolieră Valea Prahovei, perspectivă cu efecte grave, ușor de imaginat. Iar pentru protejarea regiunii petroliere se cereau luate măsuri, mai ales afectarea unor unități de artilerie antiaeriană, care însă erau deficitare pentru moment. Oricum, trebuia urgent dislocate asemenea uni-

²³ Ibidem, f. 95, *Messaggio del Duce al Führer telefonata al Berlino alle ore 14 dell' 11 aprile 1940*.

²⁴ Ibidem, roll 1, *Lettere del Führer al Duce e del Duce al Führer*, I, *Lettera del Führer al Duce in data 18 aprile 1940* f. 108.

²⁵ Ibidem, II, f. 17, *Lettera del Duce al Führer in data 17 luglio 1940*.

²⁶ Ibidem, f. 26, *Lettera del Führer al Duce in data 17 settembre 1940*.

²⁷ Ibidem, f. 36, *Lettera del Duce al Führer, in data 19 Ottobre 1940*.

tăți din alte părți, deoarece distrugerea rafinăriilor putea avea efecte incalculabile ²⁸.

Pentru prevenirea unei asemenea situații se impuneau și măsuri politice, între acestea Hitler indică obținerea acordului Ungariei pentru tranzitarea spre România a unor mari forțe germane ca și acordul Bucureștiului pentru acceptarea respectivelor forțe „pentru a întări propria apărare” ²⁹. Concentrarea acestor forțe, cu o pondere care să asigure un succes clar, necesita timp. Ca urmare, Hitler aprecia, în acel moment că ofensiva germano-italiană putea să se producă în Grecia abia în primăvara lui 1941 ³⁰.

O serie de măsuri au fost luate imediat. Între altele, la 5 decembrie 1940, Hitler îl anunța pe Mussolini despre crearea unei grupări speciale de aviație, sub comanda generalului Milch, avind misiunea de a acționa în Mediterana, ca și despre necesitatea unei ofensive germane asupra Salonicului. Ideea din urmă, preciza Führerul, a fost aprobată și de generalul Antonescu cu ocazia întâlnirii care avusese loc. Hitler preciza că Antonescu i-a făcut impresia unui adevărat fanatic în chestiunea națională, dar că a ajuns cu acesta la o înțelegere care permitea: a asigura apărarea României față de orice pericol; a iniția și pregăti o eventuală ofensivă germană spre Salonic, trecând prin Bulgaria ³¹.

Despre întrevvedere cu Antonescu, Hitler face referiri și în scrisoarea din ultima zi a anului 1940. Führerul a precizat că Antonescu a recunoscut faptul că viitorul regimului și al său personal depindeau de victoria Axei. Declarațiile ferme ale lui Antonescu i-au lăsat lui Hitler impresia „clară și ne-echivocă” ce l-a ridicat extraordinar de mult în ochii săi ca soldat, deși prima apreciere a fost că are în față un luptător naționalist fanatic. S-a căzut de acord și asupra accelerării transportului, pe cale ferată, de unități blindate, de aviație și de geniu, pentru întărirea forțelor germane din România „pentru operațiuni avute deja în vedere sau care ar fi necesare mai târziu” ³².

La 28 februarie 1941 Hitler anunța decizia de a întări apărarea, antiaeriană mai ales, din Bulgaria, prin trecerea, începind cu 2 martie, a unor unități mecanizate peste Dunăre. În acest context, el preciza că va adresa o scrisoare președintelui Turciei pentru a-l informa că măsura nu este îndreptată împotriva acesteia și că Reichul nu are interese teritoriale legate de Bulgaria sau România ³³. În ajunul declanșării atacului împotriva Uniunii Sovietice, în momentul „cele mai grave decizii” din viața sa, Hitler îi prezenta lui Mussolini situația generală și argumentele care l-au determinat să ia hotărîrea. Pentru aplicarea ei el spera și în

²⁸ Ibidem, f. 42, Lettera del Führer al Duce in data 20 Novembre 1940.

²⁹ Ibidem, f. 45—46.

³⁰ Ibidem, f. 50.

³¹ Ibidem, f. 57, Lettera del Führer al Duce in data 5 Dicembre 1940.

³² Ibidem, f. 67—68, Lettera del Führer al Duce in data 31 Dicembre 1940.

³³ Ibidem, f. 95, Lettera del Führer al Duce in data 28 Febraio 1941.

concursul Finlandei și al României, care fuseseră deja alarmate. Cele două țări erau interesate, în opinia Führerului, să participe la războiul ce urma să elibereze Europa de un mare pericol ³⁴.

Campania din Est a debutat favorabil, întrecând chiar așteptările. Hitler anunța, la 30 iunie, decizia de a declanșa peste câteva zile o ofensivă în zona Armatei XI, formată mai ales din unități române. Acceptând propunerea lui Mussolini de a trimite unități italiene în Est, Führerul sublinia necesitatea unei exacte organizări a transportului acestora, pe calea ferată, prin Germania, Ungaria și România. Mai ales căile de comunicație române erau aglomerate cu transporturi generate de înaintare, dar și de aprovizionarea, vitală, cu produse petroliere ³⁵.

Analizând situația strategică și tactică din Est, la 20 iulie 1941, Hitler preciza că trupele germane și române puse sub comanda lui Antonescu au eliberat o mare parte din Basarabia și cam peste trei zile urmau să treacă Nistrul. Hitler aprecia că trupele române au luptat foarte bine, comandantul lor, generalul Antonescu, fiind „o personalitate de excepție, nu numai energetic, ci și foarte capabil”. Presa română și cea maghiară nu au redeschis disputa, încă necatrizată, dintre cele două țări, el, Führerul, trebuind să nu uite de necesitatea ca soldații celor două țări să nu se întâlnească pe frontul comun, pentru a evita incidente ³⁶. Și pentru Mussolini evoluția războiului era determinată de rezervele de carburanți lichizi. La începutul lunii noiembrie 1941, Ducele aprecia că cele 66.000 tone de benzină, dintre care 36.000 provenind din România, nu ajungeau pentru mult timp. El cerea lui Hitler aprovizionarea ritmică pentru a face față cerințelor mereu crescînde ale războiului din Mediterana ³⁷.

După luna noiembrie 1941, chestiunile generate de evoluția războiului reduc menționarea României în corespondența Hitler — Mussolini. În schimb, aflăm câteva interesante documente în seria micilor dosare grupate pe țări și reunite sub titlul „Varia”. Cel privind România cuprinde câteva rapoarte din iunie — iulie 1943 ale ministrului Italiei la București, precum și o notă pentru informarea lui Mussolini și o altă destinată subsecretariatului de stat de la Externe, Bastianini. Într-un raport, datat 9 ianuarie 1943 Bova Scoppa relatează conținutul unei lungi conversații cu vicepremierul român, Mihai Antonescu, pe marginea recentei vizite a mareșalului Antonescu în Germania ³⁸. La 1 aprilie, același diplomat evidențiază atmosfera politică din București caracterizată prin limbaajul rezervat al presei față de anglo-saxoni; acțiunea discretă a poliției față de evrei, pentru a nu furniza Națiunilor Unite noi motive de animozitate; referiri tot mai reduse ale oficialilor români la importanța alianței cu Axa; rezistența guvernului român față de cererile economice crescînde ale germanilor s.a. ³⁹. În preajma unei noi vizite a lui Ion Antonescu în Germania, Bova Scoppa are o întrevedere cu vice-premierul român, care-i transmite informația că mareșalul era extrem de iritat de recomandările cuprinse în raportul Comisiei Rogeri — Hencke în chestiunea Transilvaniei și intenționa

³⁴ Ibidem, III, f. 4, Lettera del Führer al Duce in data 21 giugno 1941.

³⁵ Ibidem, f. 26, Lettera del Führer al Duce in data 30 giugno 1941.

³⁶ Ibidem, f. 44—45, Lettera del Führer al Duce in data 20 luglio 1941.

³⁷ Ibidem, f. 83, Lettera del Duce al Führer in data 6 Novembre 1941.

³⁸ Ibidem, roll 2, Varia, f. 51—59, Bova Scoppa, Bucarest, 15 gennaio 1943.

³⁹ Ibidem, f. 60—63, Legazione d'Italia, Bucarest, 1 aprile 1943, n. 1433, Bova Scoppa.

să ceară răspicat justiție pentru România, urmînd a avea o atitudine foarte rece și rezervată⁴⁰. La Berchtesgaden însă, mareșalul a avut de înfruntat criticile lui Hitler în legătură cu încercările diplomatice de negocieri separate cu anglo-americanii. Detalii asupra vizitei i-au fost date diplomatului italian tot de Mihai Antonescu, la 19 aprilie 1943⁴¹.

Să mai menționăm doar nota lui Bova Scoppa, aflat la Roma la începutul lunii iunie, prin care-l informa pe subsecretarul Bastianini asupra opiniilor lui Mihai Antonescu în preajma vizitei oficiale a acestuia în Italia. Interesantă este caracterizarea făcută de diplomatul italian vice-premierului român: „Trebuie reținut mereu că dl. Antonescu vorbește cu bună credință, avînd reală încredere și o dragoste sinceră pentru Duce, pe care a și relevat-o în scrierile sale. Omul de stat român a prevăzut, cu o excepțională intuiție, în ultimii doi ani, tot ceea ce s-a întîmplat în Europa, așa încît judecata și ideile sale trebuie privite, în opinia mea, cu un interes și cu o atenție deosebită”⁴². În fine, să menționăm nota Externelor, din 14 iulie 1943, prin care Mussolini era informat de linia externă a Italiei și de necesitatea unei acțiuni permanente de ameliorare a relațiilor maghiaro-române; cerința de a consolida, de o manieră mai precisă, raporturile româno-italiene prin încurajarea acțiunilor lui Mihai Antonescu, ce avea o viziune favorabilă. Scopul: România să nu facă nici un gest compromițător, chiar dacă va fi supusă unor presiuni germane dure și excesive⁴³.

O pondere însemnată din „fondul Lisabona” revine documentelor care se referă la încercarea italiană de a media evitarea declanșării războiului. Un prim dosar se referă la originile imediate ale conflictului (august—septembrie 1939)⁴⁴ iar al doilea, în două părți, schimbul de scrisori Duce — Führer și mesajelor ambasadorului englez la Roma, din lunile mai—septembrie 1939⁴⁵. O piesă interesantă este desigur cronologia evenimentelor din 6 mai — 4 septembrie 1939, ce au precedat declanșarea războiului⁴⁶.

Dosarul special al ocupării Albaniei, în aprilie 1939, cuprinde aproape o sută de piese ce reflectă pregătirea, realizarea și efectele diplomatice ale acțiunii, însoțite de o hartă⁴⁷. De evidențiat planul militar al operațiunii, care menționa și forțele invadatoare: 22.000 soldați dotați cu 134 blindate, 850 autocamioane, 2.500 cai, 1.200 motociclete și 5.100 biciclete. Trupele terestre au fost transportate și sprijinite de 63 de nave (între care 2 cuirasate, 7 crucișătoare, 16 contra-torpiloare, 10 submarine, 1 portavion ș.a.), ca și de forțe aeriene: 1 escadrilă de observație, 2 grupuri de bombardament (50 aparate) și 3 grupuri de transport (90 aparate)⁴⁸.

⁴⁰ Ibidem, roll 2, Varie, f. 63—65, Legazione d'Italia, București, 7 aprilie 1943, n. 1566, Bova Scoppa.

⁴¹ Ibidem, f. 66—72, Legazione d'Italia, București, 19 aprilie 1943, n. 1768, Bova Scoppa.

⁴² Ibidem, f. 23—31, Roma, 6 iunie, 1943, Bova Scoppa.

⁴³ Ibidem, f. 38—41, Ministero degli Affari Esteri, Appunto per il Duce, 14 giugno 1943.

⁴⁴ Ibidem, roll 2, Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto di S.E. il Ministro, titolo n. 72, I precedenti immediati del conflitto, agosto-settembre 1939, nepaginat.

⁴⁵ Ibidem, Ministero degli Affari Esteri, titolo n. 73 e 74, Scambio di lettere, Duce — Führer e comunicazioni dell'Ambasciata inglese, nepaginate.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, roll 1, Albania, 246 f.

⁴⁸ Ibidem, f. 216—230.

Aceste forțe și mijloace, uriașe față de resursele victimei agresiunii, au beneficiat și de o pregătire diplomatico-psihologică pe măsură. Ca urmare, în doar trei zile, Albania a fost integral ocupată.

În sfârșit, un ultim dosar care se cere a fi citat este cel care oglindește criza sudetă, din toamna anului 1938, marcată de conferința de la München, din septembrie, și primul arbitraj de la Viena, din luna următoare. Documentele diplomatice italiene reflectă cu toată claritatea pregătirea și realizarea dezmembrării Cehoslovaciei, ca și rolul jucat de Italia în această direcție. Dacă în ce privește reuniunea de la München este clară dorința lui Mussolini de a profita de moment pentru a-și aroga un rol important, legat de arbitrajul de la Viena este pregnant interesul politic de a da satisfacție Ungariei pentru a o remorca politic. Este semnificativ în acest sens faptul că deși toate documentele ajutătoare, statisticile și hărțile etnografice relevau inferioritatea numerică a maghiarilor, în 1938, în zonele revendicate de Budapesta, Ciano a insistat pe lângă Ribbentrop pentru satisfacerea lor invocând, în mod conștient, datele din 1910⁴⁹. Metoda este tipică pentru justiția realizată de Axă și, din nefericire, va fi aplicată în condiții aproape identice în 1940, la 30 august.

„Fondul Lisabona” din arhivele diplomatice italiene reunește așadar o cantitate însemnată de documente de cel mai mare interes pentru istoria anilor 1936–1943. Interesul este general, prin dosare ca cele referitoare la originile conflagrației sau invadarea Albaniei, după cum multe piese privesc direct România. Prin toate acestea, fondul în cauză merită a reține atenția istoricilor și se cere a fi valorificat în cercetare.

⁴⁹ Ibidem, roll 3, Ministero degli Affari Esteri, Crisi cecoslovacco, 288 p.

Nicolae Iorga în scrisori cu Marcu Beza

„... Macedoncan, de un deosebit talent literar și om întreprinzător care știa să-și găsească locul în viață”

N. Iorga ¹

În anul 1909, printre absolvenții Facultății de litere și filozofie din București se numără și Marcu Beza, aromân de origine. Încă din 1908 stîrnise uimirea și admirația lui Titu Maiorescu, cu gîndirea originală și frumos exprimată în tezele sale de filozofie. Impresia pe care a făcut-o acest tînăr, mărunt de statură, dar cu o minte foarte ageră, a fost atît de puternică, încît Titu Maiorescu, după ce l-a introdus în rîndul junimiștilor, publicîndu-i în „Convorbiri literare” cîteva compoziții, l-a sprijinit să plece cu o bursă în Anglia, pentru continuarea studiilor sale filologice.

Ajuns aici, prin meritele sale a reușit în scurt timp să ocupe un post de cancelar la Legația României de la Londra, după 1921 fiind numit chiar consul, funcție pe care a deținut-o pînă în 1931. Prodigioasa activitate literară desfășurată în acest interval a constituit pentru tînărul Marcu Beza o convingătoare și prestigioasă carte de vizită care i-a înlesnit primirea în cercurile literare londoneze, recunoscute prin severitatea excesivă în acceptarea de noi membri.

Paralel cu preocupările sale creatoare, scriitorul și diplomatul Marcu Beza și-a asumat și sarcina promovării valorilor literaturii române prin organizarea și susținerea unor conferințe tematice în capitala engleză. Calitatea expunerilor sale a trezit un viu interes în rîndul opiniei publice londoneze, astfel că, în 1919 s-a ajuns chiar la inițierea primului curs de limbă și literatură română la King's College, meritul fondării catedrei revenîndu-i în exclusivitate ².

În tot acest timp a întreținut o strînsă legătură cu personalități românești din țară, legătură atestată de inensa și valoroasa sa corespondență ³.

Cele cîteva scrisori rămase din corespondența schimbată între Marcu Beza și Nicolae Iorga în perioada 1921—1929, scrisori inedite, conservate cu grijă de colecționarul Vasile G. Beza și donate ulterior Bibliotecii Academiei Române, vin să completeze datele privind activitatea eminențului istoric român, dar mai ales colaborarea strînsă cu diplomatul român.

¹ N. Iorga, *O viață de om*, vol. II. București, 1934, p. 186.

² Vezi scrisoarea din 26 martie 1919 a lui R. Burrow, directorul Universității King's College — Muzeul Național de Artă, fond doc., nr. inv. vechi 106.599.

³ O parte a scrisorilor se află la Muzeul Literaturii Române, B.C.S., Biblioteca Academiei Române, iar cealaltă parte în colecția particulară a colecționarului Vasile G. Beza.

De remarcă, că deși nu s-a păstrat integral corespondența, există suficiente dovezi pentru a surprinde momentul înfiripării acestei colaborări și conținutul său esențial.

O latură importantă a constituit-o publicarea în limba engleză a unei variante prescurtate a *Istoriei românilor*, redactată de Nicolae Iorga.

În 1920, lordul Gleichen, însărcinat cu editarea unei vaste enciclopedii privind popoarele europene, încredința lui N. Iorga partea privitoare la istoria românilor. Mai puțin cunoscut este însă faptul că inițiativa alegerii autorului îi fusese sugerată editorului de către Marcu Beza, care, cunoscând valoarea istoricului român, l-a recomandat călduros în ideea ca lucrarea „să nu cadă pe mina vreunui amator”⁴. La această ofertă avansată în 20 iunie 1920, N. Iorga a răspuns cu promptitudine, pentru că la 6 septembrie 1921, acesta deja intervenea pe lângă Marcu Beza pentru trimiterea traducerii și urgentarea plății⁵.

Într-adevăr, de acum consulul român la Londra s-a preocupat pînă la amănunte tehnice de apariția *Istoriei românilor*, căci în septembrie 1920 a venit în țară pentru a lua manuscrisul, iar la 6 ianuarie 1921 îl anunța pe N. Iorga, aflat la Paris, că urmează să-i trimită un avans de 105 lire engleze pentru lucrare⁶.

Au mai trecut însă multe luni și chiar ani pînă la apariția cărții, timp în care N. Iorga a stăruit în numeroase scrisori pe lângă Marcu Beza să se intereseze de traducerea și publicarea manuscrisului său⁷, mărturisindu-i, la 12 noiembrie 1925, motivul acestei medieri: „cu anglo-saxonii d-tale nu mă înțeleg ușor, adesea chiar deloc”⁸. Dificultățile legate de tipărirea, dar mai ales de traducerea exagerat de nuanțată a manuscrisului l-a determinat pe N. Iorga să apeleze la intervențiile mai înalte, după cum îi comunica lui Marcu Beza la 6 septembrie 1924: „Seriș și d-lui Titulescu ca să-i cer intervenția pe lângă editor”⁹.

Lucrarea a apărut abia în 1924 sub titlul *History of Roumania, Land, People, Civilisation*, în traducerea lui Mc. Cabe, și după cum reiese dintr-o scrisoare a lordului Edward Gleichen către Marcu Beza¹⁰, a fost publicată într-un volum împreună cu istoria bulgarilor, ceea ce nu a întârziat să-l nemulțumească pe istoricul român. În scrisoarea din 26 martie 1926 o califică drept „un intolerabil scandal”, protestînd atît împotriva deformării textului, cît și a interpretărilor tendențioase și răuvoitoare la adresa istoriei românilor în general¹¹.

O altă latură interesantă a legăturilor celor două personalități, ilustrată în corespondență, a fost participarea lui N. Iorga la congresul PEN-Clubului, desfășurat la Londra în mai 1923, desigur tot la recomandarea consulului și scriitorului Marcu Beza. Acesta îi trimitea la 17 martie

⁴ Vezi anexa II, 1, Bibl. Acad., vol. 286, nr. 53.

⁵ Ibidem I, 1, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX — S. 26 (1) — 52.396.

⁶ Ibidem, I, 2, Bibl. Acad., vol. 290, nr. 69.

⁷ Ibidem I, 5, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(5); I, 6, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(6); I, 7, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(7); I, 10, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(10); I, 13, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(13).

⁸ Ibidem, I, 16, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26 (16).

⁹ Ibidem, I, 14, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(14).

¹⁰ Scrisoarea lordului Gleichen către Marcu Beza din 6 decembrie 1923, inedită, se află în colecția particulară a lui V.G. Beza.

¹¹ Vezi anexa I, 15, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(15); 52. 410.

1923 „o invitație din partea Clubului, iscălită de cunoscutul scriitor și dramaturg J. Galsworthy”¹², adăugind, ca o profesiune de credință: „Fiind în comitetul de organizare, țin ca pentru binele și prestigiul culturii, să vină și de la noi 2—3 scriitori și înaintea tuturor d-voastră”. Din partea României era invitat și Brătescu-Voinești. Clubul PEN suporta cheltuielile de transport, iar reprezentanții români erau cazați la ambasadă.

Nici cu acest prilej nu au lipsit situațiile-limită în legătură cu participarea cunoscutului istoric român la congres, depășite doar prin insistențele și sincera apreciere a diplomatului și scriitorului M. Beza.

La început, N. Iorga a primit cu entuziasm invitația, anunțându-și sosirea în seara de 30 aprilie și arătându-se pregătit a ține o conferință despre „România așa cum este”, exemplificată prin proiecții¹³. La 22 aprilie a revenit însă asupra acestei hotărâri. Refuzul său se datora așa-ziselor scopuri antifranceze ale congresului după cum se răspindise vestea la Paris, de aceea i-a propus consulului Marcu Beza să-l înlocuiască cu Vasile Pârvan¹⁴.

Circumspecția lui N. Iorga față de acest for internațional, creat în atmosfera tulbură de după primul război mondial, întreținută oarecum de lista invitaților, a fost temperată de Marcu Beza, care la 23 aprilie 1923, încerca să-l convingă că „PEN nu are caracter politic, dimpotrivă s-ar putea zice că este hotărât antipolitic”¹⁵. Pentru a fi mai convingător, îi dezvăluie unele detalii de organizare, în sensul că „spre a se evita însă orice umbră de considerație politică nu s-a invitat nici un ambasador și nici un om politic”, renunțându-se chiar la „steaguri la mesele diferitelor naționalități”. Accentuând caracterul „strict literar al întrunirii”, îi dădea o asigurare suplimentară asupra bunelor sale intenții, dar și a profesionalismului său: „Aveți încredere în cuvântul meu; nu v-aș fi îndemnat cu nici un preț acolo unde n-aș fi sigur că este spre cinstea d-voastră și a țării noastre să fiți de față”.

În pofida acestei hotărâri delegația română a fost bine primită, N. Iorga primind și titlul de invitat de onoare. După întoarcerea în țară s-a inițiat o susținută activitate de organizare a unei secții române a PEN-Clubului, finalizată în noiembrie același an.

Un alt aspect al colaborării celor doi oameni de cultură l-a constituit preocuparea pentru completarea marilor biblioteci românești cu lucrări apărute la Londra și care din diverse motive nu au putut fi achiziționate. Astfel, la 25 ianuarie 1924 Nicolae Iorga insistă pe lângă Marcu Beza să încerce cumpărarea volumului VI „consacrat Bizanțului și Balcanilor, din *Cambridge Medieval History*”, arătând că „Biblioteca Națională de aci nu-l are”. Îi propunea chiar o soluție: „Ori legația nu l-ar putea lua pentru Biblioteca Academiei?”¹⁶.

Tot prin intermediul lui Marcu Beza a încercat Nicolae Iorga să recupereze de la Londra cărțile luate în mod abuziv de M. Gaster. Expri-mându-și nemulțumirea că acesta „a luat de la Institutul sud-est european

¹² Ibidem, II, 5, Bibl. Acad., vol. 306, nr. 102.

¹³ Ibidem, I, 8, Bibl. Acad., CDLXXIX, S 26(13); 52. 408.

¹⁴ Ibidem, I, 9, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(9).

¹⁵ Ibidem II, 6, Bibl. Acad., vol. 307, nr. 408.

¹⁶ Idem I, 13, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(13); 52.408.

cărțile românești cele mai rare”¹⁷, îl solicita la 17 septembrie 1921 să se ocupe personal de această chestiune, deoarece vorbise anterior și cu ministrul Nicolae Titulescu. Deși îi alătură și o listă cu cele 35 de lucrări, recuperarea s-a prelungit, cunoscând în final o rezolvare parțială.

Nu lipsite de o anumite condescendență, scrisorile schimbate între cele două personalități, nu poartă însă amprenta unei politeti convenționale, ci cuprind un viu schimb de păreri asupra unor evenimente internaționale și împărtășirea reciprocă a succesorilor.

Din contextul acestui restrâns fond epistolar reies pregnant intențiile cunoscutului istoric român de a se integra fenomenului cultural european, afit ca personalitate distinctă, cit și cu dorința afirmării României în acest cadru occidental. În același timp, personalitatea scriitorului Marcu Beza este conturată mai nuanțat, fiind legată de hotărîrea sa de promovare prin toate mijloacele a literaturii române în cercurile engleze, în paralel cu încercările de publicare a propriei creații literare.

Astfel, Marcu Beza îl ținea la curent pe cunoscutul istoric cu tematica conferințelor sale de la King's College¹⁸, dar și cu apariția studiilor sale de literatură comparată, pe care de cele mai multe ori i le expedia.

În 1920, îi trimitea volumul intitulat *Papers on the Roumanian Peoples and Literature*, apărut în același an, cuprinzînd cîteva din conferințele sale ținute la King's College, printre care „Unitatea națională a românilor”, „Poezia populară în Balcani”, „Influențe engleze în literatura română”¹⁹. În paginile acestei lucrări Marcu Beza insera, printre altele, rezultatele cercetărilor întreprinse de Nicolae Iorga și argumentele sale privind unitatea națională a românilor.

Sensibil la elogii, Nicolae Iorga a ținut să-i răspundă, în octombrie 1921, comunicîndu-i că „pentru lecțiile duminicale de la King's College trebuie să-ți fiu recunoscător”²⁰.

În 1923, M. Beza îi trimitea o altă lucrare a sa *Romantismul englez* și un studiu mai mult istoric intitulat *Peoples of all Nation*. În răspunsul său N. Iorga îi mulțumește pentru prima, angajîndu-se să o popularizeze în cercurile de specialitate românești, iar pe a doua, deși nu o spune direct, o consideră foarte valoroasă, cerîndu-i chiar clișeele²¹.

Activitatea literară a lui Marcu Beza înregistrează un evident succes în 1925, prin apariția la Londra a romanului autobiografic *Doda*²². Era de fapt traducerea engleză²³ a romanului *O viață*, apărută la București în 1920. Dacă presa română a fost mai reținută în elogii, cea engleză a salutat cu entuziasm pe autor, numîndu-l „beautiful writer”, înzestrat cu „o aleasă sensibilitate și farmec”²⁴, iar romanului i se recunoștea

¹⁷ Ibidem, I, 2, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(2); 52.397.

¹⁸ Ibidem, II, 3, Bibl. Acad., vol. 291, nr. 113; idem II, 4, Bibl. Acad., vol. 291, nr. 114.

¹⁹ Ibidem II, 1, Bibl. Acad., vol. 286, nr. 53.

²⁰ Ibidem, I, 4, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(4).

²¹ Ibidem, I, II, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(11).

²² Un exemplar al acestei ediții se află în Colecția de artă orientală Marcu Beza, dedicat de acesta fratelui său Vasile G. Beza.

²³ Traducerea este făcută de Lucy Byng, care urmas cursurile de limbă și literatură română susținute de M. Beza la King's College.

²⁴ Din „Manchester Guardian”, din 4 decembrie 1925, citat după „Universul literar” din 13 iunie 1926.

„sensibilitatea și melancolia unui cîntec popular”²⁵. Zece ziare engleze semnalau și apreciau romanul lui Marcu Beza.

Informat de apariția cărții, N. Iorga l-a felicitat pe autor „pentru succesul cărții, care-l merită pe deplin”²⁶.

În 1929, primind o altă lucrare a lui Marcu Beza, *Paganism in Roumanian Folklore*, apărută la Londra, istoricul român își exprimă foarte laconic mulțumirile, care desigur nu se referă la simpla expediere, pe care o putea face orice impresar, ci la conținutul său, care dovedea o profundă cunoaștere a producțiilor populare românești.

La o analiză mai generală se constată existența unor afinități esențiale între cei doi oameni de cultură, astfel că pînă și stilul epistolar direct, uneori chiar telegrafic, reflectă pe lingă comuniunea de idei, o structură spirituală aproape identică. De aceea, dincolo de prețuirea reciprocă, poate fi surprinsă și o formă originală de stimulare, tot atît de reciprocă.

Correspondența între cele două personalități culturale, în pofida faptului că nu s-a păstrat în totalitate, trebuie să fi continuat și după 1929, mai ales după transferarea consulului Marcu Beza la Ierusalim, dar în așteptarea unor noi mărturii, se impune aprecierea acestui fond documentar inedit, important pentru istoria culturii românești, într-o perioadă esențială de afirmare a sa pe plan european.

FLORENȚA IVANIUC

I

1

1921 septembrie 6, < București >. N. Iorga îl consultă pe M. Beza în privința a două lucrări în curs de tipărire la Londra.

6 septembrie 1921

Scumpe d-le Beza.

Nu-ți pot mulțumi îndeajuns de grija ce-mi porți în cele bune pe care încerc să le fac. Traducerea cărții mele ar trebui s-o văd și se va adăugi atunci partea de la război încoace. Ce nu-mi încap în suplimentul „Enciclopediei”, se poate rezerva pentru refacerea integrală. N-ar fi cu puțință plata cînd voi fi la Paris, pe 24 ale lunii?

Stăruie, te rog, la întreprinderea Gleichen, pentru ca istoria Românilor să apară mai curînd.

Primește încă odată cele mai bune salutări.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX — S 26(I) — 52.396.

2

1921 septembrie 17, < București >. N. Iorga îl roagă pe M. Beza să se ocupe de recuperarea cărților luate de M. Gaster.

²⁵ „Daily News”, din 7 decembrie 1925, ibidem.

²⁶ Vezi anexa I, 1, Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(16).

17 septembrie 1921

Scumpe d-le Beza,

Mă adresez d-tale într-o afacere foarte neplăcută. D. Gaster¹ avea voie să ia de la Bibliotecile Populare, pe care le conduc, cărți mai noi. D-sa m-a înțeles rău și a luat de la Institutul sud-est european *cărțile românești cele mai rare*². E total neadmisibil să rămie la d-sa, lipsind Institutul de opere cu greu adunate și de mare folos. Am scris d-lui ministru, precum și d-lui Gaster, pentru imediata restituire și ți-am fi foarte îndatorați dacă ai supraveghea personal împachetarea și trimiterea lor.

Primește, te rog, încredințarea prieteniei mele,

N. Iorga

¹ M. Gaster, filolog român stabilit în Anglia, întreține legături cu M. Beza, prefațându-i chiar lucrarea *Papers on the Roumanian Peoples and Literature*.

² N. Iorga îi trimite o listă a cărților ce urmează a fi expediate. Sunt 35 de volume cu nr. de inventar de la Biblioteca Institutului (anexa nr. 52.297).

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(2) — 52.397.

3

1921 septembrie 28, Paris. N. Iorga cere relații lui M. Beza despre restituirea cărților de către M. Gaster și unele drepturi de autor.

Hotel Restaurant

28 septembrie 1921

Foyot — Paris

Dragă d-le Beza,

Sînt de cîteva zile la Paris. Te rog spune-mi dacă d. Gaster a restituit cărțile Institutului sud-est european și dacă Enciclopedia Britanică ar fi dispusă a plăti încă de acum.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(3) — 52.399.

4

1921 octombrie 14, Paris. N. Iorga îi mulțumește lui M. Beza pentru trimiterea drepturilor de autor și-l felicită pentru lecțiile ținute la King's College

Hotel Restaurant

14 octombrie 1921

Foyot — Paris

Dragă d-le Beza,

Nu-ți pot mulțumi îndeajuns pentru prieteneasca grijă. N-aveam însă nevoie neapărată și imediată și dacă trimiterea te-ar fi jenant, mi-ar părea foarte rău.

Pentru lecțiile d-tale de la King's College¹ trebuie să-ți fiu recunoscător.

Primește, te rog, amicale salutări.

N. Iorga

¹ Se referă la conferințele publicate în *Papers on the Roumanian Peoples and Literature*, apărută în 1920 la Londra.

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(4) — 52.398.

5

1921 noiembrie 14, <București>. N. Iorga către M. Beza cerindu-i să insiste pentru lucrarea aflată sub tipar și pentru restituirea cărților de către M. Gaster.

1921 14, noiembrie

Scumpe d-le Beza,

Întors acasă, îți mulțumesc încă odată pentru suma trimeasă anticipativ și ți-aș fi foarte îndatorit dacă ai mișca tipărirea cărții date pentru lord Gleichen; au trecut doi ani...

Pe d. Gaster grăbește-l să restituie cărți(ile), pe care nu i le putem lăsa.

Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(5) — 52.400.

6

1922 decembrie 11, <București>. N. Iorga solicită lui M. Beza noi intervenții pentru publicarea *Istoriei românilor*.

11 decembrie, 1922

Scumpe d-le Beza,

Te rog intervin pentru a se publica Istoria Românilor în limba engleză. E un serviciu ce s-ar face cauzei noastre. E în adevăr păcat ca acest manuscris să zacă de doi ani netipărit. Cum d-ta m-ai pus în legătură cu direcția colecției, ai putea fi discutat mai mult ca altul. Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Și ministrul României ar putea interveni.

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(6); 52.401.

7

1922 ianuarie 8. <Fontenay-Aux-Roses>. N. Iorga insistă pe lângă M. Beza pentru noi intervenții pentru *Istoria românilor*.

8 ianuarie, 1922

Scumpe d-le Beza,

Nu mă lăsa! Ce facem cu Istoria Românilor în englezește? N-aș vrea să apară la un secol după trecerea mea dintre cei vii.

Ar fi cam rămasă în urmă...

O stăruință a ministrului ar putea grăbi lucrul. Într-un capitol al lui Dragoș Protopopescu văd că ar fi de ajuns un cuvânt al lui — cu căptușala necesară — pentru ca Dent, editorul, să dea în „Temple Princes” traducerea engleză a sintezei din „Histoire des Roumains”, din care Blank a dat la „Cultura națională” o a doua ediție.

Te rog răspunde-mi la Fontenay-Aux-Roses, Rue de Chataigners 48.

N. Iorga

Primește, te rog, amicale salutări.

Bibl. Acad., VI. CDLXXIX, S 26(7), 52.402.

8

1923 aprilie 16, Fontenay-aux-Roses. N. Iorga îl anunță pe M. Beza de sosirea sa la Londra, pentru Congresul PEN-Clubului.

Fontenay-aux-Roses
Près Paris

16 april. 1923

Scumpe d-le Beza,

La 30 april seara vom fi la Londra¹ pentru a lua parte la adunarea anunțată a clubului scriitorilor. Mulțumindu-ți încă o dată, te rog a mă înștiința dacă a intervenit vreo modificare. Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Salută din parte-mi pe d. Titulescu. Condițiile în care călătoresc fiind foarte grele, aş vrea să fie încă o dată asigurat de d-ta că drumul şi întreţinerea mea şi a soţiei mele vor fi rebur-sificate în timpul chiar al şederii mele acolo.

Am cu mine proiecţiuni şi aş putea face acolo o conferinţă despre „România aşa cum este”.

¹ Urma să participe la Congresul PEN-Clubului, în urma invitaţiei primite de la M. Beza.

Bibl. Acad., Vol. CDLXXIX, S 26(8) — 52. 403.

9

1923 aprilie 22, Fontenay-aux-Roses. N. Iorga îi anunță lui M. Beza revenirea asupra deciziei de participare la Congresul PEN-Clubului.

École Roumaine en France

22 april. 1923

Fontenay-aux-Roses

(Seine)

Scumpe d-le Beza,

Văd în foile franceze lista personalităților invitate. Sînt nemți și englezi filogermani. Mă întreb cum pot sta eu alături de Gerhardt Hauptmann? M-aș putea sforța totuși să vin și aş căuta să evit contacturile care-mi inspiră scîrbă, dacă aş fi informat de d-ta, în graba cea mai mare, fie și prin trei cuvinte de telegramă, dacă nu e sub aceasă idee o mașinație anti-franceză. Nu văd nici un reprezentant al Franței. Eu, știu, sînt ireductibil.

Dacă ai descoperi cit de puțin așa ceva și dacă totuși ar fi bine să fie reprezentată și România, stăruie de Pârvan, care e încă la Bruxelles (Palatul Academiei).

Primește, te rog, salutările mele.

N. Iorga.

Recitesc rindurile mele și mi se impune convingerea că n-am ce căuta la „internaționalismul” germanofil de la Londra. Îmi pare rău. Scrie-i, o repet, lui Pârvan, care în această privință e mai conciliant.

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(9) — 52.404.

10

1923 august, 24, Văleni de Munte. N. Iorga insistă pe lângă M. Beza pentru intervenția pe lângă editorul Gleichen.

Văleni de Munte

24 august, 1923

Scumpe, d-le Beza,

Cu disperare mă îndrept la d-ta pentru *Is'oria Românilor*, dată d-lui Gleichen de doi sau trei ani, neapărută. D. Titulescu ar avea un cuvânt de spus.

La traducerea cărții mele franceze, nici nu mă gîndesc, văzînd cum merge treaba. Ai văzut infamia din „Carten Foreign Review”?

Noi tăcem? ...

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(10) — 52.405.

11

1923 septembrie 16, București. N. Iorga îi mulțumește lui M. Beza pentru cartea trimisă.

16 septembrie 1923

Scumpe d-le Beza,

Mulțumesc pentru frumoasa carte, de care îmi voi face o plăcută datorie a vorbi, și pentru bunele rînduri.

Clîșeele din revistă nu sînt de vînzare? Mi-ar trebui. Te așteptăm cu plăcere la București.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

¹ M. Beza îi trimisese *Romantismul englez*, apărută, în 1923, la Londra.

Bibl. Acad., Vol. CDLXXIX, S 26(11); 52.406.

12

1924 ianuarie 23, Fontenay-aux-Roses. N. Iorga către M. Beza insistînd pentru apariția *Istoriei românilor*.

École Roumaine en France

23 ianuarie 1924

50, Rue des Chataigners
Fontenay-aux-Roses

Scumpe d-le Beza,

Sînt iarăși la Paris, unde voi sta pînă la începutul lui mart.

Credeam că capăt aici cartea hotărîtă de patru ani, pe care am dat-o editorului englez. Mai ales că, după cum mă înconștiințase-și, trebuia să fie gata în decembrie.

Este vreo speranță s-o am? Dacă da — te rog dă-mi de veste.

Primește, te rog cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(12); 52.407.

13

1924 ianuarie 25, Fontenay-aux-Roses. N. Iorga îi propune lui M. Beza achiziționarea volumului IV din *Cambridge Medieval History*.

École Roumaine en France
50, Rue des Chataigniers
Fontenay-aux-Roses

25 ianuarie, 1924

Scumpe d-le Beza

Mai adaug o rugăminte.

Văd că s-a publicat volumul IV, consacrat Bizanțului și Balcanilor, din „Cambridge Medieval History”. Biblioteca Națională de aci nu-l are. Eu nu-l pot plăti; 60 de șilingi! Nu mi s-ar putea da pentru dare de seamă? Ori legația nu l-ar putea lua pentru Biblioteca Academiei, căreia i-aș trimite volumul?

Primește, te rog, cele mai bune salutări și mulțumiri.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26 (13); 52.408.

14

1924 februarie 6, Fontenay-aux-Roses. N. Iorga către M. Beza în legătură cu o traducere a sa.

École Roumaine en France
50, Rue des Chataigniers
Fontenay-aux-Roses

6 februarie, 1924

Scumpe d-le Beza,

Mulțumesc, dar totuși zăbava fără termin nu-mi cade bine. Cu atât mai mult cu cât iar Iugoslavia anunțată, iar biata noastră Românie, nu. Și în volumul despre Franța sînt atîtea știri complimentare care nici nu mi s-a cerut și care vor lipsi, fără a mai pomeni că nu vom vedea nici o corectură — și ar fi așa de ușor să le am aici! — așa că nu știu măcar cum s-a făcut traducerea, oricum plină de nuanțe.

Scriu și d-lui Titulescu ca să-i cer intervenția pe lingă editor.

Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(14); 52.409.

15

1924 martie 26, <Ducurești>. N. Iorga protestează pe lingă M. Beza pentru denaturarea traducerii manuscrisului său în limba engleză.

26 martie 1924

Scumpe d-le Beza,

Cartea e un intolerabil scandal.

Manuscrisul nu l-am dat pentru informația unui altuia. Introducîndu-l pe acesta, mi-au luat textul contaminîndu-l ici și colo cu lucruri de aiurea, în același timp cînd afirmă că eu am o oarecare parte numai la capitolele I și II. Pretutîndeni țara e înjosită, iar ce se spune în prefață despre originea noastră nesigură și viitorul nostru problematic e o insultă pentru noi.

Legafia Angliei nu vrea să intervină. Am vorbit cu d. Duca și cred că voi fi silit a face un proces pentru abuz de încredere.

E regretabil, dar această batjocură n-o pot răbda.

Primește, te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

Bibl. Acad., vol. CDLXXIX, S 26(15)? 52. 410.

16

1925 noiembrie 12, (București). N. Iorga către M. Beza privind o nouă colaborare a sa la *Enciclopedia Britanică*.

12 noiembrie 1925

Scumpe d-le Beza

Nu mă pricep de loc la cîrpele. E foarte onorabil să colaborez la „Enciclopedia Britanică” dar nu vreau să înșel speranțele nimănui.

Deci iată ce am făcut, căci „a scrie din nou” nu mă pricep cum aș face-o. Retrimet articolul cel vechi cu prescurtări. Dacă mai e de tăiat, ca să fie loc de alți colaboratori, bine. În orice caz să mi se spuie exact cît se cere pentru continuarea de la 1920. Încă odată, această bucătărie mă refutează și cu anglo-saxonii d-tale nu mă înțeleg ușor, adesea chiar de loc.

Te felicit pentru succesul cărții ¹ care-l merita pe deplin, și-ți urez și alte biruinți literare ...

Ai putea, foarte discret, să afli ce e cu traducerea *Istoriei Românilor* a mea, care s-a tipărit, dar a întîmpinat mari dificultăți?

Fă-o așa ca d. ... ² să nu se ofusce.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

¹ N. Iorga se referă la romanul *Doda* a lui M. Beza, apărut în 1925, la Londra.

² Loc alb în text.

Bibl. Acad., Vol. CDLXXIX, S 26(16): 52.411.

17

1928 octombrie 22, Văleni de Munte. N. Iorga către M. Beza, exprimîndu-și opiniile în legătură cu *Enciclopedia Britanică*.

Văleni de Munte
22 octombrie, 1928

Scumpe d-le Beza,

Aș putea vorbi despre nedreapta rechemare la 18, cînd merg la București.

Pentru „Enciclopedia” am dat partea veche de mult și urmăresc pentru această ediție nouă. Te rog informează-te. Pentru rest, ce pot face? Și literatura e tratată prea arheologic de d. Gaster. Și, dă-mi voie, și adausul d-tale e cu mult prea nelindestulător.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

Bibl. Acad., Vol. CDLXXIX, S 26 (17); 52.412

18

1929 aprilie 23, <București>. N. Iorga protestează pe lângă M. Beza pentru omiterea textului său din „Slavonic Review”.

23 <aprilie> 1929

Scumpe d-le Beza,

Mulțumesc pentru cartea trimeasă¹.

Ultimul număr din „Slavonic Review” nu aduce articolul meu. În această revistă, care a găsit loc pentru alte contribuții românești și care a ignorat până și „History of Roumania”⁴ sînt, se vede, indezirabil, și mă întreb de ce m-au înscris între membrii cercului lor.

Cum țin la ideile exprimate acolo, fă, te rog, să mi se restituie micul meu studiu.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

De ce nu se trimet la librării<le> din București, exemplare din „History of Roumania”. Eu n-am avut niciodată cele cuvenite mie.

¹ Este vorba de *Paganism in Romanian Folklore*, London, 1928.

Bibl. Acad., Vol. CDLXXIX, S 26(18); 52.413

II

19

1920 iunie 14, Londra. M. Beza îi propune lui N. Iorga colaborarea la o istorie a popoarelor europene.

Cromwell Place, S.W.7
Legation de Roumanie
Londra

24 iunie, 1920

Mult stimată Doamnă Iorga,

V-am trimis o carte a mea¹ în engleză: nu știu dacă veți fi primit-o.

Lordul Gleichen e însărcinat de casa Hodder Stoughton cu publicarea unor cărți asupra popoarelor europene. Aceea despre România, temîndu-mă să nu cadă pe mîna vreunui amator, i-am spus să vă roage pe d-voastră s-o scrieți. Alături aci scrisoarea Lordului Gleichen, în această privință. Pe la sfîrșitul lui septembrie eu voi fi la București; dacă pînă atunci ați avea cumva gata manuscrisul, aș putea să-l iau cu mine la Londra.

Devotat

M. Beza

¹ *Papers on the Roumanian Peoples and Literature*, Londra, 1920.

Bibl. Acad., Vol. 286. nr. 53.

20

1921 ianuarie 6, Londra. M. Beza îl anunță pe N. Iorga de trimiterea drepturilor de autor.

Cromwell Place, S.W.7

6 ianuarie 1921

Mult stimată domnule Iorga,

Mi-a spus Ciotori că sînteți la Paris și mă grăbesc a vă răspunde. Am la mine cecul de 105 (una sută și cinci) lire engleze.

Cum nu e cineva căruia să-i încredințez banii, aş putea să vă trimit întreaga sumă prin bancă, dar atunci veţi încasa echivalentul în bani *franzezeşti*. Dacă vroiţi, vă trimit parte din sumă prin bancă şi restul în lire englezeşti vi-l aduc eu la Bucureşti pe la sfîrşitul acestei luni. Telegrafiaţi-mi un cuvînt. Sărutări de mină Doamnei Iorga.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 290, nr. 69.

21

1921 octombrie 12, Londra. M. Beza către N. Iorga informindu-l despre drepturile de autor şi alăturînd un program al conferinţelor sale.

Roumanian Legation
4, Cromwell Place, S.W.7
Western 3158

12 octombrie 1921

Mult stimate domnule Iorga,

Am tot aşteptat să mi se trimită cecul. N-am primit încă nimic. Se vede că nu şi-au făcut încă socotelile d-nii de la „Encyclopedia Britanică”.

Am întrebat astăzi la telefon pe secretar asupra sumei ce vi se cuvine; mi s-a răspuns: 24 (douăzeci şi patru) lire engleze. Cum cecul de la „Encyclopedia” are să mai întîrzie, v-am trimis de la mine această sumă prin Bank of Roumania Ltd., răminînd să mă socotesc apoi cu Enciclopedia Britanică.

Alătur aici un program de la Universitatea din Londra cu cele două conferinţe, pe care le țin în acest trimestru.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 291, nr. 113.

22

1922 februarie 6. <Londra>. Marcu Beza către N. Iorga în legătură cu drepturile de autor şi viitoarele colaborări.

6 februarie, 1922

Mult stimate domnule Iorga,

Alătur aci un cec de 24 de la Dent. L-am rugat să facă socoteala şi pe 1920—1922.

Ziarul „Manchester Guardian” pregăteşte o serie de suplimente aşa-zise de reconstrucţie economică. Cu cel privitor la România e însărcinat d. David Mitrany, care a plecat alaltăieri în ţară. Ținînd seama de vaza acestui ziar şi de faptul că suplimentele sînt puse sub direcţia lui Keynes, am spus d-lui Mitrany să vie să vă ceară sfatul.

Am aprobat în totul frumosul articol al d-voastră din „Universul”, cu privire la rostul cultului al diplomaţiei noastre. În acest sens eu am lucrat dintr-un început, ceea ce nu de puţine ori mi-a atras ura celorlalţi. Alătur o carte să vedeţi conferinţele mele pe februarie.

Sărutări de mină d-nei Iorga.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 305, nr. 114.

23

1923 martie 17, Londra. M. Beza îi adresează lui N. Iorga invitația pentru congresul PEN-Clubului, dându-i unele detalii.

Cromwell Place, S.W.

17 martie 1923

Legățiunea Regală a României
Londra

Mult stimate domnule Iorga,

Vă mulțumesc din suflet pentru cărțile trimise de la Paris. N-am răspuns îndată, fiindcă așteptam să prezint întâi scrisoarea d-voastră Clubului Scriitorilor englezi. În plină ședință am citit-o eu însumi și a făcut o foarte frumoasă impresie.

Acum alăturăci o scrisoare de mulțumire, care-i totodată și o invitație din partea Clubului, iscălită de cunoscutul scriitor și dramaturg John Galsworthy.

Serbară e fixată pentru zilele de 1—3 mai și vor veni între alții Romain Rolland, Schnitzler, Blasco Ibañez și reprezentanți din mai toate țările occidentale, precum și din America. Fiind în comitetul de organizare, țin ca pentru binele și prestigiul culturii românești să vină și de la noi 2—3 scriitori și înaintea tuturor d-voastră.

Comitetul vă pune la dispoziție suma de 20, numai pentru călătorie dus și întors, și veți avea întreaga găzduire la Londra. Trebuie să adaug că la recepția ce se dă pentru delegații străini vor lua parte toți directorii gazetelor mari londoneze, precum și personalitățile cu vază din lumea artelor și științei.

Vă rog să-mi răspundeți un cuvânt cât de curind. Astăzi scriu și d-lui Brătescu-Voinești în aceeași chestiune. Sărutări de mină d-nei Iorga.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 306, nr. 102.

24

1923 aprilie 23, Londra. M. Beza încearcă să-l convingă pe N. Iorga să participe la congresul PEN-Clubului.

Cromwell Place S.W.
Legăția Regală a României
Londra

23 aprilie, 1923

Mult stimate d-le Iorga,

Citirea unor nume, ca Zenguill, Hauptmann și Wells puse alături, v-a făcut să dați o interpretare *absolut greșită* întrunirii de la Londra. PEN nu are caracter politic; dimpotrivă, s-ar putea zice că este hotărât antipolitic. Spre a evita însă orice umbră de considerație politică nu s-a invitat la recepție nici un ambasador și nici un om politic. S-a evitat chiar și întrebuințarea de steaguri la mesele diferitelor naționalități. Clubul PEN are un centru la Paris și, pe lângă R. Rolland, vor veni delegați francezi. Vor participa scriitori ca Goss, Bennet, Murray etc., cari sînt francezi prin sentimente. La parte activă și directoarea „Institutului francez” din Londra, de asemeni vin delegați din Belgia.

Vă rog să nu aveți nici o bănuială asupra caracterului strict literar al întrunirii. Aveți încredere în cuvîntul meu; nu v-aș fi îndemnat cu nici un preț acolo unde n-aș fi sigur că este spre cîmpina d-voastră și a țării noastre să fiți de față.

Ministrul este la Geneva. Dar am rînduit înaintea plecării să fiți găzduit la d-lui acasă. Iar pentru cheltuielile de călătorie, am să vă înaintez suma de 20 (douăzeci de lire). Am trimis aceeași sumă și d-lui Brătescu-Voinești să vină din București.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 307, nr. 48.

25

1923 septembrie 7, Londra. M. Beza anunță pe N. Iorga despre expedierea unor lucrări ale sale, publicate la Londra.

Cromwell Place, S.W.
 Legațiunea Regală a României
 Londra

7 septembrie, 1923

Mult stimate domnule Iorga,

Am avut prilejul să mai vorbesc cu Lordul Gleichen. În sfârșit după multe greutateți s-a putut înțelege cu o editură M-esrs Hodder and Stoughton, cari au și anunțat apariția volumelor; se așteaptă până înainte de Crăciun.

Titulescu lipsește din Londra. Eu voi fi la București pe la sfârșitul acestei luni, gîndesc să țin o serie de conferințe, cu subiectul:

„Romanțieri englezi de astăzi”.

Vă trimit aci un volum al meu de curînd apărut: „Romantismul englez”, precum și o publicație asupra României: „Peoples of all Nations”. Articolele de aci au fost scrise de două prietene ale mele cărora le-am înlesnit sarcina prin procurarea de izvoare și fotografii.

Sărutări de mină d-nei Iorga.

Devotat

M. Beza

Bibl. Acad., Vol. 307, nr. 101.

Un document inedit despre Vasile Alecsandri

Imprevizibilă în noi date și fapte, este citeodată arhivă. Atunci cînd te aștepți mai puțin, ai ocazia să descoperi încă o informație care, coroborată cu altele, vine să întregască o epocă, un moment din istoria și cultura patriei. Așa este și cazul de față, cînd, printr-o achiziție făcută în anul 1977, martie 30, de la Victoria Popovici, probabil rudă cu familia compozitorului Vasile Popovici din Vărzești (Bucovina), cunoscut pentru lucrările sale corale de inspirație folclorică, Direcția Generală a Arhivelor Statului a intrat în posesia unui manuscris al lui Iraclie Porumbescu, preot în comuna Trătăușul-Nou, tatăl lui Ciprian Porumbescu, scris în 1890, luna octombrie, cu ocazia morții lui Vasile Alecsandri și pe care l-a intitulat „Amintiri despre Vasile Alecsandri din timpul proscripțiunii sale în anul 1848 în Bucovina”.

Pe un număr de mai multe pagini, autorul, pe atunci student la Teologie în Cernăuți, „deșteptat întrucitva de spiritul anului 1848 cu sorgintea-i în Paris”, după cum își amintește, a cunoscut o serie de tineri revoluționari români, printre care Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și fratele său, frații Petrache și Vasile Cazimir, Costache Negri, D. Rola, frații Rosetti, frații Sion, D. Ralet, Epureanu, Romalo și alții, în total 50 de tineri moldoveni, surghiuniți de vodă M. Sturza, ca urmare a revoluției din 1848 din Moldova.

Aceste „Amintiri” sînt, pe de o parte, interesante din punctul de vedere al vieții de zi cu zi, pe care au petrecut-o tinerii revoluționari moldoveni exilați sau fugiți la Cernăuți, întîlnirile și legăturile strînse cu

familia Hurmuzachi, cu I. Nistor și alți intelectuali români de frunte din Bucovina, care au știut să cultive și să întrețină spiritul românesc. Autorul, în amintirile sale, făcând o descriere amănunțită din punct de vedere fizic a poetului Vasile Alexandri subliniază că era „pururea vesel” iar „pe poporul de la țară, adică pe săteni ide rind îi iubea ca pe nu știu ce” . . . , petrecându-și multe ceasuri pentru a le asculta păsurile, ca și baladele și cîntecele vechi pe care aceștia i le cîntau sau i le spuneau cu mare dragoste.

În ceea ce privește îndrumările literare pe care le-a primit de la Vasile Alecsandri, ele au constat în îndemnul de a stringe, scrie și împărtăși și la alții din acele mărgăritare prețioase și fermecătoare pe care poporul nostru le strînse la sinul său — „poezia neamului nostru”. „O, poezia, poezia poporului nostru, spunea V. Alecsandri, este poezia întregului nostru neam, și <este n.r.> așa frumoasă, că dezvălindu-se ea la lumina soarelui, e ca o copilă frumoasă din Carpați. Eu mor de dorul ei să o găsesc, am cîntat-o și o mai cînt”. Că sămînța ideilor lui V. Alecsandri a pătruns într-un cîmp fertil o dovedește și faptul că Ciprian Porumbescu, fiul autorului „Amintirilor” de mai jos, a compus pe libretul operei lui Vasile Alecsandri, muzica pentru opera „Crai Nou”.

Acum, la 100 de ani de la moartea poetului, cînd zeci de ediții de poezii ale lui Vasile Alecsandri au încîntat generații de tineri, îndemnul, remarcile și năzuințele sale, făcute unui tinăr ce încerca să deuteze în viața literară, au rămas la fel de actuale și pentru generațiile de tineri poeți de azi și din viitor.

„Caută, ascultă și întreabă de atari tradițiuni — balade, cîntece, anecdote, cîmilituri și descîntece, între poporul din care ești” . . . , care sînt, după cum spunea poetul, „acele mărgăritare prețioase și fermecătoare ce le are poporul nostru strînse la sinul său”.

ALEXENIA ANDONE

AMINTIRI DESPRE V. ALECSANDRI

din timpul proscripțiunei sale în anul 1848 în Bucovina

Era în vara anului 1848 ; celui an, pre care multe popoare îl numesc „anul mîntuirii”, căci în acel an mîntuirile și-o ajunseră și astăzi o și au ; alte popoare însă, încă așteaptă acea mîntuire, deși prețul ei pînă la acel an și de atunci încoace l-au anticipat respectiv plătit și încă cum mai scump, cu virtuți faptice de loialitate ca supuși, ca cetățeni și ca patrioți, manifestate toate acestea în fața lumii și sigilate și cu chiar sîngele lor.

Era zic, în vara anului 1848.

În Cernăuți se aflau aproape la cincizeci de tineri moldoveni, fruntea celui tineret din întreaga țară, care parte surghiuniți de satrapul ruso turcesc, Vodă M. Sturdza și parte, refugiați încoace de frica barbariei celui Vodă, cu care barbarii trata el în ultimile zile ale lui marte celui an pre acea elită de tineri, <pen>tru a scăpa în fine țara și poporul Moldovei

de nemaipomenitele nedreptăți, apăsări, mîncături și schingiuri de toată mina în partea despotului Sturdza, se adunase la Iași să se sfătuiască în pace și liniște, cum și în ce fe<l> aceea scăpare ar mijloci-o. Onoare guvernului de atunci cel din Viena, carele auzind de brutalele și sîngeroasele maltratări și batjocuri, ce le făcuse Vodă M. Sturdza tineri<lor> moldoveni la Iași; spontan dete ordin ca toți ciți vor avea să treacă din Moldova încoace și se vor cunoaște că-s de stare mai bună, să fie pe la toate cerdacurile de pe graniță, fără nici-o împiedicare, sloboziți, numai să-și înscrie ei numele lor într-o condică, care să fie expusă la comandantele cerdacului. Bieții proscriși și refugiați, între cari, cât îmi mai aduc astăzi aminte, se aflau M. Cogălniceanu, <marele bărbat de stat trăitoriu și astăzi>, frații Petrache și Vasile Casimir, Costache Negri¹ cu două surori ale sale, ambele călugărițe, dintre care una și acum trăiește ca stareță la mînăstirea -- nu știu --, Agapia ori Văratec și care surori de iubire către fratele lor, poate, preste aceasta și de frică, să nu aibă, din cauza fratelui lor, și ele a suferi de urgia lui Vodă, veniră încoa de a împărți voluntare surghiunul cu fratele lor; apoi D. Rola, doi frați Rosetești, Vlădica Justin Edessis, doi Sionești, poetul și unchiul său Toader, D. Ralet, prințul A. Moruzi, prințul Gr. Cantacuzin<o> cu soția sa, D. Conta, ofițerul Filipescu, Dumitrachi Malinescu, Ionescu, Epureanu, Romalo, Moldovanu, un tînăr din Muntenia anume Curtius, Cuza ce fu pe urmă Domnul principatelor și repauzatul nostru laureat „Vasilică” Alecsandri cu fratele său Iancu, apoi și alții.

Acești<a>, parte proscriși, parte refugiați zic erau în Cernăuți pe-n diferite cuartire sau pe-n hoteluri, de care pe-atuncea erau numai două mai de acătării, apoi pe-n case private, și unii între care și Vlădica Iustin la Nestor și fruntașul boierilor bucovineni, Marele Vornic Doxachi Hurmuzachi, tatăl știuților noștri tot așa de mari români, ca și mari inimi și spirite, Eudoxiu, Georgi, și Alecu Hurmuzachi, în casele sale, adică ale bătrînului, din Cernăuți; alții iarăși, la moșia bătrînului, în Cernaucă.

În casa acestui boier, ce proscrișii și băjenarii respectivi, cu tot dreptul o numeau „Casa lui Avraam”, locuiau cum zisei, locuiau numai unii, la cari se adăuseră mai tirziu și George Barițiu și Aron Pumnul, căci acea casă din Cernăuți, făcută după obiceiul boierilor vechi, adică numai cu un rînd, nu era prea încăpătoare pentru mulți, locuind în ea și boierul cu cucoană-sa și cu fiul lor Alecu, apoi fiind acolo și redacțiunea Gazetei „Bucovina” ce o redigia <redacta> acel trifoliu de confrăți, mai ales însă, vioiul, laboriosul și ingeniosul Alecu. Dară la masă, la prînz și la cină, se aflau în toată ziua, cel puțin douăzeci, de multe ori și mai mulți, de acei proscriși și aceia la chiar silitoarea invitare a bătrînului boier și cocoanei sale.

Îmi aduc aminte și vor fi încă <d> în cernăuțenii contemporani de pe atunci care-și vor fi aducînd și ei aminte cum bătrînul boier Hurmuzachi, în hainele sale patriarhale, în anteriu adică, de arsenic de mătase, încins cu șal scump de Bagdad, care ajungea pînă sus pe piept, cațaveică cu blană de jder și de-asupra cu gileacă de cel mai fin postav, în cap cu

¹ Acest știut mare și nobil suflet de român și de om mă distingea cu o osebită afecțiune. Ultima dată îmi scrisese în anul 1872, care epistolă s-a și publicat într-o foaie din București,

fes roșu de sub care se vedea retezatul păr, alb ca laptele și preste fes pălăriuță sură; în mină o vărguță de gutapercă cu bold de aur la mănunchi, călare pe un „sur” sprinten și focos ce mergea un „imblatoriu” mărunț și cilibiu, parcă înșira mărgelile, și-ți era mai mare drag să te uiți cu septu-genarul călăreț pe el!

Cum zisei, bătrînul Hurmuzachi, pe la șase ore dimineța și-n toată ziua cu vreme bună, așa călare traversa orașul coborîndu-se de pe cal, (ce-l da feciorului, ce și acesta călare-l urma) pe la hoteluri și pe la casele, în care se aflau în cvartiră mușafirii moldoveni, intra în odaie și pre mulți chiar sculîndu-i din somn, cu vorbe vesele și șugalnice, îi invita la sine la masă și ca să dea acestor ale sale invitații un pont neresistiver*, finea încă pe pragul casei: „Să știți că cocoana vă așteaptă și că vă va aștepta de bună seamă”.

Într-o atare dimineță, aflîndu-mă eu la frații Cazimirești, unde locuia și prințul Alecu Moruzi și ofițerul Filipescu (acea casă a fost cea a repauzatului consilier de tribunal Roller), veni bătrînul Hurmuzachi. Era numai a doua zi după ieșirea din tipar al epocalului poem „Deșteptarea României”, care poem repauzatul marele nostru bard V. Alecsandri îl compusese la Cernăuți și-l tipări într-o mie de exemplare coala în cvart, veni, zic Hurmuzachi, deschise ușa și văzîndu-i pre toți în prima odaie, pre frații adevărați Cazimirești și pre ofițerul Filipescu, iar prin ușa deschisă, în cealaltă odaie, pre prințul Moruzi, încă în pat a șisi de pe prag și într-o poziție comică<ă> imitată de orator, decheamă:

„Voi ce stați în adormire, voi ce stați în nemișcare

N-auziți prin somnul vostru acel glas triumfător?”

rupse apoi într-un dulce hohot și adăugînd cu o față veselă, care se vedea că ce spune, e numai în șagă: „Vodă cu Duhamel <comisarul rusesc> și cu Balșucă un boier creatură a lui Mihalachi Sturdza <i>s acum pe drum, <dă> vaită-neoace, fini „hai sculați să mergem să-i întîmpinăm cu alai (iară cu hohot) dară pînă atunci poftim astăzi la masă la mine, cocoana vă așteaptă și vă așteaptă de bună seamă — Bună dimineța Prințule, bună dimineța domnule Filipescu, bună dimineța Petrachi și Vasilică!” și se duse, mai lăsînd în ducă-i sa se audă încă cîteva vorbe de șagă asupra declamării sale.

Amabilul bătrîn învățase adică anume acea strofă pe de rost a doua zi de dimineță ca să scoale cu ea din somn pre „mușafirii” din Moldova.

Și acum, trec la propriul scop al acestor șire:

Eu, student încă de teologie deșteptat și eu încă de spiritul anului 1848, cu sorgintea-i în Paris, străbătut apoi ca un fulger peste Berlin și Viena pînă și la noi în Bucovina, scrisesem pînă atunci cîteva mărunțimi, ca d.e. „Odă la ziua natală a Împăratului Ferdinand” cu motto din Herder (căci ni-i dete Constituția) „Du bist Gesalbter, den uns Gott versprach” — adică „Tu unsule, ești pre care ni l-a promis D-zeu”; apoi niște stihuri, „Către Zimbru”, „Aratul sau plugul la anul nou”, o fabulă „Buceha și litera”, o idilă „Stîna” și „Lui Iancu” — (regele munților din Transilvania) odă ce se cîntă și astăzi atît în Bucovina cît și-n Transilvania, cari aceste mărunțimi nu așa ele, cît inima confrăților Hurmuzachi

* O posibilitate de refuz.

care ei fură primii ce recoborîră drept Prometeu, focul naționalității române în româna Bucovină, pierdut acel foc, aproape mai cu totul pe-n norii străinismului și care confrăți, văzînd în mine ceva românesc și capabil de o formare ulterioară, mă introduseră în casa lor, prin urmare și în cunoștință cu proscrișii și refugiații din Moldova.

Nemuritorul V. Alecsandri mă îndemna cu cuvinte dulci și lăudătoare (cum aceasta cam de regulă se face cu „tironii” în oareși-care specie), să plece pe calea începută, înainte.

Eu, care pururea numai cu un respect priveam la marele poet Alecsandri, care respect eu nici astăzi nu l-aș putea numi altfel, decît sfială pioasă, auzînd atări cuvinte din gura atît de mult adoratului de mine, mă și dusei și scrisei o baladă „Ieremia Moghilă și Săhastrul”. După ce-o purisei <puricai> cît putui mai frumos mersei cu ea la Alecsandri în hotelul „de Paris”. Era pe la opt dimineata, îl găsii încă în pat îmbrăcat în halat și șezînd rezemat pe perini cu creionul în mână și cu hirtie dinainte-i, pe o carte ce-i servea de masă. Îmi permit a face aici o mică deviațiune și încep cu descrierea persoanei exterioare a lui V. Alecsandri, cum era el pe atuncea. V. Alecsandri era de statură mijlocie, dară sprintenă și mlădioasă. Fața-i era rotunzie și cu trăsături din cele mai simpatice ! Fruntea-i bine dezvoltată pe care nu o acoperea nici un păr pînă în virful capului, ce însă nu-i micșora amenitatea, ba pot să zic frumusețea nici un pic. Auzeam mergînd cu el pe stradă de multe ori zicînd străinii în limba lor „Ce tînăr frumos”. Ochii-i erau întunecați și sprincenele-negre încordate simetric și împreunate la mijloc una de alta ce-l făceau și mai drăgălaș. Gura-i proporționată și nasul tot așa și buza-i superioară o orna o mustață nu mare, neagră, ca și sprincenele și ca părul scurt din dărătul capului. Barba și favoritele și le rădea. El era pe atunci de 26—27 ani.

Fiînd vară, afară de cîteva excepțiuni, se îmbrăca schimbiș, ca și intimul său amic Costachi Negri, în bluză și pantalon, ba albi, ba nărinzii, la git fără nici o legătore, ci numai cu gulerul cămășii îndoit în jos. În cap cu pălăriuță panama fină. Mersu-i era pururea galant, dar nici cînd afectat. Numai atunci cînd seara, întorcîndu-se cu consoții săi de la plimbare în Cernăuți din Grădina publică, iar la moșia bătrînului Hurmuzachi Cernăuca, din parcul curții, ori pe finețe, ținîndu-se cîte șase, șapte inși brațeta — Alexandri și C. Negri totdeauna în mijloc — cîntînd cu toții : *Allons, enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé* — pasul-i era altfel, adică după tactul cîntecului „Marseilesei”. În fine, glasul îi era, atît în vorbire cît și în cîntare, domol și cu un timbru foarte amabil și atrăgător. V. Alecsandri, era, cum îl numește și Eminescu, purure vesel altfel eu, nici cum nu l-am văzut. Nu-i vorbă, impresiuni dureroase, mai ales în vremile cele de urgie — de atunci din patria sa, Moldova, cînd mai în toate zilele veneau vești, una mai sinistă și mai revoltătoare decît alta. Dară fie că el poseda putere morală, de a sufoca pentru extern, durerea în sine, ori fie-că fața sa, din fire așa, ca să nu se poată schimba în semne de tristețe ; Alecsandri era, afară din cînd în cînd tăcut, cum zisei pururea vesel. Pre mine, cînd veneam la el, oricînd mă întâlnea pe drum, totdeauna mă bineventa, respectiv mă saluta cu :

„Porumbiță întristată

Eu ca tine sînt străin,

Ș-intr-o țară depărtată
Tu cînți tristă, eu suspin”.

Prima adică, strofă, din o poezie a sa proprie, primul cuvînt din această strofă alusiune șăgalnică la numele meu. Fărșia această strofă din poezia sa proprie cu „eu suspin”, dară cuvintele le rostea totodată cu un zîmbet amabil.

Pre poporul de la țară, adică pe sătenii de rînd, îi iubea ca nu știu ce !

De multe ori mergeam cu Alecsandri pe stradă ; dacă auzea oameni săteni vorbind românești, sta la ei, le zicea „bună ziua”, se da cu dinșii la vorbă, că de unde-s, la ce treabă au venit la tîrg, ce le fac „casele”, ce gospodăria și alte asemenea, ce el — Alecsandri cunoscătorul desăvirșit al poporului, știa ce place atîtor oameni a auzi dacă cineva îi vorbește și încă străin. La despărțire le zicea „Fiți sănătoși și să găsiți bine acasă”. Se înțelege că bieții oameni simțeau întradevăr o mare bucurie, văzîndu-se „cinstiți” cu vorba de un domn, și încă în limba lor și după obiceiul lor ; mult se uitau apoi după el.

Așa făcea el și la Cernaucă, cînd se afla acolo, adică la moșia bătrînului Hurmuzachi. După atari vorbiri dese cu oamenii, săteni de acolo, și pururea în mod afabil și amical, ei, oamenii îi aflară numele și, O ! ce și cîtă bucurie avu odată auzind că-i zice un moș sătean „coconașule Vasilică”.

Văzînd eu că nemuritorului nostru cîntăreț cu condeiu îi place atît de mult poporul, venind odată niște munteni din Cîmpulung cu vornicul lor Andrei Burduhosul, într-o afacere a lor, la Cernăuți și venind ei și la mine în seminarium, căci mă cunoșteam cu numitul vornic, un bărbat din fire foarte inteligent, i-am invitat să meargă cu mine la Alecsandri, zicîndu-le că să mergem la o persoană mare din Moldova, care iubește poporul și căruia vorbind eu despre muntenii noștri, care-s neaoși români, își exprimă dorința să se întîlnească și să vorbească cu ei. Oamenii se învoiră cu invitarea mea și ne duserăm.

La Alecsandri, în hotelul „de Paris”, găsirăm și pe Costache Negri, care și el cu surorile sale ședea în acel hotel. Recomandăm oamenii, Alecsandri zise : „Îmi pare bine”, dete mîna la vornic, apoi la toți ceilalți, de cari mai erau trei, îi pofti să șadă, și dîndu-se în sfat cu dinșii, ba despre una, ba despre alta, cum și din ce trăiesc acolo la munte și cum le merge, aduse pe-neetul vorba la stîni, la ciobani, și în fine la de au muntenii încă cîntece vechi, bătrînești, și de le cîntă încă la întîlniri vesele, la nunți, la hramuri și altele. Vornicul Andrei zise că da, sînt încă atari cîntice și se și cîntă, numai acum mai rar, că nu prea le vine a cînta și a veseli.

Atunci unul din ceilalți trei, cu numele Ioniță Sabie, un om și mie cunoscut de șăgaci și glumeț zise : „Ba acum cîntăm mai în toate zilele ; dar, cîntecul ăsta : „Iacă n-ați banii”, să vi-l zic ! : Poftim, poftim, zi-l numai, răspunde Alecsandri rîzînd.

Se puse pe scaun în preajmătul lui Sabie, dară cam departe, ca să nu-l jeneze și badea Ioniță începu pe melodia Doinei, în glas, nici tare, nici slab.

„Cîntă cucu sus p-un crîng
Oi, rea veste-n Cîmpulung
Din Bacău pîn-n Bîrgău
N-auzi alta decît rău

Și din Runc pîn-n Muncel,
Cîmpulungu-i vai de el
Și de cînd ... ² au venit
Cîmpulungu-au sărăcit
Cu învîrteli, cu protocoale
Au rămas satele goale
Satele și casele
Și strungele bietelee"

și-apoi iar zise cam cu ris, cam cu adîns : „Nu bănuieți, mă rog, dar așa cam cîntam în toate zilele”.

Acum revin la continuarea subiectului de față, propriu, de unde am deviat. Alecsandri, intrînd eu pe ușă și încă neavînd cînd a-l saluta cu „bună dimineața și bineventa” cu stereotipu-i „porumbița intristată” și ca totdeauna cu fața sa veselă — „Ce hîrtie ai în mînă” — îmi zise, „mi-ai adus ceva?”

„Am adus — răspunsei eu, dară nu d-tale, ci numai la d-ta ca să te rog cît mai frumos să aibi bunătatea, să citești, cînd vei avea timp liber, ce-am scris eu în hîrtia asta și apoi să mi-o înapoiezi cu benevola-ți judecată, de-am scris ce-am scris de ceva samă”.

— „Ah ! bun ? și cred că după cum am cetit unele versuri de-ale d-tale și această ce ai adus va fi bine scrisă. Îmi primii scrisoarea din mînă și desfăcînd-o și numai văzînd titula exclamă : „Bravo, baladă din popor ?” „După o tradițiune populară răspunsei eu, care am auzit-o în locul meu natal, Sucevița și e cam tot una cu cea <a lui> Ștefan cel Mare și sihastrul Daniil, cînd a mas Ștefan cel Mare la acel sihastru, în chilia scobită într-o stîncă și după aceea, cum zice tradițiunea, a zidit Ștefan, minăstirea Putnei.

„— Bun subiect <n.r. subiect>, zise Alecsandri — voi citi și-ți voi da bucuroș părerea mea”.

Fiîndcă-l văzui pe Alecsandri la lucru, mă inclinaî tăcut și mă dusei.

La amiază ne întîlnirăm la masă la bătrînul Hurmuzachi, la care masă ca de regulă se aflau și mai mulți emigranți moldoveni și între dînșii și Costachi Negri și V. Alecsandri cu fratele său Iancu.

În timpul mesei, șezînd eu lîngă fiul bătrînului Hurmuzachi, Alecu, neuitătorul și din tot suflul meu veneratul și cu deosebire nobilul meu favent îmi zise acesta pe-ncetul, căci V. Alecsandri nu era departe de noi : „Ai scris ceva, mi-a spus Vasilică ; foarte bine ai făcut : scrie, scrie”. După masă, care ca niciodată altfel, decît cu vorbele vesele se petrecea, parte ale bătrînului de ani, dar de inimă pururea junelui „Avraam”, bătrînul Hurmuzachi, de care vorbe și glume și ale celorlalți meseni, foarte-i plăcea și ridea cu un haz ce iarăși, prin el făcea veselie justă și plăcută la toată masă.

După-masă, zic, viînd V. Alecsandri la mine, luîndu-mă de mînă, îmi zise : „Ave-vei timp desară să vii la mine ?”. „Ave”, răspunsei eu. „După nouă mă găsești, poftim !”.

Venînd seara după nouă, îl auzii din afară pe Alecsandri cîntînd : „Scumpă dragă copilă” — din Norma. Pricepui că nu e ocupat., „Vii ?

² Aici numi Sabie ce eu nu-î pricepui.

Porumbiță intristată”, zise el și apoi : „haidem, seara-i plăcută, haidem la plimbare și-om vorbi de ale noastre”.

Ajunși, cu vorbe despre alte lucruri, între care și despre ce învățăm la teologia și de oare aceia ce învățăm mai ales în Dogmatică e deplin în sensul bisericii noastre ortodoxe, că cele mai constituționale și mai originale din lume și de nu se stirbește ceva în favorul guvernului, care aceea nu e ortodox, la care și alte întrebări de natura aceasta, eu răspundeam cum pe atunci încă, știam; ajuns zic în grădina publică, mai văzind acolo pe aleia principală alți plimbători tîrzii, Alecsandri se îndreptă spre o aleie lăturoasă, în care nu se vedea nimeni.

„Dle P. îmi zice, aici el, acum ceva despre ale noastre. Îmi place că te văd mai întîiu de toate român și apoi că te și ocupi cu scrierea românească. Scribe, să împărtășești și neamului d-tale și al nostru aceia ce ai și știi, așa e bine, așa să facem cu toții după puterile noastre. Mai ales însă fă așa cum ai făcut cu balada ce mi-ai dat-o. D-ta ești din popor ?” „Da !” răspunsei eu. „Ferice” zise Alecsandri, „poporul nostru de jos — noi îl numim de jos, sărmanul popor și cu cît îi mai de sus el decît noi, ce ne numim cei de sus !. A avut oare cînd <n.r. cîndva> neamul nostru vremi bune și pe urmă, vremi rele; cele bune însă, n-au fost ele bune și ale poporului ce-i zicem, de jos. Atuncea e drept, a fost el de jos și drept e, că el bietul pentru unii și în privința deosebirei lui de cel unii, a rămas el „de jos” și pînă în ziua de astăzi.

Însă atît din vremile bune, cît și din vremile rele, ce a fost neamului nostru întreg mai sfînt, mai scump, mai dulce și chiar mai și de onoare, nu acei unii căroră le zicem de clase de sus, ne-au conservat și păstrat pentru posteritate, pentru noi, cei prezenți și pentru cei ce vor fi urmași după noi — ci poporul, bietul, ce-l numim de jos. Înstrăinat-s-au de tezauriarul vetrei clasice părințești acei unii, frîntură mai mică din națiunea noastră, părăsind ei, drept fiul cel pierdut din Evanghelie, cele superioare, datinile și obiceiurile strămoșești, care sînt cum și erau, cele mai poetice, cele mai însuflețitoare și cele mai sublime din lume, dar poporul de jos, tezaurul acel superior ce acei unii din clasele așîșdere superioare îl părăsiră, nu l-a trădat, nu l-a abandonat ca niște haini către părinții, bunii și străbunii săi, ci l-a strîns acel tezaur în inimă și l-a păstrat cu scumpătatea și conștiinciozitatea demnă de un popor demn”.

Alecsandri le spunea aceste vorbe în liniște, dar vădea totodată și cea mai expresă simțire și apoi după cîteva pași ce mai făcuseră zise : „Să vorbim însă ceva și despre poezie, cu care văd că și dumneata te ocupi : Poezia, d-le P., este o artă și încă o artă tot așa de frumoasă, precum și domeniul ei numai frumosul. Ca artă așadar ea pretinde de la poet o facultate specifică, spre a o putea realiza, apoi și o dezvoltare <a> acestei facultăți, prin indeletnicire. Facultatea ce specifică pentru arta poeziei trebuie să fie superioară, ceace noi numim *talent*, ori chiar *ingeniozitate*. Talentul acesta de poezie, este, cum aș zice, teoria, iară exersarea, indeletnicirea în poezie, *practica* ei. Prin această teorie și praxă, metamorfozează poetul o lume de simțiri și de cugetări estetice, prefăcîndu-le și înfățișîndu-le în cuvinte. Trebuie apoi acel talent să mai aibă facultatea de a produce din sine, de a inventa originalități și a le pune <pe> acestea în imagini. Această facultate — e fantezia — și în sfîrșit, poetul trebuie să posede deplină cunoștința a limbii, ca să le aibă toate și cele mai fine și

mai frumoase culori la despoziție, întru de-aș putea și exprima și impodobi — prin cuvinte, prefacerea simțămintelor și gândurilor sale estetice împreună cu fantezia sa”.

Ascultam tot cuvîntul vorbirii marelui poet cu cea mai încordată luare de seamă, ba și mai mult, parcă cu frică să nu scap cumva, din auz și din pricepere, o unică iotă. „Acestea, continuă Alecsandri iarăși, cum zisei, despre Poezie îndeobște”. „Ți-am citit balada. Așa-i că sujetul <n.r. subiectul> ei ți-a plăcut?”. Eu tăcui ca nu cumva să-l întrerup. „Da ți-a plăcut, continuă Alecsandri, căci altminteri nu te ocupai de el. Și-acum să-ți spun, domnule P. : Cearcă, caută, ascultă și întreabă de atari tradițiuni — balade, cîntece, anecdote, cimilituri și descîntece, între poporul din care ești, în care trăiești și mai ales între care și cu care ca preot, vei trăi. Tot dece, dece, mai mult te-i îndulcii din acele mărgăritare prețioase și fermecătoare ce le are poporul nostru strînse la sinul său. Și acele mărgăritare prețioase și intradevăr fermecătoare sînt — poezia neamului nostru românesc. Cel mai scurt cîntec, cea mai mică poveste să nu o bagatelizezi, să nu o ignorezi, ci să o scrii, nimic schimbînd, nimic îndreptînd, nimic adăugînd ! Ele, și cele mai scurte, adică cîntece sau povești, sînt ori o frîntură din întreguri mai mari, ori conțin însăși în sine însele un întreg sintetic, pe carele analiticul, sau mai bine <zis>, analiticii competenți, le vor desfășura, deslega și lămuri, drept — ca sticla camerelor obscure. De această poezie să ne ocupăm cu toții mai întii, pînă ce mai trăiesc oameni vechi. De această poezie să te ocupi și d-ta ! Dacă-i fi preot, ocuparea de poezia populară și-ți fie cum aș zice — leturghia, iar cealaltă de care-ți vorbii la început — vecernia”.

Stete apoi locului, mi se păru că caută spre cerul instelat, mă luă apoi de mină și zise cu patos — fascinatoriu.

„O, poezia, poezia poporului nostru — domnule P., este poezia întregului nostru neam și-(<) așa de frumoasă că, desvăluindu-se ea la lumina soarelui, e ca o copilă frumoasă din Carpați, tînără mîndră, nevinovată și, după cum zise vorba românească : „pe soare putea căta, dară pe dînsa ba !”.

Alecsandri mă ținea încă de mină și apoi rizînd vesel îmi zise :

„Și d-tale — român și tînăr, așa o copilă să nu-ți placă, să nu dorești cum zice românul, „căutînd-o și rupîndu-și zece perechi de opinci ca să o găsești și să-ți înveselești aflînd-o sufletului de privirea la ea și de gustul farmecului ei ? Cată la mine și sfîrșii cu emfază : „Eu ? eu mor de dorul ei să o găsesc ; am cîntat-o și-o voi cînta !”.

Îmi slobozi mina, scoase o hîrtie din buzunar și dîndu-mi-o zise : „Poftim balada d-tale, am îndreptat ce am socotit și, poți să o publici” ...

Era tîrziu, cînd, după ce-l petrecui pe marele poet pînă la cvartira sa, mă întorsei acasă, plin și încărcat de gândurile cele mai satisfăcătoare și mai fericite, de a fi auzit ce-am auzit de la privighetoarea noastră latină Vasilică Alecsandri.

Încă din acea seară, venit acasă, căutai în balada mea, să văd ce-a „îndreptat” în ea V. Alecsandri. Erau, se vede că din indulgență către un începător ca mine — numai două cuvinte schimbate și scrise cu creion. Acea baladă se publică apoi în „Bucovina” și în „Zimbrul” ; iară eu culesei, cit am mai fost student, cîntece populare și ferindu-mă cu toată simțirea

a schimba, a corija sau a adăuga ceva la acele ce le auzeam, le scriam și le trimiteam lui V. Alecsandri.

Încă de Anul nou expirat, trimițându-i la Paris raporturile mele scrise și alte tipărite despre succesul lăudat al operei „Crai nou” la Oravița (bretul), cum se știe, al lui Alecsandri și muzica a repausatului meu fiu Ciprian și urindu-i de acel an nou cam în modul și graiul poporului nostru, răspunzându-mi cu data de 5 ianuarie și cu privire la operetă zicînd : „Meritele muzicale ale acestei operete muzicale sînt demne de a-i deschide porțile Tratului Național din București”. Pentru urările de anul nou îmi mulțumesc cu cuvintele : „Îți mulțumesc din inimă, pentru urările poetice și mult prețioase !”

Trătășul-nou, în octombrie 1890

Iraclie Porumbescu

Exarh și Paroh

〈Tatăl lui Ciprian Porumbescu〉

Arh. St. Buc., fond V. Alexandri, dosar 24
(oferta Victoria Popovici din 30 III. 1977). Orig.

Documente din fondul „Casa Școalelor” referitoare la lucrarea lui D. G. Kiriâc, *Cîntecul popular românesc și muzica bisericească orientală*.

Studierea fondului arhivistic Casa Școalelor (1896—1948)¹ ne oferă o multitudine de date care ne permit să relevăm, pe lângă statornicele preocupări legate de dezvoltarea învățămîntului de toate formele, și uriasa activitate desfășurată în scopul cultivării limbii, literaturii și istoriei românești, a tradiției artistice naționale, a promovării științei și tehnicii moderne, a ideilor de progres.

În acest context larg, Casa Școalelor a desfășurat o bogată activitate editorială axată pe o tematică foarte diversă, de la lucrările clasice literare la lucrări beletristice originale, de la monografii și studii de istorie, geografie, etnografie și artă la lucrări de popularizare a științei, traduceri și prelucrări accesibile, menite să constituie tot atîtea mijloace de educație națională, de întărire a unității culturale și sufletești a neamului.

Toate aceste realizări notabile obținute de Casa Școalelor, încă din primii ani de existență, sînt strîns legate de numele lui Spiru Haret, adevărat creator al acestei instituții de învățămînt și cultură, de cel al colaboratorilor săi cei mai apropiați, referenți sau inspectori culturali — între care se detașează, prin profunzimea activității desfășurate, marii noștri scriitori : George Coșbuc, Al. Vlahuță, St. O. Iosif, M. Sadoveanu —,

¹ Vezi prezentarea acestei arhive la Ioana Burlacu, Traian Rus, *Casa Școalelor*, în „Revista Arhivelor”, anul LII (1975), vol. XXXVII, nr. 4, p. 403—418.

precum și o întreagă pleiadă de personalități culturale ce au elaborat lucrări de înalt nivel științific și artistic destinate anume Editurii „Casa Școalelor”.

Între aceștia din urmă se numără și D.G. Kiriac, cunoscut compozitor și dirijor, care la sfârșitul anului 1898 înainta un memoriu Administrației Casei Școalelor, prin care se angaja să elaboreze un studiu asupra cîntecului popular românesc și muzicii bisericești orientale. Oferta fiind primită, Kiriac va prezenta ministrului Spiru Haret o schiță de plan a lucrării².

„Această lucrare — arată autorul în partea introductivă a schiței de plan — se dorește o idee exactă și lămuritoare despre cîntecul nostru popular. Din observațiile judicioase făcute asupra acestui cîntec, după ce va fi bine analizat din toate punctele de vedere, se vor trage consecințe evidente, se vor restabili reguli clare și se va deschide drumul către o artă originală și națională. Aplicînd la materialul acesta elementul nou al științei muzicale — armonia — se vor trage foloase practice imediate: formarea unui repertoriu propriu nouă pentru dotarea școlilor, compunerea de cînturi pentru diferitele servicii ale bisericii, în sfîrșit, muzica vocală și instrumentală în toate manifestațiunile ei — teatru, concert etc.”

Publicăm mai jos, pentru caracterul lor revelator, trei documente privitoare la elaborarea și editarea acestei lucrări, și anume: un memoriu însoțitor al schiței de plan a lucrării, semnat de D.G. Kiriac, cu rezoluția lui Spiru Haret, în calitate de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe cit de succintă pe atît de ilustrativă pentru profunda prețuire a acestuia față de muzica noastră populară; referatul de specialitate al cunoscutului muzician George Ștefănescu asupra valorii lucrării profesorului Kiriac, și în sfîrșit, un alt memoriu al acestuia din urmă privind necesitatea întocmirii unui studiu științific teoretic care să însoțească partea pur muzicală a lucrării.

IOANA BURLACU

1

1898 septembrie. <Paris.> Memoriul profesorului D.G. Kiriac, dirigintele corului Capelei române din Paris, prin care înaintează ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice Spiru Haret schița de plan a lucrării *Cîntecul popular românesc și muzica bisericească orientală*.

Domniei Sale D-lui Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Domnule Ministru,

Relativ la memoriul ce-am făcut asupra Cîntecului popular românesc și muzica bisericească orientală, și al cărui conținut l-ați găsit folositor pentru viitorul nostru artistic și pentru educațiunea noastră națională, am onoarea a vă prezenta alăturata schiță de plan a lucrării, obligîndu-mă în același timp a da gata în luna septembrie viitor, dacă nu întreaga lucrare cel puțin o bună parte din trînsa.

Deoarece realizarea celor expuse aci alăturat reclamă nu numai multă muncă, dar și sacrificii materiale, sîlindu-mă a-mi întrerupe parte din ocupațiuni, respectos vă rog binevoii

² Arh. St. București, fond Casa Școalelor, dosar 5/1898, f. 2.

domnule ministru a dispune să mi se înlesnească mijloacele necesare, acordându-mi-se, din fondul ministerului, suma de 5000 lei din care să mi se dea jumătate suma pentru a putea întîmpina primele cheltuieli, iar restul la predarea lucrării.

Binevoîi, vă rog, domnule Ministru, a primi asigurarea înaltei stîme şi a profundului meu respect.

Septembrie 1898

D.G. Kiriac
Dirigintele corului Capelei Române
din Paris
Directorul Societăţii corale fran-
ceze „Les Efants de Lutèces”

<Rezoluţie>
3.X.89

Lucrarea a(1) cărei plan ni se prezintă aici fiind de mare însemnătate pentru cunoaşterea muzicii noastre populare şi bisericeşti, prin urmare, pentru perfecţionarea învăţămîntului nostru muzical care nu va fi naţional şi raţional pe cită vreme nu avem ca fundament geniul naţional al nostru, decidem a se acorda d-lui Kiriac un ajutor de 4000 lei pentru ducerea la bun capăt a lucrării sale. Acest ajutor se va da din fondul de licitaţie a bibliotecilor de la Casa Şcoalelor, jumătate acum, restul la predarea lucrării. Lucrarea se va imprima de Casa Şcoalelor şi o va distribui pe la şcoli pentru biblioteca lor.

S. Haret

Arh. St. Bucureşti, fond Casa Şcoalelor, dosar nr. 5/1898, f.1, original.

2

1898 decembrie 7, <Bucureşti>. Referatul profesorului George Ştefănescu asupra lucrării *Cîntecul popular românesc şi muzica bisericească orientală* de D. G. Kiriak

Domnule Ministru,

Lucrarea d-lui G. Kiriac ce aţi binevoit a-mi încredinţa spre examinare este conformă cu planul prezentat de către d-sa onor ministerului. Studiul cîntecului popular românesc şi a muzicii bisericeşti orientale, bazat pe însăşi simpla şi sincera inspiraţie a poporului păstrată prin tradiţie, prezintă un mare interes pentru educaţiunea noastră artistică, care nu va putea fi raţională şi folositoare pînă ce nu va fi naţională.

Lucrarea ce mi s-a dat spre examinare cuprinde 3 părţi şi anume :

1. O leturgie completă aranjată pe 4 voci bărbăteşti pentru serviciul divin duminical precum şi un supliment de cîteva cîntări de peste an. Melodiile tradiţionale ale bisericii noastre ortodoxe cu modurile lor particulare (diferite „Glasuri vechi bisericeşti”) sînt armonizate în așa fel încît caracterul lor nu este cituşi de puţin alterat. Aceasta este una din grelele chestiuni ce şi-a propus spre deslegare încă de mult întreaga biserică de răsărit. Rezultatul dat de d-nul Kiriac este înbucurător, căci în opera d-sale melodiile tradiţionale, aproape părăsile şi lăsate pe seama cîntăreţilor neinstruiţi, prin armonizare au cîştigat şi s-au înfrumuseţat. Sub această formă biserică noastră capătă o cîntare cu un stil propriu al ei iar prin uniformizarea stilului se ajunge la o concordanţă perfectă între servitorii altarului şi corul vocal.

2. Cînteccele de stea. Aceste melodii semireligioase sînt bine transcrise din notaţiunea orientală numită psaltichie în sistemul liniar. Cu modul acesta se vor păstra şi vulgarisa mai bine vechile noastre obiceiuri ce ţin de anumite sărbători.

3. Colecţia de cîntece populare prin armonizarea ce li s-a dat nu numai că şi-au păstrat caracterul de cîntece româneşti, dar în acelaşi timp se prezintă sub o formă demnă şi cred că în acest mod ele vor atrage atenţiunea şi interesul lumii din străinătate.

Întreaga lucrare a d-lui Kiriac este făcută după toate cerinţele artei moderne şi prezintă tehnica unui compozitor competent în arta de a scrie.

Acestea sînt domnule ministru apreciaţiunile mele asupra lucrării d-lui Kiriac ce a-ţi binevoit a-mi încredinţa spre examinare.

Mulțumindu-vă pentru deosebita onoare ce-mi ați făcut vă rog domnule ministru să primiți asigurarea profundului meu respect.

G. Ștefănescu
profesor de muzică vocală la Școala
normală de institutori.

Arh. St. București, fond Casa Școalelor, dosar 5/1898, f. 13—14, original.

3

1903 februarie 7, <București>. Memoriul lui D.G. Kiriac înaintat Ministrului Spiru Haret, privind necesitatea elaborării unui studiu teoretic care să însoțească partea muzicală a lucrării *Cîntecul popular românesc și muzica bisericească orientală*.

Domnule Ministru,

Prin adresa „Casei Școalelor” cu nrul 822 din 27 ianuarie 1903 fiind încunostiințat că trebuie să depun de urgență manuscriptele „Cîntecului popular românesc” și „Muzica bisericească orientală” ce m-am angajat a da Casei Școalelor, respectos viu, domnule ministru a vă aduce la cunoștință următoarele:

Lucrarea în ce privește partea pur muzicală adică o liturgie corală în stilul tradițional al bisericii noastre, precum și o colecțiune de cîntece populare, este deja terminată încă din anul 1901. În diferite ocazii s-au putut auzi în public părți din această lucrare. Așa, în 1901, în Sala Internatului Teologic s-au executat de către seminarisți diferite comori religioase în fața înalților prelați, mitropoliți, episcopi și arherei, a domnului ministru al Cultelor și a altor persoane distinse.

Mai tîrziu, la o serbare a corpului didactic în sala Teatrului Național, am făcut să se cînte de către cleri(c)ii școalelor primare și secundare diferite colinde și cîntece de stea.

Apoi, în diferite concerte date în sala Ateneului, s-au putut auzi diferite cîntece populare românești, unele aranjate pentru cor, altele pentru voce și pian. Pentru ca lucrarea aceasta să fie utilă și să poată deveni ca îndrumare celor ce o vor cerceta, pentru studierea mai departe a melodiei populare și a muzicii bisericești, este de neapărată necesitate să fie însoțite de un studiu științific, teoretic, iar speciemenle de cîntece să fie cît mai variate.

Atît pentru redactarea acestui studiu, al cărui material îl am deja adunat, cît și pentru culegerea cîtorva melodii populare din care să aleg pe cele mai interesante, respectiv, vă rog domnule ministru, a-mi acorda un ultim termen pentru predarea lucrării pînă la 1 sept<embrie>a.c.

Luîndu-se în vedere și activitatea ce am desfășurat timp de aproape 3 ani, de cînd mă aflu în țară, în specialitatea ce am îmbrățișat, cursurile de la Conservator (1/2 pe săptămînă), diferitele ședințe ale Comitetului muzical și obligația de a asista la toate examenele sau producțiunile conservatorului, înființarea societății corale „Carmen”, dotarea ei cu un repertoriu nou, precum și instruirea și solidarizarea elementelor corale, apoi diferitele însărcinări muzicale ce mi s-au dat din timp, organizarea concursurilor de muzică corală între elevii școalelor secundare și altele.

Avînd în vedere toate aceste ocupațiuni sper că veți binevoi, domnule ministru a-mi acorda acest ultim termen, pentru a sfîrși lucrarea de care m-am angajat, în momente de reculegere și liniște, în timpul celor două luni de vacanță.

Binevoiți, vă rog, domnule ministru, a primi asigurarea profundului meu respect.

D.G. Kiriac
Profesor la Conservatorul de
muzică din București
5, strada Germană

7 feb<ruarie> 1903

Arh. St. București, fond Casa Școalelor, dosar 5/1898, f. 16—17, original.

Privilegiul din 1767 de conferire a unui sigiliu propriu comitatului Tîrnava

Sigiliul se numără printre izvoarele care au conservat și transmis generațiilor mai noi simbolurile folosite de înaintași. Prin aceste simboluri s-au conservat de-a lungul veacurilor tradițiile poporului nostru, s-au evidențiat bogățiile sau specificul unor regiuni, s-au exprimat năzuințele pentru care au luptat strămoșii noștri. Izvor istoric de necontestat, sigiliul ilustrează deci, într-un mod specific, evenimente importante, conservă informații prețioase asupra istoriei unor regiuni, orașe, instituții sau persoane particulare, reprezentînd totodată cea mai sigură garanție a autenticității și integrității documentelor.

Legat de rolul juridic pe care l-a avut sigiliul de-a lungul timpului, trebuie să menționăm că folosirea acestuia constituia expresia unei situații juridice din care decurgeau drepturi. Astfel, necesitatea sigiliului propriu pentru o instituție sau persoană presupunea participarea acesteia la viața socială, economică sau politică, precum și interesul pentru conținutul documentelor pe care le emitea, pentru autenticitatea acestora, căci sigiliul, prin rolul său juridic, a contribuit la distingerea documentelor autentice de cele false.

Deși dreptul de sigiliu era general, principalii deținători de sigilii au fost domnitorii, voievozii, principii, demnitarii laici și clericii, orașele, târgurile, județele și comitatele, instituțiile și așezămintele ecleziastice, breslele și corporațiile, comunele și satele.

Legat de dreptul de sigiliu, ne vom referi în continuare la un privilegiu¹ în limba latină, emis în anul 1767 de Maria Theresia, împărăteasa Austriei, și acordat comitatului Tîrnava. Menționăm că unitățile administrative din Transilvania au apărut în secolele XI—XIII, prin înlocuirea parțială a formelor de organizare proprii populației băștinașe cu instituții politico-administrative reprezentînd autonomii teritoriale de tip feudal.

Comitatul Tîrnava a fost unul dintre cele dintîi înființate în Transilvania. El este atestat documentar sub numele de „castrum Cuculiense”², la sfîrșitul secolului al XII-lea. Autenticitatea documentului este însă discutabilă.

Denumirea comitatului provine probabil de la riul Tîrnava, de unde și numele „castrum Cuculiense”, cu variantele Ki-Kellui, Kikellö, Küküllö³. Astfel, într-un document din anul 1281⁴ apare denumirea de „comitatus de Küküllu”, comitat ce cuprindea probabil regiunea celor două Tîrnave.

Informații mai numeroase referitoare la întinderea comitatului datează din secolul al XV-lea. În această perioadă, comitatul Tîrnava se

¹ Arh. St. Brașov, fond Primăria Brașov — seria Acte diverse — achiziții (Șandor E.), 1767, nr. 6 (sic).

² Ștefan Pascu, *Șchiță istorică a județului Tîrnava Mare*, în vol. *Monografia județului Tîrnava Mare*, Sighișoara, 1943, p. 144.

³ Lucas J. Marienburg, *Geographie des Grossfürstentum Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1813, p. 75.

⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 145.

învecina în partea de sud-vest cu comitatul Alba de Jos și Scaunul Sighișoara, la vest cu comitatul Alba de Sus, la est cu scaunul Odorhei iar la nord cu scaunul Mureș și comitatul Turda ⁵.

Organizarea administrativ-judecătorească a comitatului Tîrnava a fost asemănătoare cu a celorlalte comitate din Transilvania. Astfel, în fruntea comitatului era comitele suprem, alături de care funcționau adunarea generală și scaunele de judecată. Printre funcționari se numărau de asemenea viceoficialii (vicecomiți), percepatorii, notarii, doi comisari de stațiuni militare, satrapii (paznicii comitatului), conscriptorii, tabelarii, inspectorii și comisarii de magazine militare ⁶. Rezultă deci că, prin natura activității desfășurate, comitatul a constituit o principală instituție emitentă de documente.

În legătură cu sistemul de validare a acestor documente, trebuie să precizăm că în anul 1435 s-a emis o patentă, permițându-se folosirea la autentificarea actelor de comitat, a sigiliilor juzilor nobiliari. Treptat însă necesitatea de a se alcătui sigilii proprii fiecărui comitat devine tot mai stringentă.

Din punct de vedere evolutiv, compozițiile sigilare specifice comitatelor din Transilvania se împart în două etape, și anume: prima cuprinzînd secolele XI—XVII, iar a doua secolele XVIII—XIX. Ultima perioadă se caracterizează prin emiterea unui număr mare de documente, ca urmare a dezvoltării deosebite a activităților pe plan social-economic și politic. Se impunea deci recunoașterea sigiliilor comitatelor de către puterea centrală, aceste sigilii fiind denumite „peceți autentice”.

Tocmai din această a doua perioadă datează privilegiul la care ne referim și prin care Maria Therezia acordă comitatului Tîrnava un sigiliu propriu. Documentul este deosebit de frumos realizat, prezentînd interes nu numai din punct de vedere al conținutului, dar și din punct de vedere artistic. Ne vom opri în continuare atît asupra caracterelor interne, cît și asupra celor externe ale documentului.

În abordarea caracterelor interne ale privilegiului, vom stăruî în primul rînd asupra discursului diplomatic. Cercetarea acestuia ne permite să constatăm prezența următoarelor formule diplomatice: Invocația simbolică reprezentată de semnul crucii, plasat la mijloc, imediat sub marginea superioară a documentului. Intitulația, care cuprinde numele, titlul și calitatea emitentului, în cazul de față Maria Therezia, împărăteasă, regină, arhiducesă, prințesă etc. Menționăm că sînt inserate toate posesiunile coroanei habsburgice, cu titlatura specifică fiecăreia. Desigur, între acestea se află și Principatul Transilvaniei, această calitate dîndu-i dreptul Mariei Therezia de a emite actul.

Intitulația este o formulă importantă pentru cunoașterea numelui, titlului și calității emitentului, dar și pentru studierea jurisdicției titlularului, cu toate atribuțiile sale. Legat de aceasta, apare așa-numita formulă a devoțiunii „Dei gratia” (din mila lui Dumnezeu).

Adresa (sau beneficiarul) reiese indirect, este comitatul căruia i se conferă sigiliul. Prin notificație se aduce la cunoștință elaborarea documen-

⁵ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi, földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor), Budapesta, 1913, p. 839.

⁶ *Îndrumător în Arhivele Statului judeful Mureș*, vol. I, București, 1984, f. 13.

tului. Formula tipică este : „dăm de știre și facem cunoscut prin conținutul celor de față tuturor cărora se cuvine” ...

Urmează apoi expunerea sau narația, prin care se explică motivele ce au determinat emiterea documentului. Din conținutul actului vedem că emiterea sa are la bază solicitarea din partea unității teritorial-administrative menționate și ca atare formula intervenției este : „pentru ca să fie o mai mare încredere în actele publice și pentru a se putea deosebi mai bine cele adevărate de cele false”.

Desigur, cea mai importantă parte a documentului este decizia sau hotărîrea, în cuprinsul acesteia formulîndu-se drepturile de care urmează să beneficieze posesorul actului. Astfel, pentru ca documentele emise să aibă o valabilitate unanim recunoscută, se dă dreptul comitatului de a folosi sigiliul public și autentic. Tot în această formulă se descrie înfățișarea acestui sigiliu rotund, avînd mărimea unei monede de o jumătate de florin : un scut piramidal de culoare roșie, în care s-au suprapus, în partea superioară și inferioară, două brîuri, simbolizînd probabil cele două riuri — Tirnava Mare și Tirnava Mică.

Între acestea, pe o brazdă de pămînt acoperită cu verdeață este reprezentat un grifon de aur, limbat și rampant, ținînd în gheara dreaptă un ciorchine de strugure de culoare naturală, cu o frunză verde, simbolizînd bogățiile acestui sol. Scutul este timbrat de o coroană deschisă de aur, formată din cinci fleuroane și bătută cu pietre prețioase. De o parte și de alta a scutului sînt lambrechini, roșu cu argintiu în dreapta, albastru cu auriu în stînga. În exergă, legenda în limba latină : + SIGILLUM COMITATUS DE KÜKÜLO 1767 (Sigiliul Comitatului Tirnava 1767).

Cea de a doua latură a hotărîrii privește dreptul comitatului de a folosi de acum înainte ceara roșie la validarea actelor. Cum știm, folosirea cerii și a tușului roșu (ca și a soluției de aur) era un privilegiu al puterii centrale, reprezentînd ideea de suveranitate și independență. Instituțiile din Transilvania s-au bucurat de astfel de drepturi ca urmare a concesiunii acestora de către regalitatea maghiară, apoi de către Curtea de la Viena.

Conferirea sigiliului este rezultatul împrejurărilor arătate în expunere. Voința emitentului este exprimată pentru a exclude orice urmă de îndoială și pentru a se evidenția puterea sa printr-o înșirare de sinonime : „dandum, concedendum, idqueannuendum et indulgendum ease clementer duximus” sau : „indulgemus, annuimus, damus, concedimus et conferimus”.

Documentul cuprinde și clauzele derogative, foarte importante din punct de vedere arhivistic, întrucît se specifică faptul că actele emise de această instituție anterior acordării privilegiului de față își păstrează valabilitatea.

Formula coroborăției cuprinde modalitatea de validare a privilegiului : „și pentru credința scrisorii de față noi o întărim cu sigiliul mare al nostru”.

Și cu aceasta ajungem la protocolul final, care reprezintă ultima parte a discursului diplomatic, cuprinzînd, în cazul de față, semnele de validare a privilegiului, constînd în sigiliile și semnăturile autografe ale persoanelor care l-au emis și înocmit : Maria Theresia, comitele Carolus Breiner și Alexander Horvath.

Fig. 1. Privilegiul acordat de împărăteasa Maria Theresia comitatului Tîrnava—1767.

Din păcate, sigiliul cu care a fost validat acest document s-a pierdut. Din urmele rămase, rezultă că acesta a fost un sigiliu atirnat, desigur, cum se menționează în documente, este vorba de sigiliul mare, cel mai important din punct de vedere diplomatic.

Data actului cuprinde pe de o parte elementele cronologice, pe de alta indicarea localității. Cît privește data ca atare, aceasta este redată prin două modalități, respectiv prin milesim, lună și zi, ca și prin anul de domnie („in al 27-lea an de domnie al împărătesei Maria Theresia“). Locul de emitere este Viena, capitala Imperiului habsburgic.

Fig. 2. Reprezentarea sigiliului acordat comitatului Tîrnava.

Referitor la caracterele externe ale privilegiului, menționăm că acesta este scris pe pergament, folosindu-se o grafie îngrijită care nu pune probleme deosebite de descifrare, ci mai mult de traducere, întrucît limba folosită este limba de cancelarie specifică evului mediu, greoaie și cu o topică ce nu respectă regulile latinei clasice.

Impresia estetică deosebită este produsă în primul rînd de imaginea sigiliului, plasată la începutul documentului. Sigiliul este pictat în culorile menționate în text, fiind încadrat într-un dreptunghi cu chenar aurit. Fundalul dreptunghiului reprezintă o cîmpie înverzită, cu pomi și cu câteva edificii în planul îndepărtat.

Documentul pe care îl prezentăm este, cum lesne se poate constata, un act solemn. Acest fapt este relevant și de modul în care s-au conturat unele părți ale formularului diplomatic. Astfel, primele cuvinte din intitulație — NOS MARIA THEREZIA DEI — primele litere din următoarele cuvinte — GRATIA ROMANORUM IMPERATRIX GERMANIAE — precum și cuvintele REGINA, PRINCEPS TRANSYLVANIAE, sint aurite, fapt ce amintește preeminența instituției emitente. O altă parte a cuvintelor din intitulație sint scrise în roșu.

Primele cuvinte din intitulație sint scrise cu majuscule, literele inițiale fiind bogat ornamentate. Pentru a sublinia destinatarul, locul de

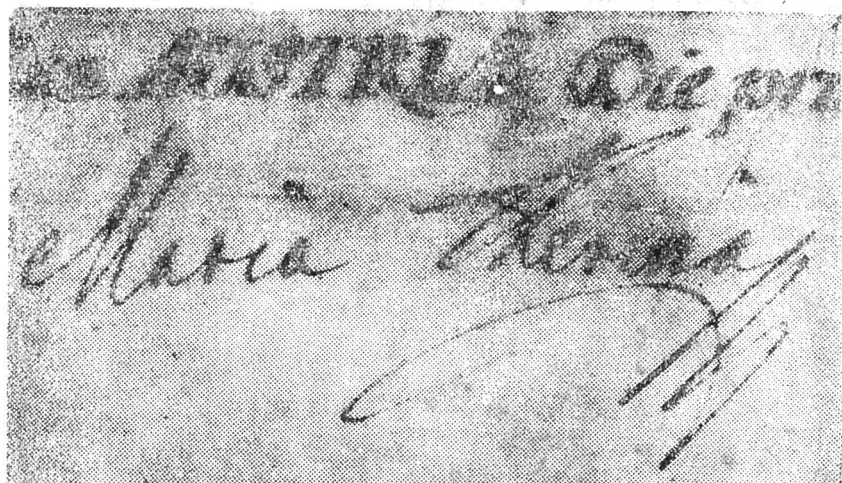

Fig. 3. Semnătura împărătesei Maria Theresia,

emitere a documentului, precum și anul de domnie a emitentului, sint de asemenea folosite majuscule.

Toate aceste elemente contribuie la sporirea valorii acestui privilegiu, care, pe lângă valoarea artistică, prezintă și o valoare documentar-storică deosebită, fiind, se pare, inedit.

MONICA CINCU

1767 aprilie 1, Viena. Privilegiul împărătesei Maria Theresia prin care acordă comitatului Tîrnava dreptul de a avea sigiliu propriu.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix Germaniae Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae Sclavoniaeque Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae-Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Mantuae, Parmae, et Piacentiae, Limburgiae, Lucemburgiae, Geldriae, Wirtembergae, superioris et inferioris Silesiae, Princeps Sveviae, et Transylvaniae, Marchio Sacri Romani Imperii Burgoviae, Moraviae, superioris, et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Ferretis-Kyburgi, Goritiae, Gradiscae, Arthesiae, et Siculorum, Comes Namurci, Domina Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis, Salinarum, et Mechliniae, etc. Lotharingiae, et Barri Dux, Magna Dux Hetruriae etc etc, Memoriae commenda-

damus tenore Praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum Nos clementissimam nostram in Regnorum, ac Provinciarum nostrum Regimine curam, et sollicitudinem eo etiam dirigamus, ut pro majori publicorum aetuum fide, magisque dignoscenda verorum a falsis qualitate omnes praecautiones, et salutaria habeantur instituta: Hinc ad demissam fidelium Nostrorum Universitatis Magnatum, et Nobilium Comitatus nostri in haereditario Nobis Transsylvaniae Principatu de Küküllö Majestati nostrae factam supplicationem tanto libentius eorum precibus benigne detulimus, quod eundem Comitatum proprium suum Sigillum publicum, et authenticum non habere, sed aliter usum fuisse informemur: Nos

proinde iisdem Supplicantibus, adeoque ipsi Comitatus praedicto de Küküllö, ex speciali Gratia nostra Caesarco, Regioque Principali, deque potestatis Nostrae Plenitudine infra descriptum Sigillum pro ejusdem proprio, publico, et authentico Sigillo, in magnitudine unius medii Florenti Privilegialiter dandum, concedendum, conferendum, idque annuendum, et indulgendum esse clementer duximus, ut idem Comitatus isthoc Sigillum, tanquam suum proprium, publicum, et authenticum habere, et asservare, eodemque in signatione omnium, et quorumlibet suorum Actorum, et Expeditionum, publico nomine, vel testimonio exarandorum, aut de jure et consuetudine extradari solitorum, inque conficiendis Literis, et literalibus Instrumentis, tam Judicialibus, quam extra judicialibus, instar aliorum memorati Principatus nostri Transsilvaniae Comitatum, Sediumque Siculicallum, et cera rubra a modo in posterum futuris semper temporibus uti, et potiri possit, ac valeat. Cujus quidem Sigilli arma seu insignia sequentia existent: Scutum videlicet Militare erectum, pyramidale, rubricoloris, in quo duo Fluvii ejusdem nominis Küküllö dicti, a quo Comitatus iste, traxit appellationem, parallele positi, Comitatum hunc trans, et praeterfluentes visuntur, pone cujus utpote inferioris fluvii ripam, super cespide viridi, Gryphus atreus, in posteriores pedes erectus, dextri pedis falcibus botrum naturalis colore et foliis viridibus depictum Symbolam soli eos ubertim proferentis designantem, teneus conspicitur; Scutum contegit Diadema aureum, gemmis pretiosis adornatum, hinc caeruleis, et aureis, illinc; vero rubris, et argenteis lemniscis venuste defluentibus; Ipsum vero Sigillum ambit Epigraphe: Sigillum Comitatus de Küküllö Anno 1767 collatum Quemadmodum haec iuncta in principio, seu capite praesentium Literarum nostrarum pictoris edocta manu, et artificio, propriis, et genuinis suis coloribus depicta, ob oculos intuentium, lucidius posita sunt. Annuentes et ex certa scientia Nostra, animoque deliberato decernentes, ut praescriptum istud Sigillum memorati Comitatus de Küküllö a Nobis modo praedecclarato, concessum, et collatum, pro illius publico, et authentico Sigillo ab omnibus, et singulis habeatur: et reputetur, ac in omnibus, et quibuslibet ejusdem Comitatus Actis, et Expeditionibus publico nomine, vel testimonio exaratis, aut de jure, et consuetudine extradari solitis, inque confectis Literis et Literalibus Instrumentis tam Judicialibus, quam Extrajudicialibus ejusdem Sigilli munimen ac signatio, ea tamen, qua fieri debet, et potest, authenticitate facti plenam fidem, et eam, quae hujusmodi publicis et authenticis Sigilli de jure, et consuetudine competit, authenticam soliat. Ne autem quo rumlibet Actorum, et Expeditionum, ac Literalium instrumentorum ante hac aliter factorum, et exaratorum intuitu difficultates oriri possint, ad praevitandas illas benigne volumus, resolvimus, et jubemus, ut omnia, et singula ejusdem Comitatus Acta, Expeditiones et literalia Instrumenta, quae hactenus alio sub Sigillo, vel pro eorum qualitate, nullo essent confecta, dummodo alias rite, et legitime confecta, exarata, et emanata sint cujuscunque tandem illa nominis, et speciei existant, ab omnibus pro vigore, et validis agnoscantur: In posterum vero expedienda, exaranda, et emananda isthoc praedecclarato publico, et authentico Sigillo signentur, et munitur, pro ut indulgemus, annuimus, damus, concedimus, et conferimus nec non volumus, resolvimus, decernimus, et jubemus. Harum nostrarum Majoris Aulici Sigilli nostri, impendentis munimine roboratarum vigore, et testimonio Literarum mediante. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae: Die prima Mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Sexagesimo, Septimo, Regnorum vero Nostrorum Vigesimo Septimo.

Maria Theresia

Carolus Comes Brelner,

Alexander Horvath,

Pe verso :

Praesentes Sacratissimae Suae Majestatis Regio Apostolicae et Caesareo Principalis, super Publico Incliti Comitatus de Küküllö Sigillo, Tempore Supremi Ejusdem Incl(iti) Co(mi)t(a)tus Comitiss Excellentissimi D(omini) D(omini) Dionysii. Comitiss Banff(eri) Baronis de Lozsoncz Sacri Romani Imperii Equitis, Camerarii, et Status Intimi Act(ualis) Int(imi) Consilarii Titt(ulis)etc. Clementer Indultae L(itte)rae Collationales Occasione Confluxus D(ominorum) D(ominorum) Magnatum et Nobilium, Seu Sedis Marchalis, P(rae)fati Incl(iti) Co(mi)t(a)tus de Küküllö die 26 Aprilis A(nno) 1768 celebratae, per prae fatam Suam Excellentiam Ab Excelso Gubernio Allatae Exhibitae, Lectar, solenniter publicatae, ab omnibus cum immortalis in suam Majestatem, Sacratissimam Gratitude acceptatae et

Extrad(atae) per Ordinar(ium)

Incl(iti) Co(mi)t(a)tus et Tabulae Notarium

Josephum de Harsany

Arh. St. Braşov, fond Primăria Braşov — seria Acte diverse — achiziţii (Şandor E.), 1767, nr. 6 (sic). Original.

Traducere :

Noi Maria Therezia, din mila lui Dumnezeu, împărat roman și regină a Germaniei, Ungariei, Boemiei, Dalmației, Croației, Sloveniei, arhiduce de Austria, duce de Burgundia, Brabantia, Milan, Stiria, Carintia, Carniola, Mantua, Parma și Piacentia, Lemberg, Luxemburg, Gelderland, Wirtemberg, Silezia superioară și inferioară, principe de Suevia și Transilvania, maregraf al Sfântului Imperiu roman, Burgaului, Moraviei, Lusației superioare și inferioare, comite de Habsburg, Flandra, Tirol, Ferretis, Kiburg, Göritz, Gradisca, Artois și comite al securilor, Namurului, stăpina mării slave, Portului Nao, Salinei și Mellnei etc., duce de Lotharingia și Barri, mare duce de Etruria etc. etc. Dăm de știre și facem cunoscut prin conținutul celor de față tuturor cărora se cuvine că noi îndreptăm grija noastră plină de bunăvoință întru ocîrmuirea țării și a provinciilor noastre într-acolo ca să fie o mai mare încredere în actele publice și pentru a se putea deosebi mai bine, cele adevărate de cele false și pentru ca toate tratatele să fie de neatacat. De aceea, la rugămintea supusă a credincioșilor noștri și a nobililor din comitatul nostru Tîrnava din Principatul Transilvaniei, făcută Maiestății noastre — fiindcă am fost informați că acest comitat nu are un sigiliu al lui propriu și autentic, ei s-a procedat altfel — am hotărît să dăm, să acordăm și să conferim, ba chiar am dat, am acordat și am conferit un sigiliu propriu descris mai jos, de mărimea unei monede de o jumătate de florin, pentru ca acest comitat să aibă acest sigiliu al său public și autentic și să se folosească de acesta în validarea tuturor și fiecăruia din documentele sale, emise în mod public, după lege și după obicei și la confecționarea tuturor privilegiilor și scrisorilor, atât celor judecătorești și civile, la fel ca în toate comitatele și scaunele secuiești din susnumitul nostru principat al Transilvaniei și de acum înainte, în toate timpurile viitoare să se poată folosi sigiliul din ceară roșie. Însemnele acestui sigiliu sînt următoarele : un scut militar ridicat, piramidal de culoare roșie, în care se văd curgînd două rîuri ale acestui <comitat>, numite Tîrnava, de la care acesta își trage numele, <riuri> așezate paralel peste comitat ; lingă acestea pe malul rîului de jos, pe o brazdă de pămînt acoperită cu verdeață se vede un grifon de aur ridicat pe picioarele posterioare, ținînd în ghearele din dreapta un stragure de culoare naturală cu frunzele verzi desemnînd simbolul bogățiilor acestui sol. Scutul este timbrat de o coroană de aur bătută cu pietre prețioase împodobită cu lambrechini care se revărsă, de o parte de culoare albastră și auriu și de cealaltă roșie și argintiu. Acest sigiliu este înconjurat de legendă : Sigiliul Comitatului Tîrnava, anul 1767. Și ca să poată fi văzute mai clar în fața ochilor, toate aceste au fost pictate în culori naturale de mina pricepută a unui pictor, la începutul prezentului privilegiu. Am îngăduit din buna știință noastră și după o chibzuință îndelungată ca sus descrisul sigiliu să fie folosit în toate actele publice ale sus numitului comitat Tîrnava ; în toate și fiecare din actele comitatului, emise ca mărturie după drept și după obișnuință, în toate actele judecătorești și nejudicătorești poate și trebuie folosită puterea acestui sigiliu pentru a da autenticitate și deplină credință, prin acest sigiliu autentic. Vrem ca pentru a nu se ivi greutăți, actele emise înaintea acordării acestui sigiliu să nu se schimbe, toate și fiecare scrisoare (act public) emise pînă acum sub un alt sigiliu, dar emise corect și legitim să fie considerate de toți valide. Însă de acum înainte tot ce se emite și se întocmește cu titlul de act public vor fi semnate și întărite cu sigiliu autentic și pentru acesta noi acordăm, îngăduim, dăm și conferim, ba chiar poruncim să fie folosit acesta. Și pentru credința scrisorii de față noi o întărim cu sigiliul mare al nostru. Dat în cetatea noastră Viena, a Austriei, în prima zi a lunii aprilie, anul Domnului una mie șapte sute șaiszeci și șapte. În al douăzeci și șaptelea an al domniei noastre.

Nicolae Bălcescu

TUDOR MATEESCU

Patriotismul lui Nicolae Bălcescu s-a împletit strins cu activitatea sa neobosită de cunoaștere a trecutului poporului român și, chiar mai mult decât atât, de abordarea scrierii istoriei acestui popor. Un merit deosebit îi revine prin faptul că, pentru elaborarea studiilor sale istorice, a întreprins o amplă acțiune de documentare, cuprinzând nu numai izvoare și lucrări de specialitate tipărite, ci și documente inedite aflate în arhive, biblioteci sau muzee din țară sau străinătate¹. Acest merit a fost cunoscut și apreciat încă din secolul trecut, după cum se exprima într-o scrisoare istoricul francez A. Ubicini, mare prieten al poporului român: „Erudiți, ca Nicolae Bălcescu, scormoneau bibliotecile și arhivele pentru a cerceta acolo drepturile națiunii române”². Unele dintre aceste izvoare inedite, documente și cronici, au fost chiar publicate de către ilustrul istoric și patriot, evident cu mijloacele și metodele arheografice de atunci, fiind folosite de specialiști mult timp după aceea.

Încă din 1844, Nicolae Bălcescu are revelația tezaurului care începuse să se adune la Arhiva Statului din București, instituție care abia depășise un deceniu de existență și în fruntea căreia se afla atunci remarcabilul om de cultură Ion Eliade Rădulescu³. La 8 februarie aceluși an, Bălcescu îl înștiința de următoarele pe prietenul său Ion Ghica: „De vro câteva săptămâni m-am închis în Arhiva Statului, unde am găsit lucruri destul de interesante”. Printre altele, descoperise acolo „actul dezrobirii țăranilor de Obșteasca Adunare”⁴, hrisovul din 5 august 1746, pe care avea prilejul să-l publice peste doi ani, adică la împlinirea chiar a unui secol de la acest eveniment.

Cunoscând această pasiune a lui Nicolae Bălcescu de a cerceta documentele vechi, domnul țării, Gheorghe Bibescu, i-a oferit, în mod insistent, un post la Arhiva Statului. La 16 mai 1844, într-o altă scrisoare către Ion Ghica, el îi comunica următoarele: „Vodă iar s-a aprins de dragoste pentru mine. Mă pofteste să primesc un post de 500 lei pe lună. Până acum nu i-am dat nici un răspuns”⁵. Rezultă așadar că oferta data mai

¹ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D.A. Sturdza, la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 28—29; 35—38; G. Zane, Elena G. Zane, N. Bălcescu în Biblioteca poloneză din Paris, în G. Zane, N. Bălcescu. Opera, omul, epoca, București, 1975, p. 359—381; G. Zane, *Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite*, *ibidem*, p. 348—351.

² A.D. Xenopol, *O scrisoare a lui A. Ubicini*, în „*Arhiva Societății științifice și literare din Iași*”, I (1889—1890), nr. 4/1890, p. 504.

³ Tudor Mateescu, *Ion Eliade Rădulescu*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 21, 29.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, ed. critică de G. Zane, București, 1964, p. 47.

⁵ *Idem*, p. 53.

dinainte, fiind repetată probabil în precedentele zile ale datei epistolei. La 13 iunie același an, el îi scria lui Ion Ghica despre o nouă insistență a domnului, făcându-i și precizarea că era vorba de un post la Arhiva Statului: „Je vous ai dit que le prince me fait beaucoup d'amitiés. Il veut me donner un post aux archives; il m'a fait dire de recevoir ce post parce que je serai à même de pouvoir travailler sur l'histoire”⁶. În final, Bălcescu a refuzat însă această ofertă⁷.

Investigarea și cercetarea izvoarelor de către Nicolae Bălcescu a cuprins o arie foarte largă, așa cum reiese din prima sa lucrare de istorie, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, publicată în mai multe numere din „Propășirea” de la Iași, în lunile mai–august 1844⁸. În scrisoarea amintită din 8 februarie acel an către Ion Ghica, vorbind despre acest studiu, el menționa următorul fapt: „L-am lucrat după mai mulți autori streini, leatopisițe și hrisoave”⁹.

La începutul acestei lucrări, Nicolae Bălcescu dă „Lista uvragiurilor citate într-această scriere”, care cuprinde izvoare narative, opere ale unor istorici români și străini (în total 31) și 9 documente („hrisoave”) ¹⁰. Dintre acestea, primele șapte erau cronici românești și se aflau toate, la vremea aceea, sub formă de manuscris ¹¹. La nr. 1 figura vestita lucrare „Învățăturile lui Neagoe-Basarab către fiul său Teodosie” ¹², despre care se știe că se găsea atunci la Episcopia Argeșului ¹³, ceea ce presupune efectuarea unor cercetări de către Nicolae Bălcescu și în acel loc.

Dintre cele nouă „hrisoave”, opt sînt acte emise de domnii Țării Românești, în secolele XVI–XVIII; iar cel de al nouălea reprezintă „Mărturia lui Teodor Monahul de la Schitul Frăsineiul, 1763, noemb.” ¹⁴, nefăcînd deci parte din această categorie de documente. Primul dintre hrisoave, cel de la „Petru vodă, feciorul lui Mircea vodă, 1561, sept. 4” ¹⁵, poate fi identificat cu documentul aceluiasi domn din 4 septembrie 1560 ¹⁶, provenind de la Mănăstirea Bistrița din Oltenia ¹⁷; unde, așa cum se știe, Bălcescu a făcut cercetări temeinice. Al doilea hrisov, emis de Radu Mihnea la 13 ianuarie 1613 ¹⁸, poate fi de asemenea identificat, existînd un act cu aceeași dată ¹⁹, aflat în prezent la Arhivele Statului din București ²⁰.

⁶ Ibidem, p. 80.

⁷ Horia Nestorescu-Bălcești, „Nicolae Bălcescu, Contribuții bibliografice, București, 1971, p. XXVII.

⁸ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Scrieri istorice, politice și economice, 1844–1847, ed. critică de G. Zăne și Elena G. Zăne, București, 1974, p. 298; republicată *ibidem*, p. 43–78.

⁹ Ibidem, *Opere*, vol. IV, p. 47–48.

¹⁰ Ibidem, *Puterea armată*, în *Opere*, vol. I, 47–48.

¹¹ Ibidem, p. 47.

¹² Ibidem.

¹³ G. Nicolaiasă, „Cercetări de izvoare istorice în trecut”, în „Revista Arhivelor”, vol. I (1924–1926), nr. 1–3, p. 402.

¹⁴ N. Bălcescu, *Puterea armată*, p. 48.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ *Documente Românești Historice*, B. Țara Românească, vol. V (1551–1565), București, 1908, p. 219–220; (în continuare se va cita D.R.H.).

¹⁷ Arh. St. București, fond Mănăstirea Bistrița, XIV/6.

¹⁸ N. Bălcescu, *Puterea armată*, p. 48.

¹⁹ *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, vol. VIII, p. 111 (1611–1615), [București], 1951, p. 136–137. (În continuare se va cita D.I.R.).

²⁰ Arh. St. București, colecția Documente istorice, CXXXIV/5.

că și hrisovul de la Leon Tomsa din 11 ianuarie 1630²¹, publicat și acesta²² după originalul din aceleași depozite²³. Următorul este „al lui Ștefan Cantacuzino, 1714, mai 4”²⁴; cunoscutul act privind desființarea dării vâcăriiului, emis în mai multe exemplare, unele tipărite²⁵, pe care Bălcescu l-a putut cerceta la Arhiva Statului. Pentru celelalte documente, toate din secolul al XVIII-lea²⁶, este mai greu de stabilit unde se găseau atunci și care este situația lor actuală, dar faptul că Bălcescu le include în lista amintită presupune că le-a putut cerceta direct în vreo arhivă din țară. În altă lucrare ulterioară, *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, cu care inaugurează publicația „Magazin istoric pentru Dacia”²⁷, Nicolae Bălcescu, după ce amintește cronicile țării, aflate, cele mai multe, în manuscris²⁸, menționează documentele de arhivă pe care le-a cunoscut. Astfel, apreciază că „genealogia familiei Cantacuzinilor, scrisă la 1787 de banul Mihai Cantacuzino, cuprinde multe documente istorice interesante și multe amănunturi asupra domnilor fanarioți”, adăugind că, pe lângă acestea, „avem încă vreo cinzeci condici în Arhiva Statului, care cuprind toate lucrările domnilor de la 1775—1828”²⁹. În notă face apoi următoarea precizare: „Arhiva Statului, pe lângă aceste condice și vreo șapte sute de hrisoave și alte acturi diplomatice interesante, ne-a păstrat și o condică de veniturile și cheltuielile Vistierii, pe 10 ani ai domniei lui Constantin Brîncoveanu, 1696—1706”³⁰. Este vorba de cunoscuta condică aflată și azi la Arhivele Statului din București³¹, avînd însă anii extremi 1694—1704, publicată prin grija acestei instituții cîteva decenii mai tîrziu³². Face, de asemenea, o mențiune interesantă la capitolul „Serierile ce zugrăvesc obiceiurile”: „Pentru obiceiurile și ceremoniile sărbătorilor naționale și domnești s-a păstrat la noi, în Arhiva Statului, niște condici, și una în Moldova”³³. Ultima a putut fi consultată de Bălcescu la Iași, probabil cu prilejul călătoriei întreprinse în primăvara anului 1846³⁴. Aprecierea sa din finalul studiului asupra izvoarelor istoriei naționale mi se pare de-a dreptul vizionară, fiind totodată, crezul său științific: „Acestea sînt, în scurt, documentele ce avem pentru istoria noastră. Noi știm cu bună seamă că o multime altele se află pe la mănăstiri și particulari în țările noastre și prin bibliotecile și arhivele publice și private ale Transilvaniei, Ungariei, Poloniei, Vienei, Moscovei, Petersburgului

²¹ N. Bălcescu, *Puterea armată...*, p. 148.

²² D.R.H. B. Țara Românească, vol. N. III (1630—1632), București, 1968, p. 21—24.

²³ Arh. St. București, fond Mănăstirea-Slobozia lui Enache, 11/9.

²⁴ N. Bălcescu, *Puterea armată...*, p. 48.

²⁵ Arh. St. București, colecția Diplomatică, nr. 10, 11, 12, 13.

²⁶ N. Bălcescu, *Puterea armată...*, p. 48.

²⁷ „Magazin istoric pentru Dacia”, sub redacția lui A. Treb. Launjan și Nicol. Bălcescu, tomul I, București, 1845, p. 1—14. Republicat în ediție critică în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 93—101. (Trimiterea se vor face la această ediție).

²⁸ N. Bălcescu, *Cuvînt preliminaru...*, p. 97—100.

²⁹ *Ibidem*, p. 100.

³⁰ *Ibidem*, în notă.

³¹ Arh. St. București, colecția Manuscrise, nr. 128.

³² *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la Iași (1702—1712 (1694—1704))*, în „Revista istorică a Arhivelor României”, ed. C.D. Aricescu, București, 1873, Vol. 4 + 750 p.

³³ N. Bălcescu, *Cuvînt preliminaru...*, p. 101.

³⁴ *Ibidem*, p. 336. (Nota editorilor).

și Stockholmului. Noi ne vom sili să adunăm cîte vom putea, însă mijloacele noastre nu ne iartă a întreprinde călătorii prea depărtate ca să adunăm toate cîte se pot găsi. Spre aceasta, părerea noastră și a mai multor români, ce se interesează la istoria nației, este de a se întocmi o Societate istorică, care să aibă fondurile trebuincioase ca să poată trimite oameni în deosebite părți după asemenea descoperiri".³⁵ Este tocmai ceea ce se vor strădui să facă reprezentanții iluștri ai istoriografiei românești de mai tirziu³⁶.

Cu lucrarea următoare, intitulată *Românii și fanarioții*, apărută tot în „Magazin istoric pentru Dacia”³⁷, Nicolae Bălcescu începe publicarea de documente de arhivă inedite. Este vorba de trei acte din secolul al XVII-lea, de o mare valoare istorică, reproduse ca anexă a acestui studiu³⁸. Primul dintre ele, „Hrisov de la Ioan Leon vv. pentru isgonirea grecilor din țară, 1631”³⁹, are data 23 iulie 17139 (1631) și, la sfîrșitul textului, poartă următoarea mențiune a lui Bălcescu: „Originalul acestui hrisov se află la Monastirea Bistrița”⁴⁰. Documentul, republicat în marele corpus național⁴¹, este adresat la „cîți popi și diaconi vor fi” în eparhia Buzăului și a fost depus, imediat după emitere sau mai tirziu, la Mănăstirea Bistrița⁴², de unde a intrat apoi în depozitele Arhivelor Statului⁴³.

Al doilea document este „Carte a Obșteștii Adunări a țării pentru trei boeri dovediți de furi banilor Vistieriei, 1652”⁴⁴, avînd data exactă 18 ianuarie 17160 (1652). În nota finală, editorul notează: „Originalul acestui hrisov scris în românește, scris pe membrană, se află în Arhiva Statului. El e acoperit cu 60 iscălituri și alte atîtea peceti, dintr-însele vreo 4 nu s-a putut descifra”⁴⁵. Se află și în prezent la Arhivele Statului din București⁴⁶.

Ultimul act este „Hrisov de la Ioan Radul Leon vv. pentru isgonirea grecilor din țară, 1669”⁴⁷, a cărui dată exactă este 9 decembrie 17177, cu transformarea făcută de grămătic în anii erei creștine: „iar de la întruparea fiului lui Dumnezeu 1669”⁴⁸, ceea ce constituie o greșeală, preluată ca atare și de Bălcescu, deoarece, așa cum se știe, după 1 septembrie, diferența care se scade nu mai este 5508, ci 5509. Data corectă este așadar 9 decembrie 1668. De altfel, la 9 decembrie 1669 nu mai domnea Radu Leon, înlocuit încă de la 3 martie acel an, ci Antonie Vodă din Popești⁴⁹.

³⁵ *Ibidem*, p. 101.

³⁶ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor* ..., p. 35.

³⁷ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 115—121. Reeditată, fără documentele din anexă, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 103—108.

³⁸ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 122—134.

³⁹ *Ibidem*, p. 122—125.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 125.

⁴¹ *D.R.H.*, B. Țara Românească, vol. XXIII, p. 412—414.

⁴² Tudor Mateescu, Marcel Ciucă, *Mănăstirile din Țara Românească și Moldova ca focuri de depunere a documentelor*, în „Mitropolia Olteniei”, XXXVII (1985), nr. 5—6, p. 446.

⁴³ Arh. St. București, fond Mănăstirea Bistrița, LXVII/1.

⁴⁴ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 126—130.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 130.

⁴⁶ Arh. St. București, colecția Diplomatiei, nr. 6.

⁴⁷ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 131—134.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 134.

⁴⁹ Tudor Mateescu, Marcel Ciucă, *Mănăstirile din Țara Românească și Moldova* ..., p. 446, nota 7.

În final se află de asemenea o mențiune: „Originalul acestui hrisov se află la Monastirea Bistrița”⁵⁰. Fiind vorba de confirmarea documentului din 23 iulie 1631, era deci firesc ca ambele acte să se afle împreună, în aceeași arhivă. Plecând de la faptul că în fondul arhivistic al Mănăstirii Bistrița se află numai copii ale acestui hrisov, s-a considerat, în mod eronat, că originalul s-ar fi pierdut⁵¹. El există însă, în dublu exemplar, într-una dintre colecțiile Arhivelor Statului din București⁵², unde a fost transferat, fără îndoială, din fondul în care se găsea inițial.

În succintul articol despre logofătul Tăutu, publicat în aceeași revistă⁵³, Bălcescu abordează problema spinoasă și controversată a relațiilor dintre Principatele române și Imperiul otoman, care l-a preocupat în mod deosebit atât ca istoric, cât și ca patriot revoluționar⁵⁴. Preluând de la Dimitrie Cantemir⁵⁵ și Ion Neculce⁵⁶ legenda trimiterii logofătului Tăutu la Constantinopol în vederea închinării țării, el ajunge la concluzia existenței, în trecut, a unor raporturi pur formale de vasalitate — suzeranitate între Moldova și Înalta Poartă, situație consemnată într-un act special emis atunci de sultan⁵⁷. Preia, de asemenea, de la Cantemir informația potrivit căreia, la 1686, regele Ioan Sobieski al Poloniei, năvălind în Moldova, a poruncit ca acest document să fie ars în fața mulțimii din Iași, declarând că, în felul acesta, mintuiește poporul „de jugul turcesc”⁵⁸. Cantemir adăuga și faptul că „diplomele sultanilor”, prin care erau întărite aceste condiții, se aflau, „dimpreună cu alte documente publice, în arhivele Moldaviei”⁵⁹.

Bălcescu recunoștea astfel valabilitatea așa-numitelor „capitulații” problemă pe care, în ceea ce privește Țara Românească, o abordează într-un articol aparte, publicat în timpul revoluției de la 1848⁶⁰. Este vorba de cunoscutele plăsmuiri care, în esență, reflectau, deși în mod cu totul deformat, o realitate istorică, dar a căror autenticitate este nulă⁶¹.

⁵⁰ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 134.

⁵¹ Aurelian Sacerdoțeanu, *Unde se păstrau vechile acte normative în Țara Românească*, în „Revista Arhivelor”, anul I (1973), vol. XXXV, nr. 2, p. 177, nota 13. Vezi preluarea acestei erori la Tudor Mateescu, Marcel Ciucă, *Mănăstirile din Țara Românească și Moldova...*, p. 446.

⁵² Arh. St. București, colecția Diplomatiei, nr. 137 și 137 bis.

⁵³ N. Bălcescu, *Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 135–137. Republicat în N. Bălcescu *Opere*, vol. I, p. 109–112.

⁵⁴ Maria-Ecaterina Florescu, *Conceptia lui Nicolae Bălcescu cu privire la relațiile internaționale*, în „Revista română de studii internaționale”, V(1971), nr. 1 (11), p. 101–103.

⁵⁵ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*, trad. Ios. Hodosiu, București, 1876, p. 271, în notă.

⁵⁶ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 168–169.

⁵⁷ N. Bălcescu, *Ioan Tăutul...*, p. 136–137.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 137, în notă.

⁵⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 275, în notă.

⁶⁰ N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Scrieri istorice politice și economice, 1848–1852, ed. critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 8–11. Publicat inițial, nesemnat, în „Popolul suveran”, 2 și 6 august 1848. (*Ibidem*, p. 180, nota editorilor).

⁶¹ Vezi recenta reluare a acestei discuții la Tudor Mateescu, *Restituiri: Ienăchișă Văcărescu turcolog*, în „Manuscriptum”, XX (1989), nr. 3 (76), p. 150.

Ilustrul istoric și patriot le-a acordat, însă credibilitate datorită imperativului aceluși moment de răscruce în care trebuia relevată și susținută suveranitatea Principatelor și netezit drumul spre obținerea independenței depline.⁶²

Următorul studiu al lui Nicolae Bălcescu, publicat tot în „Magazin istoric”, este dedicat spătarului Ioan Cantacuzino⁶³. Pentru elaborarea acestei lucrări a folosit, așa cum menționează în final, printre alte izvoare, memoriile personajului cărui îi schițează biografia, „manuscrise în rusește, ce ni s-au împărtășit de nepoții și moștenitorii săi, ce locuiesc acum în Rusia”⁶⁴. De la aceștia provenea desigur și scrisoarea de recomandare către cneazul Potemkin, dată, la 12 septembrie 1790, în favoarea lui Ioan Cantacuzino de către prințul Coburg, comandantul trupelor austriece care, în toamna anului precedent, ocupaseră Țara Românească⁶⁵, scrisoare pe care Bălcescu o reproduce după textul original francez⁶⁶.

O informație care a comportat unele discuții, cuprinsă în memoriile spătarului, se referă la jurământul pe care autoritățile austriece l-au pretins arhierilor și boierilor țării. Actul, redactat în germană și română, prevedea prestarea jurământului de credință și supunere față de Austria, pe baza faptului că românii fuseseră cândva tributari regilor Ungariei. Acest lucru a provocat o reacție profund negativă din partea boierilor, deoarece o asemenea pretenție nu se întemeia pe nici un adevăr, suveranitatea Ungariei limitându-se doar asupra Banatului Severinului și, în plus, nu se garanta nici unul din privilegiile țării. Ioan Cantacuzino s-a gândit atunci la o stratagemă, în care scop s-a adresat numai mitropolitului, propunându-i să numească o comisie secretă pentru a analiza textul jurământului. Comisia, din care făcea parte și spătarul, a convocat pe membrii Divanului la Mitropolie, în ziua de 12 mai 1790, la orele 7 dimineata, unde acesta le-a prezentat următoarea soluție: „Nemții sint prevăzători, noi însă le vom dovedi că sintem mai isteți decît dinșii, cînd e vorba de fericirea patriei noastre, să aruncăm dar jurământul românesc scris de dinșii și să scriem altul, întemeiat pe cel mai mare folos al țării. Noi îl vom da apoi mitropolitului ca să-l scoată din sin în minutul ce va trebui a jura; nemții nu vor pricepe nimic; translatorul Merkelius trebuie să fie încongiurat de boeri, care vor căuta să-l distragă, și să facă zgomot mult, încît el să n-auză articolile jurământului”. Stratagema a reușit și austriecii au fost înșelați printr-o iscusită substituție⁶⁷.

Această informație a ridicat însă unele semne de întrebare, ceea ce a făcut ca istoricii de mai târziu să nu țină seama de ea⁶⁸. La începutul secolului nostru a fost găsit întîmplător jurământul, exemplarul depus la arhiva Mitropoliei, așa cum se proceda atunci cu toate actele de interes

⁶² Vezi și Maria Ecaterina Florescu, *op. cit.*, p. 103–106.

⁶³ N. Bălcescu, *Spătarul Ioan Cantacuzino*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 187–205. Republicat în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 113–123.

⁶⁴ *Idem*, *Spătarul Ioan Cantacuzino*, p. 205, în notă.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 193–194.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 201–202, în notă.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 194–195.

⁶⁸ Alex. Lăpedatu, *Prelinsa mișlicare a unui jurămint istoric în Țara Românească la 1790*, în „Convorbiri literare”, XLIV (1910), nr. 2, p. 402.

deosebit pentru țară⁶⁹. Documentul, emis la 21 mai 1790, în București, este semnat de mitropolit, cei doi episcopi și mai mulți mari boieri, între care figurează și vel spătarul Ioan Cantacuzino. Jurământul prevede credința față de Austria și acordarea sprijinului material armatei austriece de ocupație, nepomenind nimic de vreun drept mai vechi de suzeranitate⁷⁰. Critica textului, pe care austriecii nu numai că l-au tînduscut, dar chiar l-au redactat în această formă, dovedește că nu a avut loc nicio substituție, fiind vorba asadar de o mistificare din partea lui Ioan Cantacuzino⁷¹. Bălcescu nu avea însă de unde să cunoască acest lucru și de aceea trebuie să admitem buna sa credință⁷².

În activitatea arheografică a lui Nicolae Bălcescu se înscriu alte două documente, publicate de asemenea în revista la conducerea căreia se afla. Numele editorului nu apare, dar, așa cum s-a stabilit, editorul nu putea fi decît ilustrul patriot și istoric⁷³. Primul este intitulat „Carte de judecată de la Ioan Mateiu Basarab v.v., 1633”⁷⁴, cu data 10 ianuarie 1741 (1633), anul fiind trecut greșit de grămătic, deoarece la republicarea acestui act în corpulul național, s-a constatat, după componența Divanului, că datează din 1635⁷⁵. Documentul, care se găsea la Arhivele Statului, unde se află și azi⁷⁶, are ca obiect pricina dintre jupînescii Maria, fiica vel vornicului Ivașco, și sotul său Vasile spătar și face referință la o carte de judecată anterioară, de la Leon Tompa, act din 10 septembrie 1630⁷⁷.

Al doilea document este publicat cu titlul „Hrisov de la Ioan Vlad v.v., 1483”⁷⁸, anul fiind redat greșit de Bălcescu la transformarea în anii erei creștine, deoarece actul datează din 1490⁷⁹. Editorul nu e cunoscut, foarte probabil, tot la Arhivele Statului, unde există și în prezent⁸⁰. La sfîrșit, Bălcescu face următoarea mențiune: „După aceste două acturi și altele încă, se cunoaște obiceiul vechi d-a îndatora pe bărbați să jure cu 12 boeri și pe femei cu 12 jupînesi. Noi vom espilca mai mult acest obicei într-o lucrare ce vom face asupra instituțiilor și obiceiurilor țării”⁸¹.

Deși nu apare semnătura sa, Bălcescu este editorul a două documente, ambele din 1456, publicate de asemenea în „Magazin istoric”⁸², sub titlul „Correspondență între Ștefan v.v. cel Mare, domnul Moldaviei

⁶⁹ Tudor Mateescu, Marcel Ciucă, *Amiza generală a Țării Românești*, în „Revista Arhivelor”, anul LXII (1985), vol. XLVII, nr. 2, p. 213—219.

⁷⁰ Alex. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 403. Vezi și facsimilul acestui document la N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789—1701*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXIII (1910—1911), pl. VII.

⁷¹ Alex. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 404—405. Considerarea ca reală a substituției jurământului a continuat însă și după aceea. Vezi N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă*, p. 222; N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 348 (nota editorilor).

⁷² Alex. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 405.

⁷³ Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. 114.

⁷⁴ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, pp. 206—209.

⁷⁵ D.R.H., B. Țara Românească, vol. XXV (1635—1636), București, 1985, pp. 71—81.

⁷⁶ Arh. St. București, fond Mănăstirea Cămpulung, LXIII/10, q. 10, foaia 100.

⁷⁷ D.R.H., B. Țara Românească, vol. XXXIII, p. 264.

⁷⁸ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 210.

⁷⁹ D.R.H., B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), București, 1966, pp. 356—357.

⁸⁰ Arh. St. București, fond Mănăstirea Tismana, XXXVII/1.

⁸¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 210, în nota.

⁸² Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. 115.

și Dorotei, arhiepiscopul Intiei Iustianiei (Ohrida) 1456”⁸³. La sfârșit se găsește următoarea însemnare : „Această corespondență în slovenește s-a găsit în Macedonia, în Monastirea Sfintului Ioan Rilski de un învățat rus, D. Gligorovici, care ne-a împărtășit-o ”⁸⁴. Este vorba de Victor Ivanovici Grigorovici (1815—1876), profesor de istorie și literatură slavă la Universitatea din Kazan, care, între anii 1844 și 1847, a întreprins o călătorie de studii în părțile europene ale Imperiului otoman. La întoarcere, trecind prin București, unde se va fi întreținut cu istoricii români, i-a înmănat probabil cele două documente lui Bălcescu⁸⁵.

Aceste acte ridică însă, de la bun început, unele semne de întrebare. Mai întâi este faptul că, așa cum se știe, la 1456 nu domnea încă Ștefan cel Mare. În afară de aceasta, slavistul Ioan Bogdan, care a studiat originalele — scrisoarea domnului Moldovei și răspunsul arhiepiscopului Ohridei —, două file atașate la un fragment care datează într-adevăr din secolul al XV-lea, a făcut o critică temeinică atât externă cât și internă a textului. În final, a ajuns la concluzia că este vorba de un fals realizat în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea⁸⁶. Bălcescu, nedispunând de astfel de mijloace și metode de cercetare, nu putea să-și dea seama de acest lucru, buna sa credință fiind, și în acest caz, în afară de orice îndoială.

Unul dintre studiile importante de istorie ale lui Nicolae Bălcescu este cel dedicat postelnicului Constantin Cantacuzino, bazat în principal pe documente de arhivă⁸⁷. Chiar în prima notă a lucrării, el arată că știrea pe care o înserează despre primii Cantacuzini o avea „după un act aflat de generalul Mavru la Mesembria”⁸⁸. Acesta, el însuși avînd preocupări de istorie, așa cum consemna ginerele său Ion Ghica, l-a cunoscut bine pe Bălcescu, mai ales că îl primea în casa sa, unde lua parte la ședințele „de studii istorice”, care se țineau marțea⁸⁹.

În anexă la această lucrare sint publicate șase documente : 1) „Carte de jurămint a lui Gligorașco Ghica vv. la jupan Costandin Cantacuzino biv vel postelnic, 1660”⁹⁰; 2) „Serisoare a lui Grigorie Ghica vv. către capichihaele sale, 1660”⁹¹, la sfârșitul acestuia făcîndu-se următoarea mențiune : „Originalul acestor două acte se află la prințul Radu Cantacuzino, colonel de artileria gardii împăratului Rusiei”⁹²; 3) „Carte a Obșteștii Adunări a Țării vestind tutulor că moartea postelnicului Costandin Cantacuzino a fost nedreaptă, 1666”⁹³, avînd această adnotare : „Originalul este acoperit cu 38 iscălituri, din care numai acestea s-au putut decifra”⁹⁴;

⁸³ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom., I, p. 277—278.

⁸⁴ Ibidem, p. 278, în notă.

⁸⁵ Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. 115.

⁸⁶ I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, I (1915), p. 109—122.

⁸⁷ N. Bălcescu, *Postelnicul Costandin Cantacuzino*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 380—411. Republicat, fără documentele din anexă, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 125—134.

⁸⁸ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 381, în notă.

⁸⁹ Ion Ghica, *Serisori către V. Alecsandri*, [București], 1967, p. 345—346.

⁹⁰ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. I, p. 394—395.

⁹¹ Ibidem, p. 395—398.

⁹² Ibidem, p. 398.

⁹³ Ibidem, p. 398—401.

⁹⁴ Ibidem, p. 401.

4) „Carte de mărturie a lui Ioan Radul Leon vv. arătînd nedreptatea omorîrii postelnicului Costandin Cantacuzino, 1668”⁹⁵; 5) „Carte a mitropolitului Teodosie către Obșteasca Adunare în pricina judecării pentru omorîrea postelnicului Costandin Cantacuzino, 1669”⁹⁶; 6) „Carte de judecată a Obșteștii Adunări a Țării pentru osînda vornicului Stroe Leurdeanu, 1669”⁹⁷. La sfîrșit găsim următoarea precizare: „Acest act este acoperit cu 24 iscălituri ale clericilor, din care numai acestea s-au putut descifra. Iscăliturile mirenilor, din pricina numărului lor cel mare, se vede că nu s-au pus, dupe cum era obiceiul. Afară de acest act am aflat și cartea domnului cu aceeași dată și cuprîndere, întărînd judecata. Noi am lăsat-o, fiind asemenea cu aceasta”⁹⁸. În încheiere, se arată proveniența ultimelor patru documente: „Toate aceste acte, supt no. 3, 4, 5 și 6, le am copiat însumi după originalele ce să află la d-lui căpitanul Costandin Cantacuzino. Actele supt no. 3 și 6 sunt scrise pe parșemin, iar celelalte pe hîrtie”⁹⁹.

Alte documente de arivă au fost publicate de Nicolae Bălcescu în volumul II al „Magazinului istoric pentru Dacia”. Mai întîi, sub titlul de „Acte diplomatice”, editează „Hrisov de la Ștefan Mihail Racoviță, prin care se opresc străinii de a avea drepturi civile și politice în țară, 1764”¹⁰⁰, despre care precizează în notă: „Acesta e hrisovul despre care pomenim în articolul „Românii și fanarioții”, tom I, pagina 121, din acest Magazin”¹⁰¹. Acolo arată într-adevăr că domnul Ștefan Racoviță, în urma revoltei boierilor, „vrînd să împace pe români, dete un hrisov prin care răpește drepturile civile și politice în țară grecilor și tutulor streinilor cum albanezii, sîrbii și alții, afară de moldoveni, care din vremile cele mai vechi s-a privit de pămînteni”¹⁰². Nu menționează însă unde se găsea acest document și n-am putut identifica deocamdată unde se află în prezent.

Al doilea act pe care-l editează sub același titlu generic este „Hrisov de legămîntu între Mihail Radul vv., domnul Țării Românești și Gheorghie Ghica vv., domnul Moldovei, 1658”¹⁰³, cu specificarea, la sfîrșit, că era publicat „din original”¹⁰⁴. Rezultă clar că a putut cerceta acest document în vreo arhivă (nu la Arhiva Statului sau într-o arhivă mănăstirească, deoarece ar fi precizat cu siguranță acest lucru), identificarea locului unde s-ar găsi în prezent rămîinînd foarte dificilă.

Lucrarea lui Bălcescu *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*¹⁰⁵ este însoțită de un grupaj de 12 documente¹⁰⁶, pe care și-a întemeiat cercetarea. Primul, intitulat

⁹⁵ Ibidem, p. 402–404.

⁹⁶ Ibidem, p. 404–405.

⁹⁷ Ibidem, p. 406–411.

⁹⁸ Ibidem, p. 411.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, tom. II, București, 1846, p. 177–180.

¹⁰¹ Ibidem, p. 177, în notă.

¹⁰² Ibidem, tom. I, p. 121.

¹⁰³ Ibidem, tom. II, p. 181–186.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 186.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 229–246. Vezi reeditarea la N. Bălcescu, *Opere*, vol. I., p. 151–162 (fără documentele din anexă).

¹⁰⁶ „Magazia istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 247–308.

„Hrisov a lui Bela IV craiul Ungariei, 1247”¹⁰⁷, este cunoscută „Diplomă a Ioanșilor”, redată în traducere prescurtată, mărturie de mare însemnatate pentru istoria spațiului românesc dintre Carpați și Dunăre, act care se află în arhivele Vaticanului și care a cunoscut nenumărate ediții¹⁰⁸.

Al doilea document este intitulat de Bălcescu „Anafora a Obșteștii Adunări a Moldaviei pentru feliul proprietății în țară în vechime, 1817”¹⁰⁹, fără a menționa însă locul unde se găsea și modul în care a avut acces la el. Sub nr. 3 este publicat „Hrisov de la Radu Mihnea vv., 1613”¹¹⁰, cu data de an stabilită greșit, deoarece fiind din 16 decembrie 7121¹¹¹, corespundentul în era creștină este 1612. A fost folosită o copie, așa cum se arată la sfârșitul textului: „Acest hrisov s-au tălmăcit după cel slovenesc de mine iscălitul, iar unde nu s-au putut scoate cuvînt de vechitura membranei, s-au tras linii, precum să vede, și am iscălit. S35 dechemv. 15; Dimitrie lögofătu”¹¹². Actul se referă la satul Apele Vii din Oltenia și a fost utilizat, după această ediție, la elaborarea schiței monografice a acestei localități¹¹³. În prezent a intrat din nou în atenția arhivisticii¹¹⁴, găsindu-se, probabil în aceeași traducere, la Arhivele Statului din Craiova¹¹⁵.

Următorul document din același grupaj este „Act de la magistratul Sas-Sebeșului dat unor români din Țara Românească emigrați în Transilvania, 1396”¹¹⁶. Se arată că este „copie asemenea” după „foaia minții dintr-acest an, no: 8”, așadar după revista lui Baritiu „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, adăugîndu-se că „se află asemenea tipărit de Fotino în grecește”. Se precizează și următorul fapt: „Ierodiaconul Naum Clococceanul îl mai pomeneste în precuvîntarea sa la Hronologia d-lor Țării Românești”¹¹⁷. În finalul textului se menționează: „Și am tălmăcit această carte, eu, Nicolae Dimitriev. În orași în Sighidin. La a. 1796, martie 17. Și incredințez”¹¹⁸. După care urmează o notă a ierodiaconului Naum din 29 august 1799, în care spune că „această carte a neamului meu fiind”, se păstrează numai în copie, din care a depus un exemplar la Mitropolie, unde „s-au trecut în condică”¹¹⁹.

N. Iorga a considerat această scriere ca îndoielnică¹²⁰. S-a dovedit însă, fără nici un dubiu, că este vorba de un „falsificat grosolan”, datorat ierodiaconului Naum, egumenul Schitului Clococioy din Slatina¹²¹, în

¹⁰⁷ Ibidem, p. 247–249.

¹⁰⁸ Vezi recentă ediție în D.R.H. D. Relații între țările române, vol. I, București 1977, p. 21–27 (textul latin și traducerea românească).

¹⁰⁹ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 250–264.

¹¹⁰ Ibidem, p. 265–268.

¹¹¹ Ibidem, p. 268.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ilie Chiriță, *Monografia comunei Apele Vii*, în „Arhivele Olteniei”, XV, (1936), nr. 83–85, p. 73, nota 7.

¹¹⁴ *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. II, 1904–1620, București, 1974, p. 255–256, rez. 504.

¹¹⁵ Arh. St. Craiova, colecția Documente, LXVI/2.

¹¹⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 269–276.

¹¹⁷ Ibidem, p. 269.

¹¹⁸ Ibidem, p. 276.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor...*, p. 37.

¹²¹ I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Ol. I*, Craiova, 1934, p. 45.

care se vorbește de daci, de împăratul Traian¹²² și se dau nume de români din timpul lui Mircea cel Bătrîn, ca Matei Vitejăscu, Dragomir Dorobăntășcu, Opișan, Soldățăscu, Vladislav Clocociogeanul ș.a.¹²³ Se afirmă chiar că toponimul „Clocociogul” ar deriva din latinescu „Clivus”¹²⁴. Trebuie să avem și în acest caz în vedere buna credință a lui Nicolae Bălcescu, ca și limitele disciplinei criticii textelor în acea vreme.

În continuare, este publicat documentul sub titlul „Hrisov al lui Radu Mihnea vv. pomenind de așezămîntul făcut de Mihail vv. Viteazul, 1613”¹²⁵. Este unul dintre actele cercetate de Nicolae Bălcescu la Mănăstirea Bistrița, aflîndu-se în prezent în fondul arhivistice al acestui așezămînt monahal¹²⁶. La baza ediției a stat o traducere tîrzie, așa cum se menționează în finalul textului: „Întocmai după cel slovenese, vîlmăcit în limba românească de mine, Dionisie. 1795.mai 31”¹²⁷.

Semnătura lui Nicolae Bălcescu pe recipisa de primire a unor documente de la Arhivele Statului, 31 iulie 1848. (Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 5(1831, f. 383).

Sub nr. 6 apare „Carte a Obșteștii Adunări a Țării Românești pentru desrobirea țărănilor înstreinați ce s-ar întoarce la locul lor, 1746”¹²⁸. La sfîrșit, într-o notă, Bălcescu face următoarea mențiune: „Originalul, scris pe hîrtie și captușit cu atlas galben, este acoperit cu 45 iscălituri din care numai acestea (29—n.n.) s-au putut decifra. El să afla în Arhivă Statului”¹²⁹. Documentul, datat 1 martie 1746, se găsește și în prezent la Arhivele Statului din București¹³⁰.

Așa cum se știe, acest act l-a pregătit pe următorul, publicat de asemenea pentru prima dată de Nicolae Bălcescu în același grupaj, sub titlul „Carte a Obșteștii Adunări pentru desrobirea tuturilor țărănilor,

¹²² „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 271—273.

¹²³ Ibidem, p. 270.

¹²⁴ Ibidem, p. 271.

¹²⁵ Ibidem, p. 277—279. Republicat în *D.I.R.*, B. Țara Românească, veacul XVII, vol. II (1611—1615), [București], 1951, p. 177—178.

¹²⁶ Arh. St. București, fond Mănăstirea Bistrița, LXI/90.

¹²⁷ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 279.

¹²⁸ Ibidem, p. 280—283. Vezi reeditarea mai recentă în *Documente privind relațiile agrare în vremea al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, [București], [1961], p. 453—454.

¹²⁹ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 283, în notă.

¹³⁰ Arh. St. București, colecția Sului, nr. 18.

1746”¹³¹, prin care domnul Constantin Mavrocordat, la 5 august acel an, desființa șerbia în Țara Românească¹³². În final, editorul face o precizare similară: „Originalul, scris pe hîrtie și acoperit cu 66 iscălituri, coprinzînd și întărirea în grecește a patriarhilor Constantinopolului și Ierusalimului, se afla în Arhiva Statului”¹³³. Încă de la 8 februarie 1844, Bălcescu îi scria lui Ion Ghica despre găsirea acestui document, pe care-l socotea de mare importanță pentru istoria țării¹³⁴. Se află de asemenea la Arhivele Statului din București¹³⁵.

În continuare, este reproduș actul analog al aceluiași domn pentru Moldova, sub titlul „Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova, 1749”¹³⁶. După cum spune în nota finală, Bălcescu n-a putut consulta originalul acestui document: „Această Charta magna este de șapte palme în lungime și de cinci palme în lățime, căptușită cu maltec verde și acoperită cu 165—170 iscălituri, din care numai cele sus numite se pot ceti. Acest act s-au tipărit de pe două copii trimise de d<umnealui> spăt<arul> Antohi Sion și de d. C. Hurmuzachi, scoase întocmai după originalul ce se află în muzeul de la Odesa. Noi l-am împărtășit din Arhiva românească, t.1”¹³⁷.

În completarea acestui document, este redat „Urbariul sau pontul făcut de domnul Costandin Nicolae Mavrocordat”¹³⁸, la care apare următoarea mențiune: „Noi dăm acest urbariu astfel cum ni s-a păstrat de istoriografii contimporani, dar actul oficial nu l-am găsit”¹³⁹. Cu un conținut înrudit este actul de sub nr. 10: „Anafora a Divanului Moldovei pentru adăogirea zilelor de lucru ale țăranilor la proprietari, 1775”¹⁴⁰, la care se arată în final: „Acest act, împreună cu cel cu no. 12 și altele, ni s-a împărtășit de prietenul nostru, d-lui vornicul Alecsandru D. Sturza Miclăușanul din Moldova, N.B.”¹⁴¹. Originalul acestui document, ajuns în colecțiile Academiei Române, se află în prezent la Arhivele Statului¹⁴².

Urmează „Chemare a lui Alecsandru Scarlat Ghica către locuitorii înstreinați, dîndu-le deosebite privilegii, numai să se întoarcă în țară, 1768”¹⁴³, cu precizarea în final: „Originalul se află în Arhiva Statului”¹⁴⁴. Acolo se găsește de altfel și astăzi¹⁴⁵. Cel de al 12-lea document, care încheie grupajul, este „Urbariul sau pontul boerescului, făcut de Alecsandru Moruzi”¹⁴⁶, avînd următoarea mențiune: „Noi dăm acest urbariu astfel

¹³¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 284—287.

¹³² *Documente privind relațiile agrare ...*, vol. I, p. 463—467.

¹³³ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 287, în notă.

¹³⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 47.

¹³⁵ Arh. St. București, colecția Sului, nr. 19.

¹³⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 288—292. Vezi reeditarea mai recentă în *Documente privind relațiile agrare ...*, vol. II, Moldova, [București], 1966, p. 287—289.

¹³⁷ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 292, în notă.

¹³⁸ Ibidem, p. 293—294.

¹³⁹ Ibidem, p. 293, în notă.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 295—299. Vezi reeditarea mai recentă în *Documente privind relațiile agrare ...*, vol. II, p. 463—465.

¹⁴¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 299, în notă.

¹⁴² Arh. St. București, colecția Documente istorice, CCCLVIII/22.

¹⁴³ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 300—302.

¹⁴⁴ Ibidem, p. 302, în notă.

¹⁴⁵ Arh. St. București, colecția Diplomatică, nr. 42.

¹⁴⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 303—308.

cum l-am găsit scris de un boeri de pe atunci, dar actul oficial nu l-am putut căpăta”¹⁴⁷. Copia lui, așa cum arăta mai înainte, îi fusese pusă la dispoziție de Alexandru Sturdza Miclăușanu¹⁴⁸.

Sînt peste 30 de documente pe care Bălcescu le-a publicat în „Magazin istoric pentru Dacia”¹⁴⁹, în afară de cele pe care le-a folosit la elaborarea studiilor sale istorice¹⁵⁰. Pentru a le da la lumină, el a trebuit să facă cercetări temeinice la Arhiva Statului, în arhivele unor mănăstiri, îndeosebi la Mănăstirea Bistrița din Oltenia, dar și în numeroase arhive particulare¹⁵¹. Cercetările sale au fost mult mai ample, dar, din păcate, nu au putut fi totdeauna finalizate. Astfel, Ion Ghica menționa faptul că, la 20 de ani, ilustrul patriot și istoric de mai târziu „petrecea zile întregi cufundat în studiul documentelor adunate de repauzatul căpitan Cornescu Olteniceanu, colecțiune prețioasă, care mai târziu a trecut în posesiunea părintelui episcop de Buzău, Dionisie”¹⁵². Această colecție, ajunsă mai târziu la Academia Română, nu cuprindea însă, după cum constata N. Iorga, „documente atât de importante”¹⁵³. A intenționat, de asemenea, să publice un plan al turnului Colțea, pe care l-a obținut de la cneazul Bodion Cantacuzino, cel care i-a pus la dispoziție documentele referitoare la postelnicul Constantin Cantacuzino¹⁵⁴. S-a păstrat doar recipisa din 3 aprilie 1845, prin care Bălcescu atesta primirea acestui plan și se angaja să-l restituie vornicului Grigore Cantacuzino¹⁵⁵, o rudă din țară a posesorului¹⁵⁶. Tot în „Magazin istoric pentru Dacia” publică un număr de șase cronici ale Țării Românești și Moldovei¹⁵⁷, toate aflate pe atunci în manuscris, în afara altora pe care le-a utilizat în lucrările sale¹⁵⁸. Ele au fost folosite mult timp după aceea de către istorici, fiind republicate, în mod sistematic, în ediții critice, abia în ultimele decenii.

Așa cum se știe, Bălcescu a cercetat și documente existente în arhive, biblioteci și muzee din străinătate¹⁵⁹. Astfel, în iunie 1846, cînd face un scurt popas la Viena¹⁶⁰, se pare că a transcris într-un caiet corespondența (o parte din ea, desigur,) dintre domnul Șerban Cantacuzino și curtea austriacă. Acest caiet i-l încredințează lui Costăchiță N. Filipescu,

¹⁴⁷ Ibidem, p. 303, în notă.

¹⁴⁸ Ibidem, p. 299, în notă.

¹⁴⁹ Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, p. 114–118. Lista cuprinde și „Fragmente atin-gătoare de istoria Moldovei, trase din Istoria Rosiei a lui Caramzin”. („Magazin istoric pentru Dacia”, tom. II, p. 309–320). Este, desigur, o eroare, nefiind vorba, în acest caz, de un document de arhivă, ci de părți dintr-o lucrare de interpretare.

¹⁵⁰ Așa cum aprecia Iorga, unele dintre aceste documente erau „de o deosebită impor-tanță”. (N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor* ..., p. 31).

¹⁵¹ Ibidem, p. 28–29.

¹⁵² Ion Ghica, *op. cit.*, p. 344.

¹⁵³ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor* ..., p. 28.

¹⁵⁴ Paul Cernovodanu, *Istoricul turnului Colței în documentele premii*, în „Revista muze-elor”, III (1966), nr. 5, p. 393.

¹⁵⁵ Arh. St. București, colecția Achiziții noi, CCXCIV/43.

¹⁵⁶ Paul Cernovodanu, *op. cit.*, p. 393.

¹⁵⁷ Horia Nestorescu Bălcești, *op. cit.*, p. 113–114.

¹⁵⁸ N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, p. 259–201 (nota editorilor).

¹⁵⁹ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor* ..., p. 38; G. Zane, Elena G. Zane, *op. cit.*, p. 359–361; G. Zane, *op. cit.*, p. 348–351.

¹⁶⁰ Horia Nestorescu — Bălcești, *op. cit.*, p. XIX.

căruia îi scrie mai apoi să i-l trimită.¹⁶¹ Cercetările sale în arhivele Vienei¹⁶² sînt confirmate într-o scrisoare pe care i-o adresează, la 3 ianuarie 1847, lui Eudoxiu Hurmuzaki, în care spune următoarele: „Zădărnici s-a lăsat de ați putut trage copii după documentele ce se află în arhivele d-acoale și care privesc istoria românilor. Aș fi tare morțic de mi-ați scris”.¹⁶³ Unele dintre aceste figurează, cu siguranță, între cele publicate în „Magazin istoric pentru Dacia” de August Treboniu Laurian, cu inițialele „A.T.L.” sub titlul „Documente istorice din Arhivul Vienei pentru istoria Țării Românești de pre timpul lui Șerban Cantacuzen până după moartea lui Ștefan”¹⁶⁴. În aceeași scrisoare, Bălcescu arată că a găsit în Cabinetul numismatic imperial „o monedă de aur, grea de zece galbeni, tăiată la 1600, cu portretul lui Mihai vv. Viteazul” și îl roagă pe Hurmuzaki să-i trimită „un desen simplu, cu creionu, după acest portret”.¹⁶⁵ Este vorba, de fapt, de medalia emisă de Mihai Viteazul, descrisă ulterior de către mai mulți specialiști.¹⁶⁶

Viena reprezenta, de fapt, un popas în drum spre Paris, unde ajunge în iulie 1846¹⁶⁷ și unde, pe lângă alte activități, începe documentarea în biblioteci și arhive pentru elaborarea lucrării sale fundamentale *Istoria românilor sub Mihai Voievod Viteazul*.¹⁶⁸ Începînd din februarie 1847 întreprinde o călătorie în Italia, pînă la Palermo, unde se află prietenul său, poetul Vasile Alecsandri, și Elena Negri.¹⁶⁹ La întoarcere, în luna martie, rămîne cîteva zile la Neapole, unde cercetează foarte probabil, prețioasele manuscrise din biblioteca orașului.¹⁷⁰ Ajuns la Roma, în aprilie, face fructuoase cercetări atît în biblioteci, cît și în arhivele Vaticanului.¹⁷¹ Peste cîteva luni îi scria lui Alecsandri că a făcut „la Roma, descoperiri interesante”¹⁷². Copiile pe care le execută după mai multe documente s-au pierdut¹⁷³, dar într-un manuscris aflat la Biblioteca Academiei Române există o mențiune a sa „Despre documentele culese de mine în biblioteca Vaticanului, la Roma, privitoare la evenimente de la 1595 între români, transilvăneni și poloni”¹⁷⁴. Mai tîrziu, la 30 septembrie 1851, îi scria lui Paul Bataillard că ar dori să meargă din nou la Roma, „acest oraș pe care atîta îl iubesc și care mi-ar oferi atîtea posibilități, biblioteci, muzee, ruine etc”¹⁷⁵.

¹⁶¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 63. Scrisoarea, nedatată, nu poate fi din 19 aprilie 1846, cum apreciază editorul, ci ulterioară scurtei sale șederi la Viena, fiind, în mod sigur, expediată de la Paris, nu de la București, unde putea să ridice personal caștful.

¹⁶² Vezi și G. Zane, *op. cit.*, p. 343.

¹⁶³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 77.

¹⁶⁴ „Magazin istoric pentru Dacia”, tom V, (1847), p. 72–91.

¹⁶⁵ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 77.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 480–481 (nota editorului).

¹⁶⁷ G. Zane, *op. cit.*, p. 344.

¹⁶⁸ Valeria Guțu-Romalo, *Utilizarea izvoarelor istorice în „Românii sub Mihai Voievod-Viteazul”*, în *Studii despre N. Bălcescu*, București, 1969, p. 101.

¹⁶⁹ G. Zane, *op. cit.*, p. 346–348.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 348.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 349–350; Al. Balaci; Nicolae Bălcescu și Italia, în *Studii despre N. Bălcescu*, p. 14.

¹⁷² N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 79.

¹⁷³ Al. Balaci, *op. cit.*, p. 14.

¹⁷⁴ *Ibidem*; G. Zane; *op. cit.*, p. 350.

¹⁷⁵ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 379.

La începutul lunii mai 1847 este la Genova, unde rămâne câteva zile¹⁷⁶, răgaz în care cercetează vechile arhive ale orașului. Acolo, așa cum consemna mai târziu Vasile Alecsandri, Bălcescu „au găsit trei lăzi pline cu corespondențe asupra țerelor noastre, corespondențe foarte prețioase, căci ele au fost făcute de impiegatii Companiei genoveze, care avea multe stabilimente pe malurile Mării Negre și ale Dunării”¹⁷⁷. S-a afirmat că „nu avem nici o urmă printre hirtile sale despre aceste cercetări”, realitatea lor fiind pusă astfel la îndoială¹⁷⁸, dar Alecsandri nu putea ști decît de la cineva care le văzuse despre existența acestor documente, pe care abia peste mai multe decenii alți istorici români le vor studia și publica.

În primele zile ale lunii iunie era din nou la Paris, unde își relua activitatea de documentare¹⁷⁹. La 1 octombrie îi scria lui Vasile Alecsandri că făcuse acolo „descoperiri interesante”, găsind „între altele”, la Biblioteca regală, „adevăratul portret al lui Mihai V.V., de pe care o să fac îndată o frumoasă gravură”¹⁸⁰. Într-adevăr, în lucrarea sa, dedicată portretelor domnilor români¹⁸¹, arăta că, la 2 august 1847, însoțit de prietenul său Al. G. Golescu, descoperise, la Cabinetul de stampe din capitala Franței, șase portrete ale lui Mihai Viteazul¹⁸² și încă alte zece, reprezentînd pe Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban Basarab, Mihnea III Radu, Grigore Ghica I, Gheorghe Ghica (2), Constantin Brîncoveanu și Constantin Mavrocordat¹⁸³.

În timpul revoluției române de la 1848, la care a fost unul dintre cei mai activi participanți, Nicolae Bălcescu a apelat din nou la documentele de arhivă, de data aceasta însă nu pentru studiile sale istorice, ci pentru documentarea în vederea cunoașterii statutului internațional al Principatelor române și îndeosebi a relațiilor acestora cu Imperiul otoman, ca și pentru elaborarea unor acte de stat de importanță deosebită, la care a luat parte în mod direct¹⁸⁴.

Ministrul de interne, Nicolae Golescu, porunea, în două rînduri, la 28 și la 31 iulie 1848, lui C. Ștefănescu, șeful Arhivei Statului, să înmîneze lui Nicolae Bălcescu câteva documente necesare guvernului¹⁸⁵. La 31 iulie, Bălcescu ridica personal de la Arhiva Statului, semnînd de primire, două condici și un act turcesc¹⁸⁶, al căror conținut se referea, în principal, la raporturile Țării Românești cu Poarta otomană¹⁸⁷. Este

¹⁷⁶ G. Zane; *op. cit.*, p. 351.

¹⁷⁷ V. Alecsandri, *Din albumul unui bibliofil. Neculai Bălcescu*, în „Convorbiri literare”, X (1876), nr. 4, p. 140, în notă.

¹⁷⁸ G. Zane, Elena G. Zane, *op. cit.*, p. 360.

¹⁷⁹ G. Zane, *op. cit.*, p. 351.

¹⁸⁰ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 79. Vezi V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 140, în notă.

¹⁸¹ *Buletin despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldaviei ce se află în Cabinetul de stampe de la Biblioteca regală din Paris, de N.B.*, „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. IV (1847), p. 212—220. Vezi și republicarea în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 213—220.

¹⁸² „Magazin istoric pentru Dacia”, tom. IV, p. 213—216.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 217—220. Vezi reproducerile acestor portrete (ale lui Mihai Viteazul și ale celorlalți domni), în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I.

¹⁸⁴ Maria-Ecaterina Florescu, *op. cit.*, p. 100—103.

¹⁸⁵ Tudor Mateescu, *Aspecte ale activității Arhivei Statului din Țara Românească în timpul revoluției de la 1848*, în „Revista Arhivelor”, anul XLIX (1972), vol. XXXIV, nr. 2, p. 219—229.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 230.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 219—220.

vorba de „Condica cu al Arhivei no. 102, opis dă hirtilele oprite la comisie ¹⁸⁸ în copie din cele întoarse la Mitropolie în original” ¹⁸⁹, cuprinzând rezumatul mai multor documente din perioada 1804–1830 ¹⁹⁰; de „No 10. Catastih de copriinderea hirtiilor turcești” ¹⁹¹, conținând corespondența domnului Grigore D. Ghica cu Înalta Poartă și cu autoritățile otomane de la Dunăre ¹⁹² și de „No. 303 verde. Hirtie turcească” ¹⁹³, reprezentând firmanul din 1822 al sultanului Mahmud II, prin care se aproba cererea țării ca preoții greci participanți la Zavera din anul precedent să nu mai fie primiți în slujbe, iar școlile grecești să fie desființate ¹⁹⁴.

În același timp, la Ministerul Treburilor din Afară au fost aduse de la Arhiva Statului și alte documente ¹⁹⁵, dintre care unele au fost folosite, de asemenea, de Nicolae Bălcescu pentru documentarea sa. Astfel, la 28 iulie, Ioan Voinescu II, titularul acestui minister, primea personal „hatihumainul pentru instalarea Ghichi(i) din 1834” ¹⁹⁶, act deosebit de important, în care erau recapitulate privilegiile obținute de Țara Românească și Moldova din partea sultanilor, îndeosebi la 1802 și 1826, se făcea precizarea hotarelor celor două principate și reglementarea obligațiilor acestora față de Poartă ¹⁹⁷.

După înăbușirea revoluției, Arhiva Statului a depus toate diligențele pentru readucerea în depozitele ei a acestor documente ¹⁹⁸. Pe recipisa semnată de Bălcescu la 31 iulie 1848, se găsește următoarea însemnare ulterioară: „Hirtia turcească cu no. 303 verde, ce să coprinde mai sus, s-a primit înapoi la Arhivă, la 24 oc(tom)vr(ie) anul 1852, prin d. șeful Arhivei” ¹⁹⁹. De asemenea pe recipisa lui Ioan Voinescu II, pentru actul turcesc din 1834: „Acest hatihumaium s-a priimit acum înapoi la Arhivă de la familia d-lui Bălcescu, pentru care s-a dat adeverință de a lui primire. 1850 mart. 27” ²⁰⁰. Este o dovadă sigură că și acest document a fost destinat activității de documentare, întru interesele majore ale țării, a ilustrului patriot și istoric. Din păcate, din motive pe care nu le cunoaștem, nu a mai putut fi recuperată condica nr. 102 ²⁰¹.

Cunoașterea trecutului poporului său, care a fost una dintre preocupările de căpetenie ale lui Nicolae Bălcescu, l-a determinat să cerceteze

¹⁸⁸ Pentru această comisie vezi Tudor Mateescu, *Preocupări pentru organizarea Arhivelor în secolul al XIX-lea. Contribuția lui Alexandru Geanoglu Lesviodox*, în „Revista Arhivelor”, anul LXV (1988), vol. I, nr. 2, p. 223.

¹⁸⁹ Idem, *Aspecte ale activității Arhivei Statului ...*, p. 230.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 219.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 230. Titlul complet este mult mai lung și nrăi explicativ. (Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 772).

¹⁹² Tudor Mateescu, *Aspecte ale activității Arhivei Statului ...*, p. 219–220.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 230. (Arh. St. Buc., colecția Documente turcești, IV/303).

¹⁹⁴ Tudor Mateescu, *Aspecte ale activității Arhivei Statului ...*, p. 220.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 218, 224.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 218, 229. (Arh. St. Buc., colecția Documente turcești, XIV/1611).

¹⁹⁷ Tudor Mateescu, *Aspecte ale activității Arhivei Statului ...*, p. 218.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 224–225.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 230.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 229.

²⁰¹ Am afirmat, în mod eronat, că dintre documentele luate de la Arhiva Statului în timpul revoluției de la 1848, doar originalul Regulamentului Organic n-a mai putut fi restituit, fiind ars, așa cum se știe, în ziua de 6 septembrie, în curtea Mitropoliei. (*Ibidem*, p. 224). În inventarul colecției Diplomatice, unde figura această condică, la nr. 102, apare mențiunea „lipsă”.

documentele de arhivă, fiind astfel printre primii istorici români care au înlăturat colbul de pe aceste valoroase și autentice mărturii, scoțându-le la lumină. Cu mijloace de cercetare și interpretare destul de modeste, la nivelul redus al istoriografiei românești din vremea aceea, el deprinsese singur, așa cum se exprima N. Iorga, „taina vechilor documente, pe care le căuta cu pasiune”²⁰². Rîndurile de față se constituie ca un omagiu adus ilustrului patriot și istoric, care a fost convins de însemnătatea documentelor de arhivă, aflate în țară sau în străinătate, și s-a străduit să le pună în valoare, spre binele poporului român.

RÉSUMÉ

Cet article est dédié à Nicolae Bălcescu, grand patriote, révolutionnaire et historiographe roumain qui a vécu au milieu du XIXème siècle.

Comme l'un des représentants d'une grande valeur qui ont créé l'historiographie roumaine moderne, Nicolae Bălcescu fut l'un des premiers investigateurs des archives parmi les historiographes roumains. Il a fait des recherches dans les Archives d'Etat, dans les archives des monastères, dans quelques archives privés dans le pays et à l'étranger. Nicolae Bălcescu fut, en même temps, l'un des premiers éditeurs de documents de notre pays. Il s'est servi de ces sources de l'histoire en vue de réaliser des ouvrages de synthèse et pour soutenir avec des arguments la cause de la révolution de 1848 qui fut le but suprême de sa vie.

PRÉCIS.

This feature is dedicated to Nicolae Bălcescu great Romanian patriot, revolutionary and historian, who lived during the first half of the last century.

As one of the outstanding representatives of the beginning of the modern Romanian historiography, Nicolae Bălcescu was one of the first assiduous researchers of the records among the Romanian historians. He carried out investigations at the State Archives, the archives of some monasteries and several private records, both in the country and abroad. He was one of the first Romanian records editors. He employed those resources for achieving synthesis works and supporting the revolutionary cause in 1848, respectively.

²⁰² N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor ...*, p. 24.

Reuniunea anuală a Comitetului de conservare și restaurare al Consiliului Internațional al Arhivelor

În perioada 14—19 mai 1990 Arhivele Statului din Florența, Italia, au găzduit reuniunea anuală a Comitetului de conservare și restaurare al Consiliului Internațional al Arhivelor (C.I.A.).

La reuniune au participat membri și membrii corespondenți ai comitetului, specialiști și invitați din 12 țări, precum și oficiali ai Consiliului Internațional al Arhivelor.

Întâlnirea a prilejuit un schimb util de opinii asupra problemelor principale care preocupă în prezent specialiștii în restaurarea și conservarea documentelor istorice. În acest sens, a fost evidențiată calitatea deosebit de slabă a hirtiei pe care se scriu documentele nou create în vremea noastră, subliniindu-se că, de fapt, începând cu a doua jumătate a secolului trecut și pînă în prezent tehnicile industriale au urmărit prioritar mărirea producției de hirtie și calitatea aparentă a acesteia, dar nu au manifestat nici un fel de preocupare față de rezistența în timp a materialului. Ca urmare, specialiștii în conservarea și restaurarea documentelor istorice se confruntă cu o imensă masă de documente care necesită tratamente complexe pentru a li se prelungi existența atît de necesară cercetării istorice.

Pentru stoparea acestei practici și pentru soluționarea problemei, comitetul socotește necesar să promoveze ideea de utilizare a unor hirtii speciale, așa-zise permanent/durabile, la scrierea documentelor cu termen de păstrare permanent. Avînd în vedere că producția și folosirea unor asemenea hirtii a devenit deja o practică standardizată în S.U.A. și în alte cîteva țări dezvoltate, comitetul a hotărît să coopereze cu Organizația Internațională de Standardizare la elaborarea unor norme care să fie apoi omologate în toate țările.

Urmărind sprijinirea activităților de restaurare și conservare din țările membre ale Consiliului Internațional al Arhivelor, comitetul a inițiat elaborarea unui manual de specialitate în care să fie valorificată experiența celor mai buni specialiști dintre participanții la reuniune. Totodată, au fost adoptate măsuri pentru îmbunătățirea și avizarea studiilor tematice ce urmează a fi publicate sub egida UNESCO în cadrul

programului de administrare a arhivelor și documentelor (RAMP), precum și pentru publicarea de articole din revista „Janus” editată de C.I.A.

Cu prilejul reuniunii au fost abordate posibilitățile și căile practice de cooperare pe teme de interes comun cu Federația Internațională a Asociațiilor Bibliotecilor (IFLA), precum și cu unele comitete și grupuri de lucru ale C.I.A.

În cadrul dezbaterilor a rezultat că, în perioada următoare vor avea loc unele activități cu caracter științific pe teme de restaurare și conservare a hirtiei care prezintă interes pentru toate țările. Este vorba de cea de a 9-a reuniune trienală a Comitetului de conservare al Consiliului Internațional al Muzeelor (25—31 august 1990, Dresda, R.D.G.), seminarul internațional asupra nevoilor de cercetare în prezervarea și conservarea documentelor istorice organizat în comun de C.I.A. și IFLA, găzduit de Universitatea Columbia din New York (primăvara anului 1991), și o conferință cu largă participare internațională pe tema conservării cărților și hirtiei ce va fi organizată de secția de conservare a Asociației tehnice pentru industria hirtiei și tipăriturilor din Ungaria (Budapesta, 4—8 septembrie 1990). Urmează ca la aceste activități importante membrii Comitetului de conservare și restaurare al C.I.A. să participe în funcție de posibilități și să se informeze reciproc asupra problemelor dezbătute.

Reuniunea a prilejuit vizitarea Arhivelor Statului din Florența, instituție ce deține documentele istorice ale Provinciei Toscana, cu peste 70.000 m.l. arhivă, între care se află și cel mai vechi document italian, și anume un pergament din anul 726. Impresionantă este clădirea arhivelor dată recent în funcțiune, care a fost construită într-o linie arhitecturală modernă pe baza unui proiect ales prin concurs. Întreaga clădire are o capacitate de 100.000 m.l. spații de depozitare plus spații corespunzătoare pentru laboratoare, săli de studiu, activități de pregătire, săli de dezbateri și spații de birou complet separate de sectorul de depozitare. Clădirea este dotată cu sisteme de alarmare antiefracție, sisteme TV cu circuit închis cu regie centralizată, control electronic

al parametrilor de microclimat și pentru declanșarea unor mecanisme automate de stingere a incendiilor, centrală electrică de rezervă pe bază de grupuri electrogene etc.

În timpul reuniunii a fost efectuată o vizită de documentare și la Universitatea Europeană din Florența. Aceasta este o instituție de învățământ superior de grad postuniversitar, care face parte din structura Comunității Economice Europene, unde specialiști din țările membre, dar și din alte țări ale lumii, efectuează studii și teze de doctorat pe teme ale integrării europene în domeniile istorie-civilizație, drept, economie și științe politice.

La Universitatea Europeană se păstrează arhiva istorică a Pieței Comune transferată de la sediul central din Bruxelles pentru păstrare permanentă. Această arhivă este organizată și depozitată în condițiile cele mai moderne iar informațiile istorice au fost în întregime introduse pe calculator,

de la care s-au montat în sala de studiu 20 de terminale pe baza cărora cercetătorii găsesc cu mare viteză documentele care îi interesează.

Organizatorii italieni s-au îngrijit, cu multă amabilitate ca participanții la reuniune să se simtă cit mai bine în Italia astfel că, pe lângă programul destul de încărcat al dezbaterilor, au fost incluse activități de protocol și vizite la unele obiective social-culturale și turistice care au pus în evidență frumusețile și bogata tradiție spirituală a Toscanei și Florenței, leagănul Renașterii, unde capodoperele marilor meștri și faptele unor personalități de rezonanță pentru istoria Europei te rețin la tot pasul, invitându-te parcă să nu omiți cumva vreunul din zecile de muzee, situri și monumente de artă sau istorice care dau locurilor o aură de legendă vie și care au stimulat pînă la emoție responsabilitatea fiecăruia față de protecția, conservarea și restaurarea mărturiilor istorice.

FLOREA OPREA

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

I. Dumitriu-Snagov, LE SAINT-SIÈGE ET LA ROUMANIE MODERNE 1866-1914. Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1989, XXVI + 1026 p.

Ion Dumitriu-Snagov a realizat o nouă lucrare de marcantă importanță într-un domeniu al cercetării în care s-a specializat în ultimul deceniu, cel al relațiilor Sfintului Scaun cu România și al reflectării problematicei românești la Vatican. Studiile sale în această direcție, întemeiate pe bogatele izvoare arhivistice ale Romei papale, au o încărcătură deosebită de informație și inedit. Continuând volumul *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866* (Roma, 1982), lucrarea analizată se referă la același cadru tematic, îmbrățișând o largă etapă cronologică, de o jumătate de veac, cea a domniei lui Carol I al României. Un amplu studiu — de fapt o adevărată carte — este urmat de reproducerea integrală a 340 de documente, precedate de ample regeste, această anexă însumând peste 700 de pagini.

Atât în studiu, cit și în interesantele documente ale volumului, cititorului îi sînt înfățișate aspecte dintre cele mai de seamă ale istoriei națiunii române în perioada dată. Alcătuirea ori întregirea, ca și funcționarea ierarhiei catolice în statul român, greco-catolicii români, relațiile româno-ungare reflectate pe tărîmul activității Bisericii, contacte și divergențe între catolici și ortodocși, Sfîntul Scaun și obiectivele naționale fundamentale ale românilor, relațiile dintre Vatican și dinastia de Hohenzollern din România sînt numai unele dintre variatele probleme ori aspecte abordate în volum.

Negocierile în vederea constituirii ierarhiei catolice în România s-au intensificat după dobîndirea de către statul român a statutului de independență. Episcopul Paoli — considerat a fi un „apostol al României” — a avut în această privință o activitate susținută, el purtînd convorbiri cu Mihail Kogălniceanu și cu Vasile Boerescu, sucesiv, miniștri de externe români, în 1878 și 1879. Negocierile au continuat la Viena, între Ioan Bălăceanu, ministru plenipotențiar al României, și reprezentantul Sfîntului Scaun, cardinalul L. Iacobini (cu care, în august 1880, Carol I a avut și el o întrevedere). În aceste negocieri, partea română — evidențînd preocupările pentru sensurile politice și pentru apărarea neatîrnării țării — ar fi dorit încheierea unui concordat

și a pretins, de asemenea, „acordul confidențial” al suveranului României la numirea ierarhilor catolici de către papă în țara sa. La 27 aprilie 1883, a fost creată arhiepiscopia de București și la 9 mai, în același an, titularul ei a fost desemnat Paoli: un an mai tirziu, era numit ca titular la Iași episcopul Camilli. În vara 1886, au avut loc noi discuții între ministrul Cultelor, D.A.Sturdza, și arhiepiscopul Paul Palma (care-l înlocuise pe Paoli, decedat la 27 martie 1885), în vederea încheierii unui concordat, în România urmînd să ființeze o arhiepiscopie la București și cîte o episcopie la Iași și la Galați. Planul n-a putut fi realizat, cu toate că și I.C. Brătianu se pronunțase public în favoarea sa, datorită unor împotriviri interne și a opoziției Rusiei (care, grijulie a nu ceda teren Sfîntului Scaun, a mers pînă acolo încît a oferit 15 milioane României pentru a nu încheia acordul!). Autorul prezintă arhiepiscopia catolică ai Bucureștilor, pînă în preajma primului război mondial, insistînd mai ales asupra prelaților elvețieni, care s-au succedat în fruntea arhiepiscopiei începînd cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, ceea ce, cum el evidențiază, a contribuit „să acrediteze ideea că Biserica catolică era o Biserică a străinilor” (p. 144). I. Dumitriu-Snagov acordă o atenție îndrituită lui Netzhammer, nu numai datorită păstoriei sale îndelungate, ci și datorită poziției sale față de România, a interesului său față de trecutul istoric al țării, ca și a apropierii sale de regele Carol I și a deschiderii sale față de problematica românească.

Chestiunea uniților transilvani reprezintă și ea o componentă însemnată a volumului. Sînt înfățișate cititorului locul Bisericii greco-catolice transilvane în lumea catolică, poziția eronată și superficială deținută în această privință de Ioan Baptist Pitra, care nu s-a arătat capabil să înțeleagă deosebirile dintre uniții români și cei slavi, a exagerat influența exercitată de Constantinopol asupra greco-catolicilor români și a apreciat simplist și denigrator chiar populația română. Criticile adresate Blajului în 1858 ori în 1869 de reprezentanții Romei papale, neînțelegerea dorinței uniților români de a-și apăra identitatea, cesiunile față de

acțiunile de maghiarizare ale ierarhiei catolice ungare sînt prezentate și, mai ales, documentate pe larg. În preajma primului război mondial, constituirea diocesei de Hajdudorog — sancționată prin bula papală din 8 iunie 1912 — și supunerea prin aceasta a 83 de parohii ale episcopatelor greco-catolice românești sistemului liturgic maghiar au reprezentat un moment culminant al unei atitudini de neînțelegere a cercurilor decizionale ale Vaticanului, în epoca dată, față de problema atât de delicată a existenței precare a românilor în cadrul monarhiei dualiste.

Dar volumul mai dezvăluie că Sfîntul Scaun a încercat, cel puțin din vreme în vreme, să frîneze expansiunea ungară, să oprească acțiunile unor prelați, care — cum remarcă autorul — „s-au dovedit a fi mai mult kossuthieni decît slujitori ai Bisericii”. Acțiunile destabilizatoare ale ierarhiei catolice ungare împotriva greco-catolicilor români au fost limitate, cel puțin în parte. Aceste acțiuni au depășit, de altfel, hotarele monarhiei austro-ungare, ele înregistrîndu-se și în România, mai ales în Moldova, unde unii prelați catolici au întreținut strînse relații cu ierarhia din Ungaria și au favorizat țelurile acesteia, încurajînd activitatea Societății Sf. Ladislau (de care a fost legat și arhiepiscopul Xavier Hornstein de la București). Rezervele Sfîntului Scaun față de acțiunile și inițiativele unor prelați de acest tip au fost încurajate și de opiniile transmise de alții. În 1868, episcopul Pluym raporta din București că „aici toată lumea... este de acord că independența trebuie proclamată” (doc. 6, p. 245) și, un an mai tîrziu, tot el constata că „aici toată lumea fîrtește la Transilvania” (doc. 13, p. 256).

O parte a documentelor din volum furnizează importante informații privind relațiile dinastiei de Hohenzollern din România cu Sfîntul Scaun. Volumul dezvăluie presiunile constante, neîntreprinse, la care a fost supus Carol I, dar indirect dezvăluie și rezistența acestuia în a-și respecta angajamentele luate față de români. Aducerea principelui catolic în România a fost văzută favorabil de Sfîntul Scaun, care a nutrit inițial și gîndurile expansiunii catolicismului în România cu sprijinul noului domnitor. În realitate, deși Carol I a sprijinit într-o oarecare măsură Biserica catolică, el n-a făcut-o în dauna Bisericii naționale ortodoxe și, totodată, nu a acceptat să se subordoneze în noua sa calitate Romei. Căsătoria sa cu o principesă protestantă a ridicat o primă problemă, care era complicată și prin stipulațiile firești ale Constituției din 1866, prin care se hotărîa ca urmașii domnitorului să îmbrățișeze confesiunea ortodoxă. Din 1869, în con-

secință, obstrucțiile canonice au stăt în calea unei desfășurări fără asperități a relațiilor dinastiei cu Sfîntul Scaun. Cînd, în 1881, a fost proclamat regatul, reprezentanții Bisericii catolice n-au fost prezenți, deoarece serviciul religios ce a avut loc a fost ortodox; dar, peste puțin timp, noul statut al dinastiei din România a fost recunoscut și de Vatican. În mai multe rînduri, îi vor fi aduse lui Carol I învinuiri — nedrepte — de „anticatolicitate”; între alții, episcopul Camilli i-a adus astfel de acuzații în aprilie 1884 (p. 146). În 1892, prînzul moștenitor a suferit și el aceleași rigori, cînd a hotărît să realizeze o căsătorie cu o principesă protestantă! Singurul copil al regelui Carol — principesa Maria — încetase din viață în primul deceniu al domniei acestuia, dar căsătoria principelui Ferdinand a ridicat din nou cu acuitate chestiunea confesiunii copiilor ce urma să-i aibă și a creșterii lor. Sfîntul Scaun nu a acceptat necesitatea în care se găsea principele — ca și unchiul său, regele — de a respecta Constituția și simțămîntele religioase ale marei majorități a poporului său și, în consecință, a exercitat repetate presiuni asupra familiei regale. Deși între arhiepiscopul Netzhhammer și Carol I au existat strînse legături, aceasta n-a împiedicat pe cel dintîi să-l preseze pe bătrînul monarh în problemele relațiilor dinastiei cu Biserica catolică. Oricum, la 27 noiembrie 1914, papa Benedict XV a transmis noului rege Ferdinand binecuvîntările sale. Presiunile n-au însemnat o rupere a punților, ci doar o manifestare a unor pretenții la care nu se renunța!

Volumul ne înfățișează și relațiile dintre Biserica catolică și cea ortodoxă, ultima, Biserica majoritară și tradițională a românilor. O confruntare latentă între catolicism și ortodoxie se constată repetat cu intensități variate, lucru în parte datorat și neînțelegerii depline a locului și funcțiilor Bisericii ortodoxe în România, mai ales în condițiile proclamării autocefaliei ei față de Constantinopol — vezi Legoa organică din 1872! — și a creșterii rolului ei în Transilvania, unde, în 1864, Andrei Șaguna a devenit mitropolit și, în 1869, a fost adoptat Statutul organic. Au existat și polemici — al căror purtător de cuvînt principal din partea ortodoxă a fost episcopul Melchisedec Ștefănescu —, dar și relații de apropiere, punîndu-se chiar problema trecerii mitropolitului Calinic Miculescu, pe patul de moarte, la catolicism! Oricum, cele două Biserici au coexistat în spațiile românești, fiecare înregistrînd pe plan organizatoric evidente consolidări.

Citeva îndreptări minore: a se înlocui *puvoirs européens* prin *puissances européennes* (p. 22, rîndul ultim al textului); Al. I. Cuza a fost exilat la Viena și Florența; el a fost detronat și ca urmare a părăsit țara cu dorință evidentă a revenirii, dar n-a fost exilat cu o destinație precisă (p. 61 nota 1); în problema evreilor ar trebui utilitată și lucrarea lui Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866—1919)*, Aix en, Provence, 1978; a se corecta data — la p. 92 r. 24 — 3/15 și nu 2/15 noiembrie! Neîndoielnice că aceste mărunte observații, menite a folosi la o ediție nouă, nu diminuează valoarea lucrării.

Prin noua sa carte, I. Dumitriu-Snagov a adus o importantă contribuție istoriografică. Volumul său a pus în circulație un bogat ansamblu de documente menit a întregi imaginea României în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Arhivele Vaticanului se dezvăluie încă odată a fi deținătoarele unor adevărate comori de informație și autorul are meritul de a le fi descoperit și de a le fi pus la îndemîna specialiștilor.

DAN BERINDEI

Records Management Quarterly, vol. 22, nr. 1-4/1988

„Publicistica arhivistică nord-americană, atît de diversă și de dinamică, ne oferă o dată în plus, posibilitatea de a prezenta o amănunțit de idei noi și unele aplicații deosebite în materie: Trimestrialul editat de Asociația Administratorilor și Managerilor de Arhive, organizație profesională ce reunește profesioniști din întreprinderi sau instituții care acoperă întreaga gamă a ramurilor de activitate atît în SUA, citiși în alte țări, mai ales de limbă engleză, de pe toate continentele.

Dintru început, trebuie subliniat aportul deosebit în economia revistei a relatărilor referitoare la relația informatică-arhivistică. Este de-a dreptul impresionant! Titluri ca: *Tendințe viitoare de sistemele informatice bazate pe computere*,¹ *O introducere în administrarea resurselor informatice*² ar trebui să dea de gîndit colegilor noștri, aplicațiile descrise, putînd oricînd să ofere

soluții pentru probleme proprii Arhivelor românești. Pentru detalieri, citeva articole: *Alegerea unui program pentru administrarea documentelor*³, de James V. Daries, accentuează faptul că, odată luată decizia de a instala un sistem computerizat pentru administrarea documentelor, rămîne un număr de întrebări la care trebuie răspuns înainte ca munca de transformare dintr-un sistem manual curent să poată începe. Trebuie avute în vedere deciziile preliminare, după ce a fost justificat costul și alese căile celui mai bun program pentru nevoile specifice ale administratorului de arhivă respectiv.

*Planificare în caz de dezastru pentru documentele informatice*⁴, este titlul sub care, o dată mai mult, se afirmă, într-o întreprindere, costurile majore ale implementării unui proces de prelucrare automată a datelor. Nereușita în a avea un plan în caz de dezastru pentru documentele informatice poate duce la faliment. Sint tratate cele patru domenii pe care le-ar include un asemenea plan: analiza costurilor, o trecere în revistă a opțiunilor pentru amplasări alternative, un plan de acțiune, precum și testarea și menținerea sistemului. Sint luate în considerare avantajele și dezavantajele, ca și echipamentele necesare pentru repunerea în funcțiune a centrului de date.

Tot despre un plan de pregătire, evitarea și recuperarea în caz de dezastru apar aplecări în articolul *Supraviețuire într-un mediu computerizat — abordarea sinergică*⁵.

Vom continua cu citeva idei, poate mai apropiate nouă, arhivisticii românești a momentului actual, fără a nega o clipă importanța informatizării, oportunitate pe care am afirmat-o implicit mai sus.

Deși se referă la modul de arhivare la nivel de întreprindere, Julian L. Mums, în *Principii generale pentru administrarea dosarelor*⁶, poate trezi interes pentru noi prin enumerarea unui întreg sir de principii și operațiuni considerate necesare în acest proces.

² James V. Daries, *Choosing Records Management Software*, nr. 3, p. 3—11.

⁴ Brett J. Balon, H. Wayne Gardner, *Disaster Planning for Electronic Records*, nr. 3, p. 20—25, 30.

⁵ Janet C. Whitehead, DiAnn Conyers, *Survival in a Computer Environment — The Synergistic Approach*, nr. 1, p. 8—14.

⁶ Julian L. Mums, *An Outline for the Files Control*, nr. 1, p. 18—24.

¹ David (Chi Chung) Yen, Hung-Lian Tang, *Future Trends of Computer-Based Information System*, nr. 4, p. 12—19.

² Mark Langemo, *An Introduction to Information Resource Management*, nr. 4, p. 26—28.

Actualitatea problematicii abordate ne-a determinat să ne oprim cu mai multe amănunte la articolul *Luarea deciziilor referitoare la păstrarea documentelor — consideratii teoretice și practice*⁷. Autorul formulează principiile și conceptele care — în opinia sa — ar trebui să fie folosite atunci când se iau decizii în vederea păstrării unor categorii de documente. Studiul are funcția de punct de plecare în ajutorul profesionaliștilor Arhivelor la luarea deciziilor referitoare la păstrarea documentelor valabile atât din perspectivă legală, cit și financiară. Concepte ale evaluării și analizei beneficiilor (riscurilor) costului sunt prezentate ca bază teoretică pentru actul decizional. Ca o concluzie, sint formulate cinci principii:

1. Evită orice sindrom de contingentare. Un program de păstrare a documentelor nu poate și nu ar trebui să fie desemnat să acomodeze orice nevoi de informații în orice perioadă viitoare, oricât de îndepărtată ar putea fi această posibilitate.

2. Informațiile ar trebui să fie păstrate dacă există o posibilitate rezonabilă că vor fi necesare undeva în viitor pentru a susține vreau obiectiv legitim, legal sau financiar, iar consecințele lipsei lor, la informațiilor, ar fi substanțiale.

3. Politicile privitoare la păstrarea documentelor ar trebui să fie, în general, conservatoare, în sensul ca ele să nu expună creatorul unui grad de risc greu de estimat. Dacă singurul beneficiu al unei perioade scurte de păstrare este economia de spațiu, un grad mare de risc nu este, în mod obișnuit, justificat pentru a atinge această răsplată.

4. Cel care iau decizii referitoare la păstrare trebuie să se gândească la faptul că prezența sau absența informațiilor poate fi atât păgubitoare, cit și de ajutor unui creator, depinde de specificul legal și financiar al unor evenimente neprevăzute care pot surveni oricând în viața creatorului de arhivă. Sint dificil de prevăzut cu certitudine circumstanțele acestor intimplări. Deci, cea mai bună cale de a diminua riscurile este aceea de a lua măsuri împotriva îndepărtării sistematice imediat după expirarea valorii lor pentru scopuri legale și financiare.

5. O perioadă de păstrare este mai corectă dacă este bazată pe un consens profesional al opiniilor și persoanelor celor mai avizate în legătură cu valoarea informațiilor și

cu costurile, riscurile și beneficiile unei selecționări după perioade de timp variabile.

Se observă că unele dintre principiile expuse sint în conflict cu altele. Important este ca cei dintre noi care iau decizii privitoare la păstrarea documentelor să rezolve dilema și să răspundă cerinței de a le împăca în așa fel încît să rezulte hotărâri valoroase.

Pentru că se leagă direct de selecționare, printr-o anumită măsură, vom continua cu câteva articole de interes particular.

*Criza liniștită din Arhivele de Stat*⁸, așa numește H.P. Lowell starea actuală a Arhivelor nord-americane. Cele mai multe nu au planuri adecvate sau resurse pentru a proteja materialele ce le, dețin în fața deteriorării fizice. Un studiu pe termen lung realizat recent a ajuns la concluzia că nevoia, de a face față amenințării condițiilor precare de păstrare este atât critică, cit și imediată. Dacă pericolul nu va fi îndepărtat, multe documente de valoare pentru americani „se vor prăbuși, cu adevărat în praf”.

*Eliberarea de monstrul celor 4 D*⁹ este o referire la păstrarea „documentelor economice inactive” la un loc cu cele care se păstrează permanent. Câteva metode raționale și necostisitoare — inclusiv termene de păstrare diferențiate și microfilmarea — au fost dezvoltate pentru îndeplinirea acestei sarcini primare a administrării documentelor. Dar metodele pot fi deformate prin răspunsuri naționale sau emoționale în fața grămezilor de hirtie murdare pe care ele trebuie să le curțe.

M.A. Cribbs, în articolul *Conservarea fotografică — o actualizare*¹⁰, rezultat al unei cercetări realizate de Jet Propulsion Laboratory, California Institute of Technology, sub contract cu NASA, susține că, în ciuda faptului că mediul fotografic este instabil prin natură sa, conservatorii pot avea succes în încetinirea degradării lui inevitabile. În acest efort, administratorii colecțiilor trebuie să aibă în vedere cele mai potrivite condiții de mediu în care depozitează clișee și negative. Analiza depinde de resursele financiare, factorii de mediu și de utilizarea pe care o va avea colecția.

⁸ Howard P. Lowell, *The Quiet Crisis in State Archives*, nr. 2, p. 23—27.

⁹ Robert L. Sanders, *Escape from the 4-D Monster (Dirty Disgusting Document Disposition)* = Aranjarea documentelor dezgustătoare și murdare, nr. 3, p. 12—16.

¹⁰ Margaret A. Cribbs, *Photographic Conservation — An Update*, nr. 3, p. 17—19.

⁷ David O. Stephens, *Making Records Retention Decisions: Practical and Theoretical Considerations*, nr. 1, p. 3—7.

Preocuparea pentru simplificarea formulărilor, deci a dinamicii cantității de hirtie necesare, face obiectul preocupării lui D.S. Skupsky, în *Motivații operaționale și legale pentru eliminarea formularului „Autorizație de distrugere”*¹¹, propunere ce ar putea fi luată în considerare și de Arhivele românești. Colegul nostru american susține că un program de păstrare a documentelor pune la îndemina administratorului de arhivă autorizația de distrugere a documentelor odată ce termenul de păstrare a fost depășit. Autorizația de selecționare, cum i-am spune noi, folosită de multe organizații, este un document în plus atât timp cât ea reautorizează distrugerea documentelor deja aprobată de „lista de păstrare” (indicatorul termenelor de păstrare). Formularul „Autorizației de distrugere” ar putea fi eliminat în condiții de siguranță ori, pentru cei mai conservatori, poate fi înlocuit cu un formular „Anunț de distrugere” (selecționare).

Un studiu deosebit ne-a atras atenția în mod special: *Administrarea documentelor și natura umană*¹². Este punctul de vedere al specialistului față de cei care creează documente, dar noi credem că relația poate fi extinsă, cel puțin în ceea ce ne privește, la raportul arhiviști — creatori, dar mai ales păstrători de arhivă de la diferite organizații. În rezumat, autoarea afirmă că „practici mai slabe ale administrării documentelor, cum ar fi birouri inundate de dosare, sisteme dependente de persoane, formulare excesive și așa mai departe pot fi cauza rapidelor transformări a celor care lucrează cu documentele în sensul unui cinism față de cei care creează și folosesc documentele. Odată ce își dau seama că națura umană duce la practici arhivis-

tice de calitate precară, în primul rând, ei vor fi în stare să aibe legătură cu oamenii într-o manieră neamenințătoare. Sînt tehnici și atitudini specifice pe care profesioniștii documentelor le pot adopta atât în vederea planificării unor sisteme adecvate, cît și pentru a cîștiga respectul și susținerea celor care folosesc documentele”.

Poate nu este inutil un citat din capitoul intitulat „Răul necesar sau binele necesar”, pentru a sublinia un aspect deloc neglijat în intervențiile pe care arhivistul le face în diferite împrejurări: „puteți începe să înțelegeți de ce întîlniți situații tipice care vă exasperează. Acum, că apreciați de unde vine administrarea slabă a documentelor; veți fi capabil să tratați aspectele umane mai eficient. Obiectivul dumneavoastră este de a proiecta sisteme informaționale pentru a pune la îndemina angajaților informații interne corecte în timpul cerut. De aceea, odată ce înțelegeți că oamenii sînt impresionați de documente; că ei nu sînt prea ocupați; că ei lucrează sub iluzia permanenței; că sînt proprietarii documentelor; că lor le lipsește o perspectivă largă a sistemului, veți munci într-o manieră obiectivă, neamenințătoare. Cîteva tehnici sînt de a respecta indivizii, să nu presupuneți nimic și să permiteți ca cei care folosesc documentele să aducă informații. Veți descoperi desigur alte tehnici personale de care vor beneficia sistemele de administrare a documentelor pentru că nu alocați energie frustrării cu care vă întîlniți”.

Înainte de încheiere, cu titlul, poate, de curiozitate, am extras din nr. 3 (p. 49—67) al revistei cîteva date despre instituțiile școlare nord-americane care asigură cursuri la zi sau prin corespondență pentru cei ce doresc să se specializeze în administrarea documentelor. Există 192 de colegii și universități — 178 în SUA și 16 în Canada — care, pe durata unui semestru sau mai mult, oferă astfel de cursuri.

ALEXANDRU NASTOVICI

¹¹ Donald S. Skupsky, *Legal and Operational Reasons for Eliminating the „Authorization for Destruction” Form*, nr. 1, p. 26, 124, 146.

¹² Patricia B. Daum, *Records Management and Human Nature*, nr. 4, p. 29—37, 49.

SOMMAIRE

ETUDES ET COMMUNICATIONS

- S. MARTA — Les Roumains dans la collection cartographique de la bibliothèque Brukenthal (XV—XVIII-ème siècle) 241

OPINIONS

- S. PALIGA — Est-ce la dignité des boyards une institution empruntée ? 250

PRÉSENTATION DES FONDS ET DES COLLECTIONS ARCHIVISTIQUES

- M. ȘERBU — Diplomats roumains : GRIGORE GAFENCU (III) 261
N. DASCĂLU — Le fond „Lisabonne” provenant des archives secrètes du Ministère des Affaires Etrangères de l'Italie (1936—1943) 281

DOCUMENTS

- F. IVANIUC — Nicolae Iorga en correspondance avec Marcu Beza 289
A. ANDONE — „Souvenirs de Vasile Alecsandri de son exil de 1848 en Bucovina”, par Iraclie Porumbescu 304
I. BURLACU — Quelques documents du fond „Casa Școalelor” concernant l'ouvrage de D. C. Kiriac *La chanson populaire roumaine et la musique religieuse orientale* 313
M. CINCU — Le livre de 1767 d'octroi du sceau au comitat Timnava 317

CONNAISSEURS DES ARCHIVES

- T. MATEESCU — Nicolae Bălcescu 325

CHRONIQUE

COMPTE-RENDUS

CONTENTS

STUDIES AND PAPERS

- SANDA MARTA — The Romanians in the map-drawing collections of the Brukenthal library (XV—XVIII centuries) 241

OPINIONS

- S. PALIGA — The dignity of a boyar like institution is it borrowed ? . . 250

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

- M. ȘERBU — Romanian Diplomats — G. Gafencu (III) 261
N. DASCĂLU — The „Lisbone” fund in the secret Archives of the Italian Ministry of Foreign Affairs (1936—1943) 281

DOCUMENTS

- F. IVANIUC — Nicolae Iorga in correspondence with Marcu Beza 289
A. ANDONE — Memories about Vasile Alecsandri during his exile in Bukovina in 1848, by Iraclie Porumbescu 304
I. BURLACU — Documents of the fund „Casa școalelor” concerning the work of D. C. Kiriac, *The Romanian folk song and the oriental sacred music* 313
M. CINCU — The conferring of a proper seal to the Timnava comitat in 1767 317

THE ARCHIVES AND THEIR VALUING SCHOLARS

- T. MATEESCU — N. Bălcescu 325

CHRONICLE

BOOK REVUES AND PRESENTATIONS

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

- SANDA MARTA — Die Rumänen in der kartographischen Sammlung der Bruckenthaler Bibliothek (XV—XVIII Jahrhunderte) 241

MEINUNGEN

- S. PALIGA — Ist der Bojarenstand eine entlehene Institution ? 250

BESTÄNDE UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

- M. ȘERBU — Rumänische Diplomaten: Grigore Gafencu (III) 261
N. DASCĂLU — „Lisabona“ Bestand aus der Geheimarchiv des Italiens Ausenministerium (1936—1943) 281

DOKUMENTE

- F. IVANIUC — Nicolae Iorga's Briefe an Marcu Beza 289
A. ANDONE — „Erinnerungen über Vasile Alecsandri aus seiner Verbannung in Bukovina, im Jahre 1848“ von Iacolie Porumbescu 304
I. BURLACU — Urkunden aus dem „Schulhaus“ Bestand bezüglich auf die D. G. Kiriacs Arbeit, „Rumanisches Volkslied und die orientalische Kirchenmusik“ 313
M. CÎNCU — Vorrecht aus dem Jahre 1767 in Bezug auf die Verleihung eines eigenes Siegel dem Tîrnava Komitat 317

EINSCHÄTZER DER URKUNDER SAMMLUNGEN

- T. MATEESCU — Nicolae Bălcescu 325

- CHRONIK 342

- REZENSIEN UND BIBLIOGRAPHISCHE VORFÜHRUNGEN 344

СТУДИИИ СООБЩЕНИЯ

- САНДА МАРТА — Изображение румынского народа в картографической коллекции библиотеки им. Брукентала (X—XVIII) 241

МНЕНИЯ

- С. ПАЛИГА — Есть ли боярство учреждение иного происхождения? 250

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ФОНДОВ И КОЛЛЕКЦИИ

- М. ШЕРБУ — Румынские дипломаты: Г. Гафенку (III) 261
Н. ДАСКАЛУ — Фонд „Лисабона“ находящийся в секретном архиве Министерства Иностранных дел Италии (1936—1943) 281

ДОКУМЕНТЫ

- Ф. ИВАНЮК — Переписка Николая Иорги с Марку Безой 289
А. АНДОНЕ — О работе Ираклия Порумбеску „Воспоминания о Василе Александре во время его ссылки в 1848 г. в Буковине“ 304
И. БУРЛАКУ — Документы из фонда „Дом Школ“ относительно работе Д. К. Кирияка *Румынская народная песня и церковная восточная музыка* 313
М. ПУНКУ — Право 1767 года награждения собственной печати комитата Тырнава 317

ОЦЕНИЛИ АРХИВОВ

- Т. МАТЕЕСКУ — Н. Балческу 325

- ХРОНИКА 342

- РЕЦЕНЗИИ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ 344

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P..T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Prețul abonamentului este 25 lei pe număr și 100 lei pe un an.

Revista poate fi cumpărată de la sediile Direcției Generale și ale filialelor județene ale Arhivelor Statului, precum și de la librării.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, izvoare, instituții și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente noi de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

ABONNEMENTS

ROMPRESFILATELIA

sectorul export-import presă

P.O.BOX. 12—201, telex 10376, presfir București, Calea Griviței
nr. 64—66, telefon 17.60.10. R.M. ISSN 0034—7043

Articles appearing in this journal are
abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACT
and AMERICA HISTORY
AND LIFE

C. 2370 — I. P. „UNIVERSUL”
str. Brezoianu nr. 21—25, București
România

- 1 Decembrie 1918.
- Strategia dualistă de colonizare a Transilvaniei.
- Statutul din 1480 al breslei blănarilor și cojocarilor.
- Diplomați români: Grigore Gafencu (III)